

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РУЛА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'367.335

ДИСЕРТАЦІЯ

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ТИПОЛОГІЯ СКЛАДНОСУРЯДНИХ
РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н. В. Рула

Науковий керівник – **Христіанінова Раїса Олександрівна,**
доктор філологічних наук, професор

Луцьк – 2019

АНОТАЦІЯ

Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 “Українська мова”. – Бердянський державний педагогічний університет, Бердянськ. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2019.

У дисертації комплексно досліджено семантико-синтаксичну структуру складносурядних речень сучасної української мови з урахуванням їхніх формально-граматичних та комунікативних ознак. Аналіз розглянутих синтаксичних одиниць здійснено з позицій функційно-категорійної граматики. Умотивовано виокремлення семантичних груп досліджуваних речень із огляду на функційний потенціал сурядних сполучників та семантику предикативних частин. Методологія дослідження складносурядних структур у сучасній українській мові, зумовлена метою та завданнями дисертації, ґрунтована на поєднанні методів і принципів загальнонаукового та спеціально-лінгвістичного аналізу.

У дисертаційній праці конкретизовано лінгвістичну сутність сурядності як формально-синтаксичної мовної категорії, з’ясовано її специфічні ознаки (відносна граматична непідпорядкованість, взаємозумовленість та одnofункційність компонентів сурядної конструкції, відкритість / закритість зв’язку, форма незалежної координації, можливість повторюваних сполучників у складниках конструкції, відсутність інтерпозиції) та механізми реалізації сурядного зв’язку в складносурядних конструкціях.

Скориговано поділ сурядних сполучників на групи, з’ясовано функції сполучних засобів у вираженні змісту речення. До семантичних сполучників зараховано розділові, зіставний, протиставні, градаційні, приєднувальні та

заперечні. Попри потрактування останніх як єднальних однофункційних, умотивовано їхню двофункційність, оскільки заперечні сполучні засоби посилюють зміст висловлення власною семантичною наповнюваністю. Спростовано потрактування сурядних сполучників *а й, але й, та й, ще й, а ще, а ще й, та ще, та ще й, більше того, до того ж, а до того ж, і до того ж, а ще до того, крім того, а крім того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, навіть, і навіть, і то, а також, а то й* як градаційно-приєднувальних та визнано їх приєднувальними. До асемантичних зараховано єднальні сполучні засоби. Засвідчено випадки переходу двофункційних сполучників у зону однофункційних. Установлено основні чинники витворення семантики складносурядних конструкцій: у реченнях із семантичними сполучниками релевантними для семантико-синтаксичних відношень постають саме сполучники, у реченнях із асемантичними сполучниками та безсполучникових – зміст предикативних частин.

У роботі зреалізовано системний опис семантико-синтаксичних різновидів названих вище трьох груп складносурядних речень: конструкцій із семантичними сполучниками, речень із асемантичними сполучними засобами та складносурядних безсполучникових структур. Для характеристики змістових відношень між предикативними частинами досліджуваних синтаксичних одиниць та їхньої типологізації здійснено поетапний аналіз мовного матеріалу, що містив фіксацію складносурядних речень у текстах різних стилів, групування їх за певними параметрами та виявлення специфічних рис кожної групи на основі формально-граматичних, семантико-синтаксичних та комунікативних ознак.

У першій групі досліджуваних конструкцій виокремлено розділові, зіставні, протиставні, градаційні, заперечні та приєднувальні структури, удокладнено їхні семантико-синтаксичні особливості з опертям на формальні та комунікативні показники. Умотивовано поділ деяких семантико-синтаксичних різновидів на підгрупи, зокрема всі розділові конструкції розпадаються на структури власне-розділової, альтернативно-розділової та

опозиційно-розділової семантики, а протиставні речення формують власне-протиставні, протиставно-компенсувальні, протиставно-обмежувальні та протиставно-допустові конструкції. Виявлено, що градація як домінантне семантико-синтаксичне відношення у відповідних реченнях може бути ускладнена іншими змістовими відтінками: зіставленням, протиставленням, компенсацією, допустом, уточненням тощо.

Складносурядні конструкції, предикативні частини яких поєднані асемантичними сполучними засобами (єднальними або такими, що перейшли в зону однофункційних), розмежовано на власне-темпоральні, перелічувальні (умовні, наказові, спонукальні, бажальні, питальні), каузальні (причиново-наслідкові, умовно-наслідкові), приєднувальні, обмежувальні речення, а також структури зі значенням відповідності або невідповідності.

У дисертаційній праці обґрунтовано зарахування деяких безсполучникових конструкцій до складносурядних з огляду на необов'язковість сполучника як формального елемента досліджуваних структур, оскільки, крім граматичного зв'язку, наявні ще семантичний та комунікативний чинники поєднання предикативних частин в одну структуру. На основі зібраного та проаналізованого фактичного матеріалу засвідчено розширення змістового кола безсполучникових складносурядних речень та зарахування до них інших семантичних різновидів, окрім згадуваних у граматичних розвідках конструкцій із відношенням одночасності та послідовності дій, процесів, станів. Виокремлено власне-темпоральні, перелічувальні, зіставно-протиставні, заперечні, наслідкові, обмежувальні, приєднувальні речення та конструкції зі значенням сумісності дій. Схарактеризовано роль лексичних конкретизаторів у диференціації семантики досліджуваних структур: *тому, через це (те), унаслідок (внаслідок), від цього (того), завдяки, у зв'язку з, на підставі, на основі* (семантика наслідку); *тільки, лише* (семантика обмеження); *зокрема, навіть, особливо, принаймні, точніше, у такому разі* (семантика приєднування).

Окреслено межі та зони переходу кожного семантико-синтаксичного різновиду складносурядних речень. Виявлено ядерну, напів'ядерну, напівпериферійну та периферійну зони досліджуваних синтаксичних одиниць. Статусу ядерних структур надано розділовим, зіставним, протиставним, градаційним та заперечним складносурядним реченням, предикативні частини яких поєднані семантичними сполучними засобами. У межах напів'ядерної зони розглянуто специфічні за способом оформлення незалежної предикації приєднувальні конструкції із семантичними суто приєднувальними сполучниками між структурними компонентами. До напівпериферійної зони зараховано власне-темпоральні, перелічувальні, каузальні, приєднувальні, обмежувальні складносурядні речення, а також конструкції зі значенням відповідності / невідповідності. Предикативні частини таких структур поєднані асемантичними сполучними засобами. Репрезентантами периферійної зони досліджуваних синтаксичних одиниць визнано безсполучникові складносурядні речення, які схожі зі своїми сполучниковими відповідниками.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути застосовані в теоретичних та практичних курсах сучасної української мови, зокрема за вивчення розділів “Морфологія” (тема “Сполучник”), “Синтаксис”, спецкурсах із синтаксису складносурядного речення, написанні посібників, підручників для здобувачів загальної середньої та вищої освіти, наукових та енциклопедичних статей, довідників тощо.

Ключові слова: категорія сурядності, сурядний сполучник, сполучникове складносурядне речення, безсполучникове складносурядне речення, семантико-синтаксичний різновид речення, семантико-синтаксична взаємозалежність, формально-граматична взаємозалежність.

SUMMARY

Rula N. V. Semantic and Syntactic Typology of Compound Sentences in modern Ukrainian. — Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The thesis for a candidate of philological science degree in specialty 10.02.01 “The Ukrainian Language”. — Berdiansk State Pedagogical University, Berdiansk. Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2019.

An integrated study of the semantic and syntactic structure of compound sentences in the modern Ukrainian language, taking into account their formal, grammatical and communicative features, was conducted in the thesis. The analysis of the examined syntactic units was carried out from the standpoint of functional and categorical grammar. Singling out of semantic groups of the studied sentences was substantiated, taking into account the functional potential of coordinating conjunctions and the semantics of their predicative parts. The methodology of research of compound constructions in the modern Ukrainian language was conditioned by the purpose and tasks of the thesis and was based on the combination of the methods and principles of general scientific and special linguistic analysis.

In the thesis, the linguistic essence of coordination was concretized as a formal and syntactic linguistic category, its specific features are revealed (relative grammatical non-subordination, interdependence and single functionality of the components of a coordinating construction, openness/closedness of the connection, the form of independent coordination, the possibility of repeated conjunctions as the components of the construction and the absence of interposition) as well as the mechanisms of realization of the coordinating connection in coordinating constructions.

The division of coordinating conjunction into groups was modified, and the functions of connective means in expressing the content of a sentence were clarified. The list of semantic conjunctions includes disjunctive, juxtapositional, contrasting, gradational, adjoining and negative ones. Despite treating the latter as

copulative single-function ones, their dual functionality was substantiated, since negative connective means strengthen the content of an utterance with their semantic content. The treatment of such coordinating conjunctions as *а й, але й, та й, ще й, а ще, а ще й, та ще, та ще й, більше того, до того ж, а до того ж, і до того ж, а ще до того, крім того, а крім того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, навіть, і навіть, і то, а також, а то й* as gradational and adjoining was disproved and they were recognized as adjoining ones. Asemantic conjunctions are included in the list of copulative connective means. The cases of the transition of two-function conjunctions to the zone of single-function ones were established. The main factors in the formation of the semantics of coordinating constructions were ascertained: in the sentences with semantic conjunctions it is the conjunctions that are relevant to semantic and syntactic relationship and in the sentences with asemantic conjunctions and asyndetic sentences – the content of their predicative parts.

The systematic description of the semantic and syntactic varieties of the above three groups of compound sentences is realized in the work: the constructions with semantic conjunctions, sentences with asemantic connective means and compound asyndetic structures. In order to characterize substantive relations among the predicative parts of the syntactic units under study and their typologization, a step-by-step analysis of the linguistic material was carried out that included fixation of compound sentences in the texts of different styles, their grouping according to certain parameters and identification of the special features of each group based on their formal and grammatical, semantic and syntactic, and communicative criteria.

In group one of the studied constructions, disjunctive, juxtapositional, contrasting, gradational, negative and adjoining constructions were singled out, and their semantic and syntactic peculiarities based on the formal and communicative characteristics were detailed. The division of some semantic and syntactic varieties into subgroups was substantiated. In particular, all the disjunctive constructions fall into the structures of disjunctive semantics proper,

alternative disjunctive and opposing disjunctive semantics. At the same time, the contrasting sentences form opposing constructions proper, opposing compensatory, opposing restrictive and opposing concessive constructions. It was revealed that gradation as a dominant semantic and syntactic relation in the corresponding sentences can be complicated by some other shades of meaning: juxtaposition, contrast, compensation, hypothesis, precise definition, etc.

Compound constructions, the predicative parts of which are connected by asemanic connective means (copulative or those that turned to single-function ones), were delimited into temporal sentences proper, enumerative (conditional, imperative, stimulating, optative, interrogative), causal (cause-and-effect, condition-and-effect) adjoining and restrictive sentences as well as structures with the meaning of correspondence or lack of correspondence.

The thesis substantiates the inclusion of some asyndetic constructions in compound ones, taking into account the optional character of a conjunction as a formal element of the studied structures since, besides a grammatical connection, there are also semantic and communicative factors of connecting predicative parts into one structure. Based on the collected and analyzed factual material, the expansion of the substantive circle of asyndetic compound sentences was confirmed as well as the addition to them of the other semantic varieties, apart from those mentioned in the grammatical studies of constructions with the relationship of simultaneity and sequence of actions, processes and states. The temporal sentences proper, enumerative, juxtapositional contrasting, negative, causal, restrictive, adjoining sentences and constructions with the meaning of simultaneousness of actions were singled out. The role of lexical concretizing words in differentiation of the semantics of the studied structures was characterized: *тому, через це (те), унаслідок (внаслідок), від цього (того), завдяки, у зв'язку з, на підставі, на основі* (the semantics of consequence); *тільки, лише* (the semantics of restriction); *зокрема, навіть, особливо, принаймні, точніше, у такому разі* (the semantics of adjoining).

The boundaries and transition zones of each semantic and syntactic variety of compound sentences are outlined. Nuclear, semi-nuclear, semi-peripheral and peripheral zones of the studied syntactic units were identified. Disjunctive, juxtapositional, contrasting, gradational and negative compound sentences, the predicative parts of which are connected by the semantic connecting means, were granted the nuclear structure status. Within the semi-nuclear zone, the adjoining constructions, which are specific in the way of formalization of independent predication, with semantic purely adjoining conjunctions among the structural components were considered. The semi-peripheral zone includes temporal sentences proper, enumerative, causal, adjoining, restrictive compound sentences, as well as constructions with the meaning of correspondence/lack of correspondence. The predictive parts of such structures are connected by the asemanctic connective means. The asyndetic compound sentences, which are similar to their syndetic equivalents, are considered the representatives of the peripheral zone of the syntactic units under study.

The practical significance of the results of the study is that they can be applied in theoretical and practical courses of modern Ukrainian, in particular, for the study of sections "Morphology" (topic "Conjunction"), "Syntax", special courses in syntax of a compound sentence, writing coursebooks, textbooks for general secondary and higher education applicants, scientific and encyclopedic articles, reference books, etc.

Keywords: category of coordination, coordinating conjunction, conjunctive compound sentence, asyndetic compound sentence, semantic and syntactic variant of a sentence, semantic and syntactic interdependence, formal and grammatical interindependence.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Рула Н. В. Градаційні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій. *Південний архів*. Серія: Філологічні науки. Херсон, 2018. Вип. 72. Т. 1. С. 31–34.
2. Рула Н. В. Зіставні речення як окремий семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій в сучасній українській мові. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Філологічні науки. Бердянськ: БДПУ, 2017. Вип. XIII. С. 27–34.
3. Рула Н. В. Категорія сурядності в сучасній українській мові. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Філологічні науки. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2017. С. 123–129.
4. Рула Н. В. Протиставні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій в сучасній українській мові. *Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. Lublin, 2017. Vol. XVI. P. 446–453.
5. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 13. С. 92–97.
6. Рула Н. В. Складносурядне речення в українських граматичних працях кінця XIX – першої половини XX сторіччя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Філологія*. Одеса: Видав. дім “Гельветика”, 2016. Вип. 23. С. 48–50.
7. Рула Н. В. Формально-граматична та семантико-синтаксична організація складносурядних речень зі сполучником *а*. *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. С. 211–221.

8. Рула Н. В. Формально-граматична та семантико-синтаксична організація складносурядних речень зі сполучником *і* (*й*). *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Філологічні науки. Бердянськ: ФОП Ткачук О. В., 2015. С. 21–29.

9. Рула Н. В. Безсполучникові складносурядні речення: семантико-синтаксичний аспект. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали III Міжнародн. наук.-практ. інтернет-конф. (25–26 квітня 2019 р.): зб. тез. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 276–277.

10. Рула Н. В. До проблеми виокремлення складносурядних градаційно-приєднувальних речень у сучасній українській мові. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародн. наук.-практ. інтернет-конф. (25–26 квітня 2018 р.): зб. тез. Бердянськ: БДПУ, 2018. Ч. 2. С. 162–164.

11. Рула Н. В. Особливості історичного розвитку вчення про складносурядні конструкції в кінці XIX – першій половині XX сторіччя. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (20–21 квітня 2017 р.): зб. тез. Бердянськ, 2017. Ч. 2. С. 290–291.

12. Рула Н. В. Структурно-семантичні особливості приєднувальних складносурядних речень з асемантичними сполучниками в сучасній українській мові. *Мова і соціум: етнокультурний аспект*: матеріали VII Міжнародн. наук. інтернет-конф. молодих учених (м. Бердянськ, 18–19 жовтня 2018 р.): зб. тез / гол. ред. М. М. Греб. Бердянськ: БДПУ, 2018. С. 82–84.

13. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія сполучникових складносурядних речень у болгарській та українській мовах: порівняльний аспект. *Матеріали VIII Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії (23–24 травня 2019 р.)* / відп.ред. М. М. Греб. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 19–21.

14. Рула Н. В. Складносурядні речення ймовірності в сучасній українській мові: семантико-синтаксичний аспект. *Nowoczesna nauka: teoria i praktyka*: Mater. III Międz. Konf. Nauk.-Prakt. / Pod red. S. Gorniaka. Katowice: Nowa nauka, 2019. S. 50–53.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. СТАТУС СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У СИНТАКСИЧНІЙ НАУЦІ	21
1.1. Категорія сурядності в граматичній системі української мови	21
1.2. Історичний розвиток учення про складносурядне речення в українських граматичних працях	29
1.3. Складносурядне речення як багатовимірна синтаксична одиниця	43
1.4. Проблеми типології складносурядних речень в українському мовознавстві	56
1.5. Методологічні аспекти дослідження	59
Висновки до розділу 1	61
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ РІЗНОВИДИ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ СЕМАНТИЧНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ	64
2.1. Розділові складносурядні речення	67
2.2. Зіставні складносурядні речення	83
2.3. Протиставні складносурядні речення	92
2.4. Градаційні складносурядні речення	100
2.5. Приєднувальні складносурядні речення	110
2.6. Заперечні складносурядні речення	122
Висновки до розділу 2	126
РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ РІЗНОВИДИ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ АСЕМАНТИЧНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ ТА БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ	129
3.1. Власне-темпоральні складносурядні конструкції	131
3.2. Перелічувальні складносурядні конструкції із семантикою ймовірності, волевиявлення, питальності.....	148
3.3. Каузальні складносурядні конструкції	164

3.4. Приєднувальні складносурядні конструкції	175
3.5. Єднальні складносурядні конструкції із семантико-синтаксичними відношеннями обмеження, відповідності, невідповідності	182
3.6. Безсполучникові складносурядні конструкції	193
Висновки до розділу 3	213
ВИСНОВКИ	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	247
ДОДАТКИ	257

ВСТУП

У сучасному синтаксисі складне речення розглядають як багатоаспектну мовну одиницю з огляду на його формально-граматичний, семантико-синтаксичний та комунікативний рівні. Проте в наукових студіях із україністики активніше опрацьовують складнопідрядні речення (М. Арделян [7], М. Заборна [77], С. Ломакович [114], В. Мараховська [116], О. Мачак [122], Е. Олійник [130], А. Онатій [131], Л. Пономарьова [138], О. Ткач [200], Р. Христіанінова [207] та ін.). Складносурядні конструкції монографічно досліджені менше. Відома лише праця А. Грищенка “Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові” [56]. Не применшуючи ваги цієї наукової розвідки, зауважимо, що поділ усіх складних структур на складнопідрядні, складносурядні та безсполучникові, якого дотримується дослідник, здійснений у різних логічних площинах, а тому виявляє певну непослідовність.

Опис складносурядних речень на сьогодні є неповним, що зумовлено постійним розвитком теорії про граматичну систему мови, а також складністю самих досліджуваних конструкцій. Водночас відзначимо, що вагомий унесок у вивчення складносурядних конструкцій зробили в україністиці М. Баган [10], Г. Весельська [28], І. Вихованець [34; 35], О. Гаврилюк [43], К. Герман [44], Г. Глушкова [45], К. Городенська [46; 47; 48], М. Греб [51], Н. Гуйванюк [58; 177], А. Загнітко [74; 75; 76], М. Кобилянська [177], Г. Коцюбовська [99], Т. Масицька [119], М. Мірченко [124], І. Слинько [177], Т. Спільник [184], К. Шульжук [222], зарубіжному мовознавстві – В. Бабайцева [9; 181], В. Белошапкова [19], Ф. Буслаєв [25], Ф. Данеш [226], Н. Валгіна [26; 27], В. Виноградов [31], С. Карцевський [229], М. Ляпон [166], О. Пешковський [135; 136], Я. Струтинські [231] та ін.

До 90-х років XX сторіччя вивчення складносурядних речень здебільшого обмежували описом змістових відношень залежно від засобу поєднання предикативних частин. Традиційно виділяли єднальні, розділові,

зіставно-протиставні, а значно пізніше – ще й градаційні та приєднувальні семантичні різновиди. Проте в мовознавчих працях цього періоду не розмежовано формально-граматичну та семантико-синтаксичну характеристики складносурядних конструкцій, відсутнє чітке окреслення їхніх семантичних типів. Існують розбіжності у визначенні меж складносурядних речень, не описано особливостей їх функціонування в мовленні. Система складносурядних конструкцій сучасної української мови потребує перегляду з вершин функційно-категорійної граматики.

На межі XX–XXI сторіччя з'явилися наукові розвідки, у яких наголошено на багатовимірності складносурядного речення як синтаксичної одиниці (І. Вихованець [34; 35], А. Загнітко [74; 75; 76], Т. Масицька [119], Р. Христіанінова [206; 208; 209; 210], Л. Шитик [220] та ін.). За аналізу складносурядних конструкцій дослідники починають звертати увагу не тільки на їхню семантику, але й на формально-граматичні особливості та комунікативну організацію. Проте в наукових працях лінгвістів лише окреслено складносурядні речення із застосуванням принципів функційного аналізу синтаксичних явищ.

Вибір теми дослідження зумовлений потребою комплексного дослідження складносурядних речень сучасної української мови у взаємозв'язку їхніх формально-граматичних, семантико-синтаксичних та комунікативних характеристик. Докладного опису в єдності всіх аспектів на сьогодні такі конструкції не мають ні в україністиці, ні в русистиці. Також немає жодного монографічного опису складносурядних речень сучасної української мови з позицій функційно-категорійної граматики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної наукової теми кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету “Мовні одиниці та методика їх вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах”. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради БДПУ (протокол № 7 від 24.12.2015).

Мета дослідження – випрацювати семантико-синтаксичну типологію складносурядних речень сучасної української мови з опертям на засадничі принципи функційно-категорійної граматики.

Досягнення мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) конкретизувати лінгвістичну сутність сурядності як формально-синтаксичної мовної категорії;
- 2) схарактеризувати складносурядне речення з вершин функційно-категорійної граматики;
- 3) проаналізувати формально-граматичну організацію досліджуваних конструкцій як спосіб вираження семантики;
- 4) скоригувати поділ сурядних сполучників на групи;
- 5) з’ясувати функції сполучних засобів у вираженні змісту речення;
- 6) уточнити типологію складносурядних конструкцій з огляду на виявлені семантико-синтаксичні відношення;
- 7) окреслити межі та зони переходу кожного семантико-синтаксичного різновиду досліджуваних структур;
- 8) виявити ядерну, напів’ядерну, напівпериферійну та периферійну зони складносурядних речень.

Об’єкт дослідження – складносурядні речення сучасної української мови.

Предмет дослідження – семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складносурядних речень.

Джерельною базою дослідження є картотека складносурядних речень (близько 8000 одиниць), зафіксованих у художніх творах українських письменників XX–XXI сторіччя, а також у текстах наукового, публіцистичного, конфесійного та офіційно-ділового стилів.

Методи дослідження зумовлені його метою та завданнями. Роботу виконано із застосуванням методів і принципів загальнонаукового та спеціально-лінгвістичного аналізу: *методу спостереження, описового з притаманними йому прийомами зовнішньої та внутрішньої інтерпретації* –

для безпосередньої характеристики мовних одиниць за певними параметрами та їхньої класифікації; *методу зіставлення* – для визначення спільних і відмінних рис складносурядних речень різних типів; *функційного аналізу*, що дав змогу виявити ядерні, напів'ядерні, напівпериферійні та периферійні зони досліджуваних одиниць; *структурного методу*, що передбачав *дистрибутивний аналіз* – для з'ясування функціонування складносурядних структур у певному мовленнєвому оточенні, *трансформаційний аналіз* – для виявлення базових і похідних, вторинних реченнєвих одиниць, фіксації зон переходу семантичних сполучних засобів в асемантичні, *компонентний аналіз* – для з'ясування семантики окремих складників складносурядних речень та формування на її основі значення всієї конструкції з позицій семантико-синтаксичної взаємозалежності, *аналіз за безпосередніми складниками* – для характеристики сурядного зв'язку та формально-граматичної організації, що перебуває в тісних взаємовпливах із семантикою синтаксичних одиниць; елементів *порівняльно-історичного методу* із застосуванням прийому внутрішньої ретроспекції, за допомогою якого були простежені та співвіднесені погляди на складносурядне речення і сурядні сполучники на різних етапах розвитку граматичного вчення з метою виявлення теоретичних передумов, що дали змогу по-новому потрактувати категорію сурядності та складносурядні конструкції; *кількісного методу*, що посприяв вияву найчастотніших та поодиноких прикладів складносурядних конструкцій.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві комплексно проаналізовані складносурядні речення з позицій функційно-категорійної граматики. Зокрема, з'ясовано специфічні ознаки категорії сурядності та механізми реалізації сурядного зв'язку в складносурядних реченнях; визначено семантико-синтаксичні різновиди в кожній із трьох груп: складносурядних конструкцій із семантичними сполучниками, складносурядних речень з асемантичними сполучними засобами та складносурядних безсполучникових структур;

з'ясовано їхні специфічні риси, зони функціонування; уточнено класифікацію сурядних сполучників.

Теоретичне значення виконаного дослідження. У дисертації подано нові відомості про формально-граматичну та семантико-синтаксичну організацію складносурядних речень сучасної української мови, що сприяє удосконаленню та удокладненню теорії синтаксичної науки, зокрема тем складносурядного речення, сурядного зв'язку.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути застосовані в теоретичних та практичних курсах сучасної української мови, зокрема за вивчення розділів “Морфологія” (тема “Сполучник”), “Синтаксис”, спецкурсах із синтаксису складносурядного речення, написанні посібників, підручників для здобувачів загальної середньої та вищої освіти, наукових та енциклопедичних статей, довідників тощо.

Особистий внесок здобувача. Теоретичні положення і практичні результати дисертації отримано самостійно. Усі статті з теми дослідження одноосібні.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження було представлено в доповідях на міжнародних наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції молодих учених “Мова і соціум: етнокультурний аспект” (м. Бердянськ, 2015, 2016, 2018), Міжнародній науковій конференції “Українська мова в просторово-часовому вимірі” (м. Київ, 2017), VIII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції “Діалог мов – діалог культур. Україна і світ” (м. Мюнхен, Німеччина, 2017), IV Міжнародній науково-практичній конференції “Теоретична і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку” (м. Переяслав-Хмельницький, 2018), I Міжнародній науково-практичній конференції “Філологія та лінгводидактика в умовах євроінтеграції: сьогодення і перспективи” (м. Херсон, 2018), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції “Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи

розвитку” (м. Бердянськ, 2017, 2018, 2019), III Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасна наука: теорія та практика” (м. Катовіце, Польща, 2019); *всеукраїнських*: XVII Всеукраїнській науково-практичній конференції імені Віктора Ужченка “Образне слово Луганщини” (м. Старобільськ, 2018); *регіональних*: регіональна науково-практичній конференції “Філологічні обрії професора В. А. Чабаненка” (м. Запоріжжя, 2017).

Публікації. Основні положення дисертації викладені в 14 одноосібних публікаціях, зокрема у 8 статтях, 6 із яких опубліковані в наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонному періодичному виданні, решта – в інших вітчизняних і закордонних виданнях.

Структура та обсяг роботи визначені її метою та завданнями. Робота містить вступ, три розділи з висновками до кожного з них, загальні висновки, список використаної літератури, список використаних джерел, додатки. Повний обсяг роботи – 260 сторінок, основний текст – 222 сторінки.

РОЗДІЛ 1

СТАТУС СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У СИНТАКСИЧНІЙ НАУЦІ

1.1. Категорія сурядності в граматичній системі української мови

Дотепер розв'язано багато проблем паратаксисту, проте питання про сутність сурядності як синтаксичної категорії все ще є суперечливим та неоднозначним. Здійснений огляд літератури свідчить про те, що за тлумачення сурядності / сурядного зв'язку / складносурядного речення й подосі продовжують використовувати нечіткі трактування, досліджувана категорія не має докладного аналізу та точної характеристики.

Перші згадки про сурядність (“рівнорядність”) знаходимо в “Граматичній російської мови” М. Осадци (1862 р.) [132]. Дослідник називає синтаксичними рівнорядними відношеннями такі, за яких “кожне положення стоїть для себе, незалежно від другого” [132, с. 248]. Отже, можна констатувати, що автор виокремив основну ознаку сурядності – незалежність поєднаних компонентів. Цю ознаку підкреслено й у низці українських граматичних праць кінця XIX – першої половини XX сторіччя (С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер [180], В. Сімович [172], О. Синявський [171], П. Ковалів [90], Юрій Шерех [219]).

Точніше та наближене до визначень останніх років трактування сурядності знаходимо вже в наукових працях А. Грищенка: “Сурядність, паратаксист – синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами – членами простого або частинами (предикативними одиницями) складного речення” [202, с. 668]. Дослідник зазначає, що сурядність може бути трьох типів, залежно від характеру компонентів конструкції, та виділяє сурядність членів речення, сурядність речень, сурядність члена (членів) речення і речення.

Глибоке теоретичне обґрунтування категорії сурядності пов'язане з розпрацюванням основ функційно-категорійної граматики в кінці XX – на початку XXI сторіччя. Із-поміж вагомих досліджень синтаксичних категорій загалом і категорії сурядності зокрема виділимо праці І. Вихованця [34; 35], М. Мірченка [124], А. Загнітка [74; 75; 76], у яких сурядність схарактеризовано як різновид синтаксичного зв'язку. Варта уваги дисертація Г. Глушкової про структурно-семантичні типи сурядності [45]. Питанням синтактики, семантики та прагматики паратаксисту в сучасній німецькій мові присвячена дисертація А. Приходька [141].

Проте трактуючи сурядність як синтаксичний зв'язок, синтаксичне відношення, синтаксичну категорію, сучасні мовознавці вкладають у ці поняття різне тлумачення. Одні вчені за характеристики сурядності не розмежовують чітко формально-синтаксичний та семантико-синтаксичний аспекти. Так, наприклад, І. Попова вважає досить обґрунтованою дефініцію синтаксичного зв'язку, у якій “він тлумачиться як таке семантико-граматичне відношення між компонентами мовленнєвого ланцюга, що дає змогу лінгвістично осмислити його і кваліфікувати як певну синтаксичну одиницю” [139, с. 110]. О. Стародумова, хоч і говорить про підрядність та сурядність як про формальні категорії, проте виділяє смисловий та формальний критерії розрізнення [186, с. 26]. Подібне міркування знаходимо в дисертації Ч. Шаосюна (2018), у якій автор трактує сурядний зв'язок як такий, що має свої змістові та формальні ознаки: “Під змістовною стороною сурядного зв'язку розуміємо особливий тип синтаксичних відношень, які встановлюються між його компонентами” [215, с. 50]. На нашу думку, виокремлення смислового критерію розрізнення формальних категорій є недоречним. “Ті самі об'єктивні відношення нерідко можуть бути позначені як за допомогою сурядного, так і за допомогою підрядного зв'язку між простими реченнями – частинами складного. У ряді випадків об'єктивні відношення, які частіше позначаються підрядним синтаксичним зв'язком між

частинами складного речення, факультативно передаються за допомогою сурядних синтаксичних зв'язків і навпаки” [191, с. 27].

У російській граматиці зазначено, що сурядність – це не тільки синтаксичний спосіб зв'язку, але й лексичний, адже відношення між предикативними частинами, що базуються на семантичній взаємодії, не завжди є однозначними. Їхня подальша конкретизація, так само, як і за безсполучниковості, закладена в загальній семантиці поєднуваних речень або в лексичних показниках: частках, вставних словах, вказівних та анафоричних займенниках та займенникових зворотах [166, с. 464]. Проте сурядність є синтаксичним зв'язком, а не лексичним: вона лише виражена за допомогою лексичних засобів.

Найґрунтовніше розуміння синтаксичного зв'язку знаходимо в мовознавчих працях І. Вихованця, який чітко відмежовує його як формальний граматичну характеристику від семантико-синтаксичних відношень, з якими він корелює. Водночас дослідник говорить про складні взаємовпливи між синтаксичним зв'язком та змістовими відношеннями, акцентує на їхній нетотожності, паралельному функціюванні та специфічності вияву в різних синтаксичних одиницях [34, с. 43]. Схожу думку наводить Г. Глушкова, зауважуючи, що сурядність – це синтаксична категорія (у розумінні авторки синтаксична категорія – один з видів граматичних категорій), що пов'язана з уявленням про деякий умовний простір, у якому встановлюється конфігурація центральних і периферійних компонентів категорії сурядності, виділяються площини перетину з іншими синтаксичними категоріями [45, с. 10–11].

Утверджуючи місце категорії сурядності як однієї з центральних на синтаксичному рівні мови, Т. Слободинська зазначає: “Специфіка названої категорії полягає в тому, що вона зображає явища й процеси реальної дійсності у природній послідовності їх вияву, відбиваючи у лінійно-горизонтальному розташуванні висловлень послідовність самих явищ, а це

найбільшою мірою збігається із семантичною домінантою категорії таксису” [178, с. 107–108].

До заслуг І. Вихованця зараховують виділення типів та форм синтаксичних зв’язків. Учений називає формою сурядного зв’язку незалежну координацію [34, с. 33]. А. Приходько, акцентуючи на принципі рівноправності та незалежності поєднаних паратаксистом компонентів, ототожнює поняття сурядності й координації та зазначає з приводу останньої: “Координація є таким типом спайки між граматично рівноцінними одиницями мови, при якому ні одна із них не може бути зведеною до рангу компонента іншої, а навпаки усі вони виражають граматичну непідпорядкованість, наступність та рівноправність в лінійному ланцюгові розгорнення речення” [142, с. 117].

М. Мірченко, услід за І. Вихованцем, зараховує сурядність до формально-синтаксичних категорій, які є “різновидом синтаксичних реченнєвих категорій” [124, с. 192]. Саме характер усієї сукупності формально-синтаксичних категорій у конструкції є основним розрізнявальним формальним чинником речення, як простого, так і складного. М. Мірченко говорить про низку формальних відмінностей категорії сурядності, що найкраще виявляються в її графемному складі. Автор зазначає, що досліджувана формально-синтаксична категорія охоплює вісім графем: графему безпосередньої сполучникової відкритої сурядності, графему безпосередньої безсполучникової відкритої сурядності, графему безпосередньої сполучниково-безсполучникової відкритої сурядності, графему безпосередньої сполучникової закритої сурядності, графему опосередкованої сполучникової відкритої сурядності, графему опосередкованої безсполучникової відкритої сурядності, графему опосередкованої сполучниково-безсполучникової відкритої сурядності, графему опосередкованої сполучникової закритої сурядності [124, с. 224].

Із-поміж синтаксичних конструкцій із сурядним зв’язком мовознавці виділяють базові та вторинні конструкції. До перших зараховують

складносурядні речення, предикативні частини яких поєднані за допомогою сполучників, безсполучниково або різноманітними комбінаціями сполучникового та безсполучникового зв'язків, до вторинних – прості речення з однорідними членами, які характеризують як семантично неелементарні та вважають похідними від складносурядних конструкцій. Речення, у яких сурядним типом зв'язку поєднані головні члени, здебільшого називають перехідними конструкціями, оскільки така сурядність “створює перспективу перетину структурної схеми простого та структурної схеми складного речення” [124, с. 216]. І. Вихованець у своїх працях розширює коло сурядності та розглядає сурядний зв'язок у словосполученнях, які теж належать до вторинних конструкцій [34, с. 296]. Цікаву думку щодо меж сурядності висловлює дослідниця англійського синтаксису Л. Волкова, яка говорить про розповсюдження цієї категорії на текст, зазначаючи, що вона виходить далеко за межі простих та складних синтаксичних конструкцій [39, с. 139].

Розглянемо диференційні ознаки категорії сурядності. Частотним у мовознавчих розвідках є протиставлення сурядності з підрядністю з метою виокремлення прикметних рис. Ще О. Пешковський у своїй статті “Существует ли в русском языке сочинение и подчинение предложений”, що стала своєрідною реакцією на працю М. Петерсона про відсутність реальних критеріїв відмінності сурядності від підрядності, намагався довести, що досліджувані типи синтаксичних зв'язків існують, та виділити характерні ознаки цих мовних категорій. Сурядний тип зв'язку автор статті характеризує як паралельний, симетричний, зворотній, взаємноспрямований, за якого кожна з частин містить показник відношення [135, с. 136]. Серед ознак сурядності дослідник виділив такі: 1) зворотність складових частин, тоді як переставлення предикативних частин у складнопідрядній конструкції зі збереженням місця сполучника і зі збереженням семантики речення неможлива; 2) сполучники між частинами, поєднаними сурядним зв'язком, не належать ні до одної з них і стоять між ними; 3) можливість повторів

сполучників (*i-i, або-або, чи-чи, ні-ні*), що не є характерним для підрядних сполучників; 4) сурядність може поєднувати компоненти як складного, так і простого речення, тоді як для підрядних сполучників найчастотнішим є вживання у складних конструкціях; 5) для частин, поєднаних сурядним зв'язком, неможливою є інтерпозиція [135, с. 131–146]. Проте не всі виділені дослідником критерії розмежування універсальні. Зокрема перша ознака, яку виділив О. Пешковський, не є точною, тому що зворотність у складносурядних реченнях не абсолютна. До того ж у деяких складнопідрядних конструкціях так само можливе переставлення предикативних частин без зміни семантики: *Коли вона повернулася, усі вже знали новину* – *Усі вже знали новину, коли вона повернулася*.

Загалом бінарна опозиція сурядності та підрядності є досить умовною, бо вона не охоплює всієї різноманітності синтаксичних зв'язків. “Сурядність і підрядність не виключають одна одну, а наявність перехідних площин між сурядністю і підрядністю свідчить про неповне протиставлення цих категорій” [45, с. 13]. Значна кількість виписаного фактичного матеріалу підтверджує, що не завжди можна провести чіткі межі між сурядними та підрядними синтаксичними конструкціями, оскільки навіть той самий сполучник може вказувати на різні зв'язки між компонентами.

Співвідносячи сурядність і підрядність з безсполучниковістю, автори наукової праці “Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання” висловлюють таку думку: “Оскільки сурядність виражається менш спеціалізованими засобами і часто спирається на лексику, значення частин, модально-часові форми присудків, вона ближча до безсполучниковості, ніж підрядність” [177, с. 424]. Схожі твердження знаходимо в “Русской грамматике” (1980): “Можливості, які виявляє (формалізує) сурядність, порівняно з можливостями підрядності, слабші, і з цього погляду сурядність не тільки не рівноцінна підрядності, але й значно віддаленіша від неї, ніж від безсполучниковості” [166, с. 464]. Зауважимо, що в згадуваній граматиці безсполучникові конструкції взагалі виведені за межі складного речення.

Чітке виділення прикметних ознак категорії сурядності знаходимо у мовознавчих працях І. Вихованця. На його думку, головною диференційною ознакою, за допомогою якої розрізняють типи синтаксичних зв'язків, що спрямовані у внутрішню структуру словосполучень та речень, є напрямок синтаксичної залежності. Для сурядності в цьому аспекті характерна відсутність залежності, а компоненти, поєднані таким зв'язком, є однофункційними, адже виконують тотожні синтаксичні функції [34, с. 22]. Закцентуємо на суперечливості питання про незалежність предикативних частин, поєднаних сурядним зв'язком. Традиційно вважають, що складники такої синтаксичної конструкції автономні. “На цьому базується потенційна можливість розчленування їх, перетворення кожної частини на самостійне просте речення”, чого не можна сказати про складнопідрядні конструкції, де самостійною може бути тільки головна предикативна частина [174, с. 15]. На нашу думку, граматична незалежність компонентів, поєднаних сурядністю, не є абсолютною, оскільки складносурядні конструкції складаються не з простих речень, а з граматично взаємозумовлених предикативних частин, про що свідчать видо-часові форми присудків, можлива наявність різноманітних займенників, часток, модальних слів, антонімів, спільного члена тощо. Тому є слушною думка І. Вихованця про те, що формою сурядного зв'язку є незалежна координація. Підтримуючи його твердження, Т. Масицька у своїх наукових розвідках уводить поняття формально-синтаксичної взаємонезалежності предикативних частин у складносурядному реченні [118; 119]. Окрім незалежності компонентів сурядної конструкції та форми незалежної координації, І. Вихованець виділяє з-поміж диференційних ознак ще відкритість / закритість зв'язку [34, с. 31].

Т. Слободинська наголошує ще й на додаткових функціях сурядного зв'язку: “текстова функція, яка реалізується, зокрема, як посилення до попереднього й наступного контексту, співвіднесеність з певною пресупозицією, непряме відсилання до додаткових пропозицій, моделювання мовної дійсності, участь в актуальному членуванні речення” [178, с. 108].

Зважаючи на семантико-граматичні відношення між компонентами мовленнєвого ланцюга, І. Попова називає сурядний синтаксичний зв'язок системним або стандартним, що можна простежити за допомогою певних диференційних параметрів. На думку дослідниці, таких ознак п'ять: 1) детермінованість характеру та напрямку синтаксичної залежності (двобічна, одnobічна, відсутня); 2) бінарність синтаксичної фігури, утвореної на основі одного синтаксичного зв'язку; 3) ідентичність компонентів синтаксичної фігури як синтаксичних одиниць (словоформа – словоформа, конструкція – конструкція); 4) детермінованість ареалу реалізації межами однієї комунікативної одиниці як детермінованість конструктивна; 5) функційне маркування компонентів синтаксичної фігури, їхня функційна однозначність як членів речення чи складників будь-якої іншої конструкції [139, с. 111]. Така стандартизація синтаксичних зв'язків, а також поділ їх на системні та позасистемні видаються немотивованими, бо для самої мови характерна системність. Погоджуємось із Р. Христіаніною, що доречніше визначати центральність та периферійність тих чи тих синтаксичних зв'язків у різних синтаксичних одиницях [207, с. 19].

А. Загнітко звертає увагу на такі параметри синтаксичного зв'язку як реченнєвотвірність, реченнєвомодифікаційність та словосполученнєвотвірність, які в певних своїх виявах можуть перетинатися з огляду на міжрівневі зв'язки та взаємопереходи, напрями дериваційних стосунків, особливості витворення вторинних синтаксем [74, с. 17]. Сурядний синтаксичний зв'язок, безперечно, визначений як реченнєвотвірний, оскільки структурує окремий тип складних речень.

Водночас досліджувана синтаксична категорія бере участь у формальній та семантичній модифікації простого речення, отже, тут вона є реченнєвомодифікаційною; відбувається перетворення конструкції з формально і семантично елементарної на формально і семантично неелементарну.

Дискусійним залишається питання про словосполученнєвотвірний характер сурядного зв'язку. Деякі мовознавці взагалі заперечують існування сурядності в словосполученнях. Г. Глушкова, наприклад, зазначає, що сурядний зв'язок може функціонувати тільки на рівні предикативних конструкцій, поєднуючи прості речення у складносурядне, або поєднувати елементи моносуб'єктних поліпредикативних речень [45, с. 37]. Так само А. Загнітко заперечує словосполученнєвотвірну функцію сурядного зв'язку, оскільки “сурядні словосполучення є не відтворюваними структурами, а охоплюють модифікований вияв підрядних словосполучень”; “словосполучення є елементарним виявом валентності (активної чи пасивної) головного слова з різноманітними площинами нерівнорядних дериваційних перетворень” [74, с. 26]. Умотивованішими вважаємо думки І. Вихованця щодо можливості поєднання компонентів словосполучення сурядним зв'язком, але у межах речення, оскільки словосполучення є непередикативною синтаксичною одиницею [34, с. 9]. Отже, сурядний зв'язок є реченнєвотвірним, реченнєвомодифікаційним та словосполученнєвотвірним.

1.2. Історичний розвиток учення про складносурядне речення в українських граматичних працях

Історичний розвиток учення про складносурядне речення в українському мовознавстві можна умовно поділити на три періоди залежно від того, які підходи були застосовані в граматичних працях та які аспекти складного речення (формально-граматичний, семантико-синтаксичний, комунікативний) ураховані.

I період – кінець XIX – перша половина XX сторіччя. Серед праць зазначеного періоду, присвячених синтаксису української мови, значне місце посідають українські граматики та нариси з української мови, опубліковані як на території України, так і за її межами. Вони хоч і були видані насамперед задля використання в шкільній освіті, проте невід'ємно пов'язані

з виробленням теоретичних засад сучасної української літературної мови. Цінними для дослідників синтаксису української мови є граматики Д. Кислиці [88], П. Коваліва [90], І. Нечуя-Левицького [126], О. Синявського [171], В. Сімовича [172], С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера [180], Юрія Шереха [219]. Автори перших граматичних праць подають досить узагальнені визначення досліджуваних речень, не розрізняючи формально-граматичну та семантико-синтаксичну організацію, а також не розмежовуючи сполучникові та безсполучникові конструкції.

У кінці XIX – першій половині XX сторіччя складносурядне речення не мало єдиного термінологійного визначення. У граматичних працях того часу трапляються такі поняття: рівнорядно сполучені (або рівнорядно-сполучені) речення (С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер, О. Синявський), рівнорядно-зложені сполуки (В. Сімович), паратактичні конструкції (Юрій Шерех) та складно-сурядні речення (П. Ковалів).

Про “рівнорядно сполучені” речення як такі, що складені з двох і більше головних, писали в “Граматичі руської мови” професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький і німецький мовознавець Ф. Гартнер (маємо чотири видання цієї граматики: 1893 рік – “Руска граматика”, 1907 рік – “Руска граматика”, 1914 рік – “Граматика руської мови”, 1928 рік – “Граматика української мови”). Окрім “рівнорядно сполучених” конструкцій, ці мовознавці зараховують до “сполук речень” (складних речень) також структури, поєднані підрядно, у “яких одне із сполучених речень є членом другого речення” [180, с. 117]. Оскільки С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер розподіляють усі складні синтаксичні одиниці на сполучені рівнорядно та сполучені підрядно, не виокремлюючи при цьому безсполучникові складні конструкції в окрему групу, то можемо припустити, що автори граматики розглядають останні з-поміж двох названих різновидів. Закцентуємо, що ці дослідники не розрізняють граматичного та семантичного планів, ототожнюючи сурядність як формально-синтаксичну категорію та семантико-синтаксичні відношення у

складносурядному реченні, для яких сурядність служить лише основою. Мовознавці підкреслюють роль сполучників для оформлення рівнорядності (за термінологією С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера – “злучники”), а також прислівників, “прислівникових придатків”, наголошуючи, що “добором сих слів або виразів можемо також вказати на зв'язь, в якій рівнорядні речення до себе стоять» [180, с. 114]. У граматиці простежуємо спробу схарактеризувати сполучники за принципом семантичності / асемантичності, хоч ці терміни не трапляються в праці. Зокрема сполучники *і*, “*таї*” потрактовані як такі, що найменше передають зв'язок між частинами складної конструкції та сполучають лише одну предикативну частину з іншою. Значення протиставлення найслабше виражає сполучник *а*, сильнішими у цьому аспекті є *але*, *а таки*, *а все ж таки*, *однак*.

С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер класифікують рівнорядні речення за змістовим наповненням та виділяють дев'ять типів семантичного зв'язку: “злучний”, протиставний, причиновий, наслідковий, умовний, “заміровий”, “припустовий”, порівняльний та часовий. Так, уже в досліджуваній граматичній праці фіксуємо спроби виділити складносурядні речення з семантикою каузальності, для яких характерні двобічні причиново-наслідкові чи умовно-наслідкові відношення між предикативними частинами, або ж протиставно-допустові конструкції. Проте з вершин сучасного граматичного вчення можемо зауважити, що деякі речення, які в праці ілюструють той чи той семантичний зв'язок, є складнопідрядними. Наприклад, із-поміж рівнорядних конструкцій із значенням умови запропоновано речення: “Коби розум та воля, то знайдеться й доля” [180, с. 115].

За потрактування рівнорядних речень автори граматики зараховують до цього різновиду й так звані “стягнені” конструкції на зразок: “Жив собі чоловік і жінка (Жив собі чоловік + Жила собі жінка)” [180, с. 116]. Дослідники мотивують це тим, що розглядані конструкції насправді оформлюють два речення, які мають спільні слова, тому одна з таких однакових частин опущена. Так автори граматики розвинули думку М. Греча

про “злиті речення”: “Головні й другорядні частини двох або більше речень <...> можуть складатися між собою, тобто зливатися в одне для показу однакового або рівноправного відношення різних понять, які становлять їх. Таке складання або злиття відбувається лише між частинами сурядних речень; головна ж не може зливатися з підрядною” [53, с. 371]. Терміни “злиті речення”, “стягнені речення” пізніше використовували в своїх граматичних працях І. Нечуй-Левицький [126], В. Сімович [172], Ф. Буслаєв [25]. Знаходимо їх і в роботах О. Пешковського, хоч дослідник і розглядав такі елементи в розділі, присвяченому простому реченню, зважаючи на непослідовність аргументації цих термінів та вкладаючи в них дещо інший зміст [136]. Зауважимо, що вперше заперечує терміни “злиті речення”, “стягнені речення”, запропоновані М. Гречем, С. Смалъ-Стоцьким і Ф. Гартнером, Д. Овсянко-Куликовський, проте не пропонує іншого потрактування природи однорідних компонентів, називаючи їх то “однаковими частинами речення”, то “рівнозначними частинами всередині речення” [128, с. 271, 273]. Лише в другій частині ХХ сторіччя, після введення О. Пешковським в лінгвістичний науковий обіг терміна “однорідні члени речення” [136, с. 406], мовознавці почали кваліфікувати конструкції з цими компонентами як прості ускладнені, а не як складні із сурядним зв’язком.

У “Граматичі української мови” І. Нечуя-Левицького поняття складносурядного речення взагалі не трапляється. Говорячи про “складчасту” (складну) конструкцію, автор зазначає, що до її складу входять головне (незалежне) та додавальне (залежне) речення, і далі подає опис лише складнопідрядних конструкцій. За І. Нечуй-Левицьким, “складчасте” (складне) речення має таку дефініцію: “Самостійне розвинуте речення з усіма своїми додавальними реченнями зветься складчастим реченням, бо воно складається вже з кількох речень, зведених до купи в одне чимале речення” [126, с. 33]. Водночас у граматичі І. Нечуя-Левицького знаходимо параграф “Спиняльні значки між двома або кількома реченнями”, у якому йдеться про

кому між двома або більше короткими реченнями, які “зв’язані між собою по мислі або по якому-небудь діянні в один і той самий час, або в одному місці”, або про крапку з комою, коли конструкції більш поширені й менше зв’язані загальною думкою [126, с. 30–31]. Автор наводить приклад: “Млин загув, колеса крутились, вода шуміла під колесами, борошно сипалося спід каміня в припятий під копитечком мішок (тут загальна мисль про млин)” [126, с. 30]. Учений звертає увагу на випадки, коли між “короткими реченнями” вживають сполучника *і*. Так, І. Нечуй-Левицький, згадуючи про два або більше простих речень, поєднаних однією думкою, описує конструкції, які, з погляду сучасного граматичного вчення, є складносурядними зі сполучниковим або безсполучниковим типами зв’язку, хоч і аналізує їх за межами розділу, присвяченого складному реченню.

Ще однією згадкою про сурядність можемо вважати виокремлення супротивних і порядкових періодів за опису цих синтаксичних одиниць. Автор зазначає, що частини “супротивних” періодів, які всі є головними, пов’язані сполучниками “супротивними” – *а, але, наспроти*. Такі багатокomпонентні конструкції в граматиці І. Нечуя-Левицького отримали назву “період”, вони постають прототипами протиставних складносурядних речень. Говорячи про порядкові періоди, що репрезентують “події й випадки в тім порядку, в яким вони діялись траплялись один після другого”, учений називає такі сполучники між частинами досліджуваної конструкції – *спочатку, спершу, потім, далі, згодом, потім згодом, переходя, а також “замикальні” сполучники врешті, нарешті* [126, с. 50]. Деякі наведені приклади, з позицій сучасного синтаксису, є складносурядними реченнями із семантикою послідовності подій, явищ, станів.

В. Сімович, учень професора С. Смаль-Стоцького, у своїй “Граматиці української мови” поділяє всі складні конструкції на “рівнорядно-зложені” та “нерівнорядно-зложені”. Автор праці так пояснює виникнення відповідних назв: “... коли всі речення, що на нього (складне речення – Н. Р.) склалися, зазначити лінійками, то всі вони прийдуться в один рядок” – “рівнорядно-

зложені” структури; “Як зазначити їх (предикативні частини – Н. Р.) лінійками, то головному прийдеться вищий рядок, побічному – нижчий, <...>. То так ці речення не в одному ряді, і значенням між собою – нерівні” – “нерівнорядно-зложені” структури [172, с. 399]. В. Сімович не звертає уваги на сполучні засоби між граматичними складниками синтаксичних конструкцій і не розрізняє сполучникові та безсполучникові структури, а з-поміж “рівнорядно-зложених” речень подає такі, що ілюструють як сполучниковий, так і безсполучниковий сурядний зв’язок: *Глухе, бездушне отупіння напало землю, квіти мруть, поля байдужно снігу ждуть, а хмари висять, як каміння* (Лепкий) [172, с. 398]. Водночас дослідник дещо уточнює поняття складносурядного речення. У синтаксичній праці вже йдеться про так звану нерівнорядність змісту предикативних частин. Описуючи “рівнорядно-зложену” сполуку як таку, що складена тільки з головних речень, на відміну від “нерівнорядно-зложеної”, де можна виділити головне й побічне речення, автор має на увазі лише граматичний бік досліджуваних одиниць [172, с. 399]. Однак за поділу “рівнорядно-зложених” речень за змістом В. Сімович зазначає: “Хоч головні речення у сполуці речень кожне для себе самостійне, але ж думками, змістом вони лучать ся зі собою” [172, с. 402]. На думку мовознавця, у деяких складносурядних конструкціях можна простежити залежність однієї частини від іншої. Автор граматики серед “сполук” (складносурядних речень) виділяє такі семантичні типи: єднальні, протиставні, часові (в граматиці це конструкції зі значенням послідовності дій, станів), причинові, наслідкові, порівняльні, “намірові”, умовні, допустові, “висказові”, “питайні”, “вияснювальні” або з’ясувальні. Водночас В. Сімович зазначає: “А так загалом щодо змісту, то рівнорядно-зложені речення можна розбирати по-різному, відповідно до того, як хто зрозуміє думку” [172, с. 407]. Положення про семантичну залежність, на жаль, не було розвинене в подальших граматичних дослідженнях (окрім праці О. Синявського), а знаходить відгук тільки в кінці XX – початку XXI

сторіччя в наукових розвідках І. Вихованця [34], Т. Масицької [119], Р. Христіанінової [208].

Граматична праця О. Синявського “Норми української літературної мови” цінна тим, що в ній уперше зацентровано на зв’язку предикативних частин складних речень, хоча, поділяючи всі складні конструкції на дві групи – “рівнорядно-сполучені” та “підрядно-сполучені”, учений вживає це поняття більш узагальнено: “<...> все це словосполучення-речення самостійного значіння не має, самостійно, незалежно від другого речення, не існує і тільки разом із іншим чи навіть іншими словосполученнями-реченнями набуває значіння закінченого мовного ряду” [171, с. 315]. За характеристики складносурядних синтаксичних структур мовознавець чітко окреслює межі функціонування сурядного зв’язку: “Звичайно, ми не говоритимемо за такі рівнорядно-сполучені речення, що відокремлюються одне від одного великими розділовими знаками – крапкою, знаком оклику, знаком питання. Ми говоритимемо лише за такі рівнорядно-сполучені речення, що хоч і однаково самостійні і незалежні одно від одного, та все ж тільки всі разом викликають цілком закінчений психічний акт, як і окремі закінчені речення” [171, с. 316]. Зважаючи на наведені автором граматики приклади складних конструкцій, можемо стверджувати, що О. Синявський не відокремлює безсполучникові синтаксичні структури від сполучникових. До того ж мовознавець присвятив окремий параграф у своїй праці розгляду складнопідрядних речень, предикативні частини яких поєднані безсполучниково [171, с. 323–324].

Водночас О. Синявський звужує, порівняно з попередніми граматичними працями С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, а також В. Сімовича, семантичні різновиди складносурядного речення та зазначає, що семантику причиновості, умовності, наслідку і “взагалі внутрішньої залежності однієї (частини – Н. Р.) від іншої” [171, с. 318] можна передати лише за допомогою підрядного зв’язку.

О. Синявський уперше говорить про неможливість чіткого поділу всіх складних конструкцій на складносурядні та складнопідрядні речення: “Як між простим реченням і реченням складним є такі переходові словосполучення, що не дозволяють різко розмежувати їх між собою, так немає безумовної межі й поміж рівнорядно-сполученими й підрядно-сполученими складними реченнями. Та те буває лише в поодиноких випадках, бо ж типові речення того й того розряду досить виразні мають свої прикмети й особливості” [171, с. 316]. У функційно-категорійній граматиці такий перехідний тип між складносурядними та складнопідрядними конструкціями отримав назву синкретичних складних речень: підрядно-сурядних, сурядно-підрядних тощо [34; 48; 74; 89; 207; 220].

П. Ковалів у “Граматичі української мови” вводить термін “складно-сурядне речення” (правопис П. Коваліва) та зазначає, що “при сурядному зв’язку речення з’єднані як рівнозначні, незалежні одно від одного” [90, с. 124]. Мовознавець також характеризує безсполучникові конструкції, що можуть висловлювати однозначність явищ, послідовність або протиставлення, та використовує на їх позначення термін “складно-сурядні речення безсполучникові”. “Складно-підрядні речення” (правопис П. Коваліва) становлять другу групу складних синтаксичних структур, у межах якої мовознавець окремо розглядає сполучникові та безсполучникові речення. Внеском автора в розвиток синтаксичної науки є докладний опис принципів інтонації в складносурядних конструкціях.

Із-поміж сполучникових синтаксичних конструкцій П. Ковалів узагальнено аналізує складносурядні речення з єднальними, протиставними та розділовими сполучниками. Така класифікація досліджуваних синтаксичних одиниць лягла в основу традиційного синтаксису.

Юрій Шерех у “Нарисі сучасної української літературної мови”, на відміну від своїх попередників-граматистів, узагалі заперечує значеннєву та граматичну залежність між предикативними частинами складносурядної конструкції: “<...> в жадному випадку ми не знаходимо граматичного

підпорядкування одного речення другому, та й самі відтінки значення більше окреслюють суб'єктивне ставлення, ніж позначають логічні категорії” [219, с. 108]. Цінним внеском у розвиток синтаксису є звернення уваги на багатозначність та невиявленість логічних зв'язків у деяких прикладах безсполучникових речень (асиндетоні). Нині такі конструкції зараховують до складних речень з недиференційованим типом зв'язку. Автор граматичної праці хоч і аналізує складні синтаксичні структури з асинтетичним (безсполучниковим) видом зв'язку, проте не виносить їх в окрему групу порівняно з паратаксистом та гіпотаксистом, зазначаючи: “<...> в сучасній літературній мові сполучникові складні речення так переважають, що асиндетон здебільшого сприймається як пропуск сполучника, як особлива неповнота складного речення. Тому він набирає значення стилістичного варіанта сполучникових складних речень” [219, с. 118].

Юрій Шерех, як і П. Ковалів, поділяє всі сполучникові складносурядні речення відповідно до типу сполучних засобів на три групи: єднальні, протиставні та розділові. Зауважимо, що мовознавець розглядає сполучник *а* серед протиставних, проте зазначає, що він має зовсім інший характер, оскільки вносить у речення протиставний відтінок тільки за наявності поруч з ним заперечення; “при відсутності заперечення *а* наближається до єднальних сполучників” [219, с. 107]. У той самий час автор “Нарису сучасної української літературної мови” пише: “<...> в межах паратакси за допомогою сполучників можна висловити багато відтінків синтаксичного зв'язку, які тільки умовно можна вкласти в традиційний поділ на зв'язок єднальний, розділовий і протиставний” [219, с. 108].

Юрій Шерех уперше згадує такий різновид складносурядних конструкцій, як приєднувальні речення. Описуючи приєднувальний характер сполучника *та*, дослідник зазначає, що “він показує головне не органічний зв'язок двох речень або членів речення, не посутню їхню єдність, а пізніше приєднання одного з них до його попередника, ніби малося на увазі закінчити мову на першому складнику, але потім у свідомості виринув і був доданий

другий” [219, с. 103]. Щодо сполучника *та й* автор додає, що останній навіть більше підкреслює приєднуване речення, оскільки “він склався з двох однозначних сполучників” [219, с. 103]. Проте мовознавець розглядає ці сурядні конструкції серед єднальних речень, а не як специфічні (визначення Р. Христіанінової [209]).

Д. Кислиця в другій частині “Граматики української мови”, присвяченій синтаксису, досить узагальнено подає визначення складносурядних речень, зараховуючи до них усі складні конструкції, у яких прості речення не залежать одне від одного [88, с. 42]. Однак мовознавець не уточнює, про яку саме незалежність предикативних частин ідеться – граматичну чи семантичну. Уся інформація про складносурядні речення здебільшого зведена до правильної розстановки в них розділових знаків. Автор чітко розподіляє всі складносурядні речення на два різновиди – зі сполучниками та безсполучникові; із-поміж останніх виокремлює єднальні й протиставні.

Отже, перший період учення про складносурядне речення в українському мовознавстві, пов’язаний із граматичними працями П. Коваліва, І. Нечуя-Левицького, О. Синявського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, Юрія Шереха, Д. Кислиці, означений досить узагальненим визначенням досліджуваних речень без розрізнення їхньої формально-граматичної та семантико-синтаксичної організації, а також без урахування комунікативного аспекту. Зауважимо, що в цей самий час у деяких синтаксичних працях, зокрема в граматиках В. Сімовича, О. Синявського, Юрія Шереха, закладено теоретичні передумови, які дали змогу новітнього трактування сурядності та складносурядного речення (І. Вихованець, Т. Масицька, Р. Христіанінова).

II період – друга половина XX сторіччя. Його початок пов’язаний насамперед із захистом кандидатської дисертації “Структура складносурядного речення в сучасній українській літературній мові” А. Грищенка в 1965 році [57] та виданням на її основі монографічної праці

“Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові” в 1969 році [56]. Основною відмінністю синтаксичних праць цього періоду загалом та наукових розвідок А. Грищенка зокрема від попередніх є новий поділ усіх складних конструкцій на три великі групи залежно від характеру синтаксичних зв’язків: складнопідрядні, складносурядні, складні безсполучникові. У російському мовознавстві безсполучникові структури як окремий різновид складних речень уперше виділив М. Пospelов у науковій розвідці «Про граматичну природу й принципи класифікації безсполучникових складних речень» (1950). Мовознавець зауважив: “Відсутність сполучників і співвідносних слів між частинами складного речення не дають змоги спиратися за їх розгляду на розмежування сурядного та підрядного зв’язків, на відміну від сполучникових речень, де сурядний і підрядний зв’язки досить часто знаходять собі пряме та безпосереднє вираження в цих аналітичних засобах синтаксичного поєднання” [140, с. 345].

Заперечуючи потрактування структурних компонентів складносурядного речення як простих речень, а також думку про їхнє нібито механічне поєднання, А. Грищенко в своїй праці називає їх структурними складниками, оскільки останні, поєднуючись у сурядну конструкцію, втрачають граматичну та комунікативну завершеність, самостійність [56, с. 20–21]. Сурядні сполучники, що стоять між предикативними частинами складносурядного речення, учений називає виразниками значень (єднальних, зіставно-протиставних, розділових), проте в працях синтаксиста відсутній докладний аналіз цих засобів зв’язку.

Відповідно до концепції складносурядного речення А. Грищенка, усі досліджувані синтаксичні структури поділені на три групи: єднальні, зіставно-протиставні та розділові. Унеском ученого в українську граматичну науку є виокремлення в названих групах структурно-семантичних моделей складносурядних речень, які репрезентують відповідні змістові різновиди. А. Грищенко виділив три граматичні різновиди єднальних складносурядних

конструкцій: 1) із вільним порядком розташування складників (моделі I, Ia); 2) із фіксованим порядком розташування структурних частин, кількість яких не визначається граматичними та семантичними чинниками (модель II); 3) з обмеженою кількістю складників (модель III). За характеристики значеннєвих відношень автор класифікації поділив усі єднальні складносурядні речення на дві групи: 1) власне єднальні; 2) детермінативні, що мають семантичні відтінки, властиві складносурядним конструкціям (причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, результативно-висновкові). Так структурно-семантичним моделям I, Ia відповідає значення одночасності, паралелізму подій, явищ, станів, процесів, моделі II – їхня послідовність у часі, а модель III ілюструють детермінативні складносурядні речення.

З огляду на характеристики зіставно-протиставних складносурядних конструкцій А. Грищенко виокремив два різновиди: 1) речення, що мають не більше двох граматично рівнозначних складників, для яких не є характерною позиційна стійкість; 2) речення з двома граматично рівнозначними та позиційно стійкими складниками. На думку вченого, усі зіставно-протиставні складні синтаксичні одиниці відповідають моделям I, Ia, II, а саме: модель I представляють складносурядні речення із семантикою зіставлення, модель Ia, що є певним відгалуженням моделі I, ілюструють конструкції з послідовним зіставленням, а модель II містить усі протиставні синтаксичні одиниці. А. Грищенко зауважує на розрізненні двох варіантів зіставлення – зіставленні-порівнянні та протиставленні-контрасті, а всі конструкції зі значенням протиставлення поділяє на три різновиди: 1) власне протиставні; 2) обмежувально-протиставні; 3) заперечно-протиставні.

Складносурядні речення з розділовими відношеннями А. Грищенко на основі граматичних та значеннєвих ознак розмежував на два різновиди, що відповідають двом структурно-семантичним моделям. Сурядні конструкції, які містять повідомлення про несумісні факти навколишньої дійсності, дії або процеси, а також складаються лише з двох граматично рівнозначних складників, входять до моделі I. Моделі II відповідають складносурядні

конструкції з необмеженою кількістю предикативних частин, для яких характерна переліково-розділова семантика, значення чергування, припущення.

Трикомпонентна класифікація складносурядного речення А. Грищенка вважається традиційною. Вона багато років домінувала в шкільній та вишівській практиці. Учений докладно схарактеризував структурно-семантичні моделі єднальних, зіставно-протиставних та розділових сурядних конструкцій. Концепція складносурядного речення А. Грищенка стала теоретичним фундаментом для розроблення чотирикомпонентної та шестикомпонентної класифікації складносурядних конструкцій, оскільки згодом у межах цієї концепції додали інші типи досліджуваних речень: градаційні [34; 177; 222], пояснювальні [177], приєднувальні [34; 74], пояснювально-приєднувальні [74]. А. Загнітко такі розбіжності в граматичних працях за аналізу досліджуваних речень пояснює неадекватністю смислового ядра, що становить основу класифікації [74, с. 340].

Таку саму або схожу класифікацію складносурядних речень, з відмежуванням безсполучникових складних конструкцій, подибуємо і в інших граматичних працях та навчальних посібниках: “Сучасна українська літературна мова” (за загальною редакцією І. Білодіда) [191, с. 387], “Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання” (І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська) [177, с. 597], “Сучасна українська мова” (за редакцією О. Пономарева) [195, с. 123], “Українська мова для абітурієнтів” (Г. Козачук) [93, с. 259], “Сучасна українська мова” (С. Бевзенко, Л. Литвин, Г. Семеренко) [17, с. 163], “Сучасна українська літературна мова” (за редакцією С. Карамана) [189, с. 444], “Сучасна українська літературна мова” (за редакцією М. Плющ) [190, с. 371], “Сучасна українська літературна мова” (О. Волох, М. Чемерисов, Є. Чернов) [40, с. 281]. Однак в останній праці автори зауважують: “Окремі різновиди безсполучникових складних речень з

однотипними частинами близькі до складносурядних речень і допускають введення сурядних сполучників” [40, с. 282].

Прихильники класичного синтаксису, граматичні праці яких припадають на другий період, оминають увагою структурні особливості різних типів складносурядних речень, а також не беруть до уваги усі аспекти вивчення речення як основної синтаксичної одиниці, а саме: формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний. Поділ складних речень на складнопідрядні, складносурядні та безсполучникові виявився непослідовним, оскільки був здійснений на різних логічних площинах. “У концепції складного речення дослідників не могло задовольнити співвіднесення безсполучникових речень зі сполучниковими як варіантів (причому рідковживаних, стилістичних) сполучникових, бо, по-перше, не було теоретичною концепцією із вказівкою на граматичні особливості об’єкта, а тільки описовою характеристикою, по-друге, не забезпечувало повного охоплення існуючих різновидів безсполучникових речень. Внаслідок цього безсполучникові складні речення виокремили і протиставили сполучниковим; такий підхід видавався продуктивним, оскільки нібито надавав можливості врахувати специфіку безсполучникових речень. Однак шлях виявився хибним: не лише не розвинув розуміння безсполучникових речень, але й вніс різнобій в систему складного речення” [16, с. 84–85]. І. Вихованець зауважує, що складносурядні та складнопідрядні структури лише у своїй сукупності, а не кожний сполучниковий тип окремо, протиставляються безсполучниковим [33, с. 194].

ІІІ період – кінець ХХ – початок ХХІ сторіччя. Новітній погляд на складносурядне речення пов’язаний насамперед із функційно-категорійним підходом у граматиці. З’явилися наукові розвідки, у яких наголошено на багатовимірності складного речення як синтаксичної одиниці [34; 35; 36; 74; 119; 124; 130; 145; 192; 201; 220].

Зазнав перегляду традиційний поділ усіх складних конструкцій на складносурядні, складнопідрядні і безсполучникові: “У формально-

синтаксичному плані безсполучникові речення мають протиставлятися не складносурядним і складнопідрядним реченням, а сполучниковим у всій їх сукупності, тоді як із погляду диференціації синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень безсполучникові і сполучникові складні речення можуть перетинатися, охоплюючи тотожні синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення” [34, с. 347]. За характеристики складносурядних конструкцій деякі безсполучникові речення, предикативні частини яких поєднані сурядним зв'язком, почали розглядати як варіанти сполучникових цього самого типу.

Опис синтаксичних конструкцій із позицій функційно-категорійної граматики, що превалує в багатьох лінгвістичних працях кінця XX – початку XXI сторіччя, дає змогу комплексно проаналізувати ці мовні одиниці, по-новому схарактеризувати широкий спектр їхніх семантико-синтаксичних, формально-граматичних та комунікативних ознак, а також обґрунтовано скоригувати традиційні класифікації.

1.3. Складносурядне речення як багатовимірна синтаксична одиниця

Складносурядне речення як різновид складного є основною синтаксичною одиницею, яка розкриває особливості функціювання інших синтаксичних одиниць. Кожне складносурядне речення має своє призначення як у сфері мови, так і в сфері мовлення; “... саме в ньому реалізуються найважливіші функції мови: комунікативна (мова як засіб спілкування) і пізнавальна (мова як знаряддя пізнання й відображення дійсності, знаряддя вираження думки)” [34, с. 52].

У сучасному граматичному вченні складносурядне речення, його ознаки та межі функціювання аналізують неоднозначно, що пов'язано насамперед із дискусіями навколо самого поняття “складне речення” та зарахуванням низки синтаксичних одиниць чи то до складних, чи то до

простих конструкцій. “Термінологія на позначення понять синтаксису складного речення – це лексико-семантична підсистема, що має власну історію формування, систематизації та кодифікації в українському мовознавстві й перебуває у стані постійного розвитку й поповнення” [213, с. 67].

Зважаючи на потрактування категорії сурядності, визначимо межі складносурядних речень, які нерозривно пов’язані з межами складних речень у сучасному синтаксисі. Окрім традиційних дискусій щодо того, чи належать деякі безсполучникові складні речення до складносурядних, проблемним залишається питання про належність синтаксичних структур з однорідними присудками до того чи того типу речень.

У граматичних працях фіксуємо три різних погляди на речення з однорідними присудками. Відповідно до одного з них такі конструкції зараховують до складносурядних. Також речення з однорідними присудками розглядають то як прості, то як проміжний тип між простими і складними.

Ще в XIX сторіччі в граматиці М. Греча подано приклади конструкцій із спільним підметом та різними присудками, що ілюструють “злиття речень” (термін М. Греча). Учений уважав такі синтаксичні одиниці складними [53, с. 369]. Услід за М. Гречем, Ф. Буслаєв також розглядає в своїй граматиці “злиття речень”, говорячи про них як про такі, що мають один підмет і декілька присудків або ж один присудок і декілька підметів. Мовознавець вводить у синтаксичну науку поняття “злитий підмет” та “злитий присудок” [25, с. 287].

Схожі погляди на речення з однорідними присудками знаходимо й у граматичних працях пізнішого періоду. Так, на переконання І. Кучеренка, речення з однорідними присудками здаються простими тільки на перший погляд: “досить розглянути ці присудки з власне синтаксичного боку – подивитись на них як на конструктивні елементи речення, осмислити роль присудка у формуванні структури речення, як “однорідні” присудки виявлять саме ті риси, пояснення яких перебуває за межами можливостей поширеного

зараз тлумачення <...> виразно виділяється специфіка присудка, яка визначається його конститутивною роллю в формуванні речення – одиниці предикативної” [111, с. 408]. В. Белошапкова також вважає синтаксичні структури з однорідними присудками “поліпредикативними будовами”, тобто складними конструкціями [18, с. 34].

Іншого, протилежного, погляду дотримувався в своїй праці О. Шахматов, який аналізуючи “двоскладні речення із злитими присудками”, зазначає: “Навряд чи маємо підстави думати, що наявність кількох присудків відповідає наявності кількох речень” [216, с. 234]. Саме характеристика таких конструкцій як простих є традиційною в синтаксисі.

Деякі мовознавці подають компромісний погляд на належність речень із однорідними присудками до того чи того типу конструкцій. Наприклад, компромісне твердження належить російському мовознавцю О. Пешковському, який, увівши до мовознавчого обігу термін “однорідні члени речення”, виокремлює конструкції з останніми в окремий тип. Учений заперечує потрактування синтаксичних структур такого зразка як складних, оскільки, на його переконання, процес “злиття” неможливо довести. Проте О. Пешковський не називає досліджуваний тип конструкцій і простими, а виділяє його як проміжний, що посідає позицію між складним і простим реченням [136, с. 453]. Цю думку розвивають інші дослідники української та російської мов. Н. Валгіна вказує на двоїсту природу цих синтаксичних структур, адже, з одного боку, для них характерна об’єднаність присудків спільним підметом, а з іншого – розчленованість їхньої предикативної частини. Речення такого зразка, за визначенням дослідниці, є перехідними між простими і складними та в конкретних своїх виявах тяжіють то до одного, то до другого з цих полярних типів [26, с. 214–215]. В. Бабайцева зазначає, що речення з однорідними членами не вкладаються в межі звичного поділу синтаксичних конструкцій на прості та складні, оскільки мають риси як одних, так і других. Водночас дослідниця зауважує, що синтаксичні конструкції такого взірця мають одну предикативну основу, адже навіть

речення з однорідними присудками побудовані за схемою П + П (підмет + присудок), де позицію присудка посідає блок однорідних присудків [9, с. 163]. На думку О. Кульбабської, прості ускладнені речення заповнюють категорійний простір між складним і простим елементарним [106, с. 156]. Автори граматичної праці “Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання”, І. Слинько, Н. Гуйванюк та М. Кобилянська, подають новий термін на позначення речень з кількома підметами або кількома присудками – “напівскладні”, тобто “потенційно складні”. Водночас услід за попередниками-одномудцями, мовознавці наголошують: “При цьому слід говорити про перехідний характер таких висловлювань, у яких є кілька компонентів рівня предикативної основи” [177, с. 300].

А. Загнітко, заперечуючи компромісний підхід до класифікації речень з однорідними присудками, зазначає: “Такий компромісний варіант постає дещо некоректним, оскільки носієм усіх конститутивних ознак речення на семантико-синтаксичному рівні є присудок-предикат, лівобічна позиція при якому (позиція суб’єкта стану, дії, процесу, якості та ін.) може бути формально заповненою і формально незаповненою”. Учений висловлює свою позицію: “Тому, поза всяким сумнівом, конструкція, в якій наявні кілька присудків і при цьому кожен з них характеризується власним інвентарем залежних компонентів, виступає складною” [74, с. 232].

У нашому дослідженні дотримуємося думки, що речення з однорідними присудками не є складними, а саме складносурядними, конструкціями і винесені за межі функціонування останніх. Синтаксичні одиниці з однорідними присудками є ускладненими конструкціями (реченнями, ускладненими однорідними членами). Така дефініція на позначення розгляданих синтаксичних структур досить влучна, оскільки засвідчує їхню належність до простих конструкцій, які проте не варто ототожнювати із структурними різновидами звичайних простих речень. Відповідно до складносурядних конструкцій зараховуємо сполучникові складні речення, предикативні частини яких поєднані сурядним зв’язком, а

також деякі безсполучникові складні синтаксичні структури як варіанти сполучникових складносурядних.

Традиційним у синтаксисі є протиставлення складносурядних речень складнопідрядним за характером синтаксичного зв'язку, так само як і порівняння сурядності з підрядністю. На основі цього протиставлення дослідники виокремлюють багато специфічних для кожного з названих вище різновидів складного речення ознак. “Складносурядні речення являють собою клас синтаксичних конструкцій, диференційною ознакою яких є синтаксична рівноправність поєднаних сурядним зв'язком предикативних частин щодо всього складного речення як цілісної синтаксичної одиниці” [34, с. 297]. Головними ознаками всіх складносурядних конструкцій постають однорідність складників, відсутність граматичної підпорядкованості однієї предикативної частини іншій, їхня функційна ідентичність відносно зовнішньо-синтаксичної структури, а також змістова взаємозалежність.

Раніше в синтаксичних дослідженнях панувала думка про те, що складне речення, особливо складносурядне, – це поєднання кількох простих речень, які можуть існувати й самотійно одне від одного без порушення змісту. Проте таке твердження є хибним, оскільки “внаслідок поділу складносурядного речення на прості речення виникають синтаксичні конструкції іншої якості, кожна з яких одержує нове значення і самотійне інтонаційне оформлення” [191, с. 388]. Цю думку простежуємо в синтаксисі, починаючи з початку XX сторіччя: О. Богородицький [22, с. 229], О. Вержбицький [108, с. 142], В. Виноградов [31, с. 99], Б. Кулик [105, с. 178], О. Пономарів [195, с. 123], А. Руднєв [149, с. 261] та ін.

Термін “предикативна частина” (“предикативна одиниця”) на позначення структурних компонентів складного речення загалом та складносурядного зокрема є найдоречнішим, оскільки предикативність – визначальна характеристика складної синтаксичної конструкції. Для Предикативній одиниці в структурі складного речення притаманні такі специфічні ознаки: 1) є конструктивним компонентом складного речення;

2) містить самостійний предикативний центр, що виражає основні модально-часові значення; 3) має структурну схему простого речення; 4) окремі предикативні частини виявляють структурну і семантичну неповноту, контекстуальний зв'язок з іншими предикативними частинами складного речення; 5) у комплексі з іншими предикативними одиницями становить єдине смислове ціле; 6) наявні окремі конструктивні елементи, не характерні для простих речень (сполучні засоби); 7) відсутня комунікативна завершеність; 8) не має інтонаційної цілісності [58, с. 183].

Складне речення досліджували свого часу в різних аспектах: формально-граматичному, структурно-семантичному, функційно-стилістичному, комунікативному тощо. У працях про складносурядне речення панівним був формальний підхід до вивчення цих синтаксичних конструкцій. Лише наприкінці XX – на початку XXI сторіччя на зміну йому приходить багатоаспектний (комплексний) аналіз, що виявляється найдоцільнішим.

На думку Н. Татяненченко, визначення структури речення повинно здійснюватися через аналіз чотирьох його аспектів: власне-семантичного, семантико-синтаксичного, формально-граматичного й комунікативного, які у взаємодії між собою створюють реальне речення як мінімальну одиницю мовлення та максимальну одиницю мови [198, с. 101]. Дослідниця зазначає, що власне-семантичний центр є найбільш глибинним ярусом щодо всієї структури речення і становить логічну основу мовної одиниці при всіх її модифікаціях. І. Вихованець підкреслює: "...яких би модифікацій (згортання, еліпсису тощо) не зазнало речення в мовленні, завжди можна встановити його логічну першооснову, яка існує в конкретній мові в різних формах" [32, с. 125]. Оскільки співвідношення, взаємозв'язок змісту й форми речення визначає семантико-синтаксичний ярус, а не власне-семантичний, то останній є, на нашу думку, факультативним за аналізу речення як синтаксичної одиниці. Відповідно обов'язковими аспектами дослідження речення є формально-граматичний (формально-синтаксичний), семантико-

синтаксичний та комунікативний, оскільки кожна синтаксична одиниця, за Г. Золотовою, об'єднує в собі три поняття “форма – значення – функція” [78, с. 9].

Формально-синтаксичний аспект речення спрямований у сферу мови та є одним із найдослідженіших. Підґрунтя формально-синтаксичної природи речення становлять формально-синтаксичні категорії. “Частина категорій споріднює два класи речень – прості і складні речення. Проте в межах простого і складного речення ієрархічні стосунки між спорідненими категоріями істотно розрізняються” [124, с. 192]. Основна ознака простого речення, а також компонентів складного – це предикативність. М. Мірченко трактує предикативність як “комплексну категорію, надкатегорію, яка виражає відношення повідомлюваного в реченні до дійсності, формує речення як комунікативну синтаксичну одиницю” [124, с. 193]. Для складносурядних конструкцій (як і для інших типів складних речень) властивою є поліпредикативність, що виявляється в кількарязовому вияві формально-синтаксичної категорії предикативності, оскільки досліджувані синтаксичні структури складаються з двох або більше предикативних частин. На основі цієї формально-синтаксичної характеристики розрізняють формально елементарні та формально неелементарні (ускладнені) складносурядні конструкції. Перші мають у своєму складі тільки дві предикативні частини, а другі – три та більше компонентів: *Спробував пожартувати, але анекдот ніби застряг у горлі* (Тетяна Белімова) – речення формально елементарне; *Перший блок давно вже закритий, другий згорів кілька років тому, четвертий – руїна під “саркофагом”* (Ліна Костенко) – речення формально неелементарне. Як засвідчують приклади, предикативні частини формально елементарних і формально неелементарних складносурядних речень можуть бути поєднані сполучниково або безсполучниково.

За аналізу формально-граматичної структури речення насамперед беруть до уваги тип синтаксичного зв'язку, а також засоби його вираження.

Предикативні частини складносурядної конструкції поєднані за допомогою сурядного зв'язку – основного розрізняльського фактора формально-граматичної структури досліджуваного типу синтаксичних структур від інших. Із сурядним зв'язком, за допомогою якого поєднані граматично рівноправні компоненти, тісно пов'язане поняття формально-синтаксичної взаємозалежності компонентів складносурядного речення, запропоноване Т. Масицькою [118].

Важливу роль в оформленні сурядного зв'язку відіграють сполучники, що становлять “центр формально-синтаксичної організації сполучникового складного речення” [34, с. 56]. Переважна частина складносурядних речень є сполучниковими, проте предикативні частини складносурядного речення можуть бути поєднані й безсполучниково. Саме сурядні сполучники, за влучним твердженням Т. Масицької, презентують формально-синтаксичну взаємозалежність у складносурядному реченні [117, с. 171].

Будь-яке складносурядне речення відповідає певному формальному зразку – структурній схемі (моделі). А. Загнітко зауважує, що “синтаксичні моделі належать мові тільки як абстрактні моделі, а їхнє конкретне наповнення тим чи іншим лексичним матеріалом залежить від мовленнєвих умов, постає фактом мовлення, зумовлюється змістом висловлення, наміром мовця. У них наявні певні правила заповнення структурних моделей речення словами відповідних семантичних розрядів, тобто мові належать не тільки самі схеми, але й правила їхнього лексичного заповнення. У мовленні здійснюється заповнення певної моделі конкретними словами згідно з вимогами комунікації” [75, с. 14]. На основі структурних схем складних речень загалом та складносурядних зокрема можна створювати їхню внутрішню класифікацію з формально-синтаксичних позицій. За допомогою сполучникового (сурядні сполучники) або безсполучникового зв'язку можна формувати як відкриті, так і закриті синтаксичні структури, що залежить від граматичної природи, типу сполучника та семантико-синтаксичних відношень. Така формальна характеристика речення співвіднесена з ознакою

формальної елементарності / неелементарності: за закритої структури сурядна конструкція завжди формально елементарна, а за відкритої структури може бути як формально елементарною, так і ускладненою: *Сонце припікало все дужче, і день ставав усе довший* (Микола Трублаїні) – структура відкрита, оскільки кількість предикативних частин потенційно необмежена, пор.: *Сонце припікало все дужче, і день ставав усе довший, і до хат заходили все пізніше; Хотілося по-собачому вити на місяць, але пекучий сором не дозволяв робити навіть цього* (Богдан Волошин) – структура замкнута.

Ще однією формально-граматичною ознакою всіх складносурядних речень є порядок розташування предикативних частин – вільний або фіксований. Вільний порядок розташування складників характерний для тих сурядних структур, у яких переміщення предикативних частин не впливає на семантику речення: *Часто мигтіла блискавка, і раз за разом гуркотів грім* (Микола Трублаїні) → *Раз за разом гуркотів грім, і часто мигтіла блискавка*. За фіксованого порядку розташування предикативних частин неможливість переставлення компонентів зумовлена змістовими (порушення логіки думки) або формальними (контекстуальна неповнота другого складника, наявність анафоричних займенників або лексичних конкретизаторів) факторами: *Маленький рівчак під Соколим під час зливи перетворювався в бурхливу річку, і тоді перебратися через нього не можна було* (Микола Трублаїні) – переміщення предикативних частин унеможлиблюють лексичний конкретизатор *тоді* та анафоричний займенник *нього* в другому компоненті речення, а також порушення логіки думки.

До визначальних формально-граматичних й семантико-синтаксичних ознак складносурядних речень зараховуємо також спосіб оформлення незалежної предикації. Це поняття ввела Р. Христіанінова, поділивши всі складносурядні структури на типові та специфічні [210, с. 176]. Переважну кількість досліджуваних синтаксичних одиниць становлять типові конструкції, у яких реалізовано результат мислення, а описані ситуації

усвідомлені ще до моменту мовлення: *Вдома мене колективно присоромили, і я годину просила прощення у Розалії Романівни* (Люба Клименко). У специфічних складносурядних реченнях друга частина доповнює першу, є висновком чи оцінкою сказаного, виникає у свідомості мовця пізніше порівняно з основним висловленням: *Жаль, квитки дорогі, та й дружині нема коли, [вона пише Хартію]* (Ліна Костенко).

Семантичний напрям дослідження синтаксичних структур, який розвинули з другої половини ХХ сторіччя, “відображає співвідношення між мовною формою та структурою думки” [143, с. 150]. Виокремлення семантико-синтаксичного аспекту реченнєвої структури поряд з формально-граматичним та комунікативним започаткував чеський лінгвіст Ф. Данеш [226]. “Розгляд речення з урахуванням його багатоаспектності (власне синтаксичний, семантико-синтаксичний, власне семантичний, комунікативний) і кваліфікація речення як знака (І. Вихованець, А. Греймас, З. Клеменсевич, А. Мартіне, О. Мельничук, Л. Теньєр та ін.) уможливили вивчення речення в новій якісній перспективі з урахуванням змісту” [73, с. 237]. За Й. Андершем, семантична структура речення – це “спосіб абстрактного вираження змісту (смислу) речення як відображення фрагмента об’єктивної дійсності (ситуації, події, факту) <...> Це суто номінативний план речення, який характеризує організацію його змісту у зв’язку зі структурою позамовної ситуації” [202, с. 577]. Хоч семантико-синтаксична структура речення й ґрунтується на формально-граматичній, проте визначена семантико-синтаксичними відношеннями між компонентами, а не суто синтаксичними зв’язками [34, с. 57–58]. Для зв’язку семантико-синтаксичної структури складного речення з формально-граматичною структурою характерною виявляється асиметрія, оскільки “та сама семантична структура може реалізуватися кількома структурними моделями і, навпаки, та сама структурна модель здатна реалізувати кілька семантичних структур” [202, с. 578]. На семантико-синтаксичну структуру складносурядних речень суттєво впливає лексичне наповнення предикативних частин. Проте

“семантика синтаксису не тотожна лексичній семантиці, хоч і виявлені єдині семіотичні принципи організації значення слова й речення. Значення нині усвідомлюється як неоднорідне й багатомірне явище, що вимагає врахування його інтенціональної, або сигніфікативної, експресіональної, або референтної, та комунікативно-прагматичної сторін” [169, с. 208].

Семантико-синтаксичний аспект речення нерозривно пов’язаний із поняттям пропозиції – стабільного семантичного ядра, об’єктивної семантичної константи речення, яка відображає структуру ситуації, події [34, с. 122]. Семантичною ознакою складного речення є поліпропозитивність, оскільки складна конструкція репрезентована комплексом пропозицій. Відповідно до кількості відображених пропозицій складносурядні речення можуть бути як семантично елементарними, так і семантично неелементарними. Якщо сурядна синтаксична одиниця складається лише з двох предикативних частин, тобто є формально елементарною, при цьому кожен із складників має одну пропозицію, то така структура семантично елементарна: *Біжи, а я наздожену* (З розмовного мовлення). Коли ж хоч одна з предикативних частин формально елементарної конструкції має дві та більше пропозицій, така структура семантично неелементарна: *Час зблизився невідворотно й невблаганно, і стрілки великого циферблата біля ліфта вже показують п’ятнадцяту хвилину по шостій* (Тетяна Белімова). Формально неелементарні складносурядні речення завжди й семантично неелементарні

Однією з основних ознак синтаксичної одиниці є семантичні залежності, які “характеризують семантико-синтаксичну структуру та відрізняються від формальних залежностей, властивих формально-синтаксичному аспекту речення” [119, с. 94]. Для складносурядних конструкцій характерною є семантико-синтаксична взаємозалежність, а не незалежність, автономність компонентів, як зазначено в багатьох традиційних граматичних працях. Т. Масицька семантико-синтаксичну взаємозалежність визначає як здатність сурядних предикативних частин залежати одна від одної за допомогою семантичних сполучників або за

семантичним наповненням (її вираження засвідчують вищо-часові дієслівні форми й конкретне лексичне наповнення компонентів предикативних структур) [119, с. 351]. За побудови речення мовець поєднує дві або більше відображені у свідомості ситуації довкілля, які мають, на його думку, стосунок одна до одної. Унаслідок цього утворюється семантична єдність, яка відповідає комунікативному наміру автора висловлення. “Крім семантичного, речення має великий прагматичний потенціал – передає відношення до предмета мовлення, до ситуації і до адресата. Ці прагматичні компоненти, взаємодіючи з семантичною структурою речення, формують його глибинну й багатоступеневу смислову структуру” [100, с. 116].

Речення не є ізольованою, автономною синтаксичною одиницею, тому, окрім аналізу внутрішньої структури та значення, його потрібно розглядати як частину контексту – “семантико-граматичної й комунікативної єдності певного текстового елемента (слова, висловлення, періоду) із текстовим і ситуативним оточенням як індикатором значення й функціональної ваги цього елемента” [168, с. 251–252]. Основу контексту становлять текст як об’єкт лінгвістики, навколишня конкретна ситуація та різні абстрактні контексти, насамперед когнітивні (знання про світ загалом та конкретні актуальні сфери), а також інформація про інших учасників мовленнєвого акту [230, с. 388]. “Безперечно, тільки за контекстом можна з’ясувати ту чи іншу висловлену думку та функції її складових, що проявляються у мовленні в межах пізнавального процесу, виразом якого є висловлювання-речення” [198, с. 100].

Уперше докладно комунікативний аспект речення та актуальне членування синтаксичної структури описав чеський учений В. Матезіус [120; 116]. І. Вихованець влучно зауважує, що комунікативна організація речення незалежна від формально-граматичної та великою мірою від семантико-синтаксичної організації синтаксичної конструкції, оскільки спрямована не у сферу мови, а у сферу мовлення [34, с. 59]. Виявлення комунікативного аспекту речення можливе лише за умови функціонування останнього як

висловлення, тобто в мовленнєвому контексті, ширшому за саму синтаксичну конструкцію. У комунікативному аспекті замість терміна “речення” часто використовують поняття “висловлення”. Проте є деякі розбіжності щодо взаємозв’язку термінів “речення” та “висловлення”. Якщо В. Матезіус утверджує, що висловлення є реченням, яке розглядають у динаміці його комунікативної функції [120, с. 227], то, наприклад, С. Карцевський розмежовує поняття “речення” та “висловлення”, зауважуючи, що перше є граматичною структурою з наявним предикатом, а друге – актуалізованою одиницею комунікації [229, с. 33–34]. Схожу думку висловлює В. Сухомлин: “Потрібно розуміти, що між висловленням і реченням існує істотна відмінність: якщо речення має структуралістську природу, оскільки воно є основною одиницею синтаксичного рівня мови, то висловлення має діяльнісну природу, тому що його можна назвати висловленим реченням” [188, с. 74]. Підтримуємо О. Селіванову в тому, що висловлення – це “конкретна реалізація в ситуації мовлення речення як інваріанта згідно з дихотомією мови й мовлення” [168, с. 62].

У мовленнєвому аспекті предикативні частини складносурядного речення зазвичай є однотипними, оскільки містять однотипні комунікативні категорії. Комунікативний тип складносурядної конструкції – розповідний, питальний, спонукальний – ґрунтується на основі всіх компонентів синтаксичної структури: *Колись тут мешкали мамині батьки, але після хвороби діда їх обох забрали в особняк до Львова* (Леся Демська) – конструкція є розповідною, у всіх предикативних частинах наявна категорія розповідності; *Чому решті було байдуже, а йому це боліло?* (Тетяна Белімова) – тип речення загалом та предикативних частин зокрема є питальним; *Ходімо швидше, а ти біжи й попередь усіх* (з розмовного мовлення) – комунікативною ознакою наведеної синтаксичної структури є категорія спонукальності в усіх компонентах, речення є спонукальним. Виняток становлять деякі приєднувальні складносурядні структури, що можуть мати різнотипні предикативні частини, на кшталт: *Він – учений,*

дослідник, *а* я хто? (З розмовного мовлення) – остання частина репрезентована риторичним запитанням.

Ще однією комунікативною характеристикою складносурядного речення, як і інших типів простих чи складних конструкцій, є наявність / відсутність емоційного забарвлення: *Ось-ось цей спокій порушать рвучкі пориви вітру, і на землю впадуть важкі краплини, передвісники літньої зливи* (Микола Трублаїні) – сурядна синтаксична структура є нейтральною в емоційному плані; *Нехай вам щастить, нехай нам усім щастить!* (З розмовного мовлення) – конструкція емоційно забарвлена.

Складносурядне речення як основна синтаксична одиниця має стосунок як до сфери мови, так і до сфери мовлення. Тільки за комплексного аналізу трьох основних аспектів – формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного – можна отримати цілісну характеристику досліджуваного типу складних конструкцій.

1.4. Проблеми типології складносурядних речень в українському мовознавстві

Із появою функційно-категорійної граматики змінюється підхід до вивчення складних речень загалом і складносурядних зокрема. І. Вихованець, який є фундатором функційно-категорійної граматики, з метою “переборення граматичної традиції щодо нерозрізнення окремих формальних характерних відмінностей між класами складносурядних речень” пропонує розглядати конструкції відкритої та закритої структур [34, с. 289]. Такі типи стосуються не тільки суто формальних ознак складносурядної конструкції, але й семантичних характеристик.

Із позицій синтаксису залежностей розглядає складносурядні речення Т. Масицька, пропонуючи за розгляду цих конструкцій використовувати нові поняття – “формально-синтаксична взаємозалежність” та “семантико-синтаксична взаємозалежність”. Дослідниця зазначає, що “семантико-

синтаксичну залежність компонентів у складних конструкціях експлікують сполучники й сполучні слова” [119, с. 30]. Т. Масицька виділяє в реченнях із семантичними сполучниками зіставну, протиставну, розділову, приєднувальну, градаційну та обмежувальну семантику. Для складносурядних конструкцій із асемантичними сполучниками характерною є наявність темпорально-темпоральної, причиново-наслідкової або умовно-наслідкової семантики [119].

У типологію семантико-синтаксичних взаємозалежностей предикативних частин складносурядних речень Т. Масицької вносить певні корективи Р. Христіанінова. Дослідниця вважає, що темпоральна семантико-синтаксична взаємозалежність є базовою для всіх типових складносурядних речень, що й пояснює поєднання в одну конструкцію двох та більше граматично незалежних одна від одної предикативних частин. У специфічних складносурядних реченнях Р. Христіанінова виділяє темпоральну взаємозалежність та взаємозалежність “основне – додаткове” [208]. Дослідниці також належить наукова розвідка про семантико-синтаксичні різновиди безсполучникових складносурядних речень [206]. Усі зазначені мовознавчі розвідки укладають учення про складносурядне речення. У деяких із них звернено увагу на роль сполучних засобів не тільки у формально-синтаксичній структурі досліджуваних конструкцій, але й семантико-синтаксичній.

За характеристики складносурядних речень насамперед говорять про автономність предикативних частин, часом навіть не уточнюючи, про яку саме незалежність йдеться. Про нульовий напрям залежності як характерну ознаку сурядного зв'язку можемо говорити лише щодо формально-граматичної структури речення, хоча й граматична незалежність компонентів, поєднаних сурядністю, не є абсолютною, оскільки складносурядні конструкції складаються не з простих речень, а з предикативних частин, які граматично взаємозумовлені, про що свідчать видо-часові форми присудків, можлива наявність різноманітних займенників,

часток, модальних слів, антонімів, спільного члена тощо. Слушною є думка І. Вихованця про те, що формою сурядного зв'язку є незалежна координація. Підтримуючи його твердження, Т. Масицька вводить поняття формально-синтаксичної взаємозалежності предикативних частин у складносурядному реченні, а також семантико-синтаксичної взаємозалежності на позначення міжчастинного відношення в конструкціях, поєднаних сурядним зв'язком [119].

У мовознавчій літературі значення сурядних сполучників інколи зводять лише до граматичної функції, залишаючи поза увагою той факт, що спеціалізовані сполучники, зокрема семантичні, є двофункційними, оскільки оформлюють не лише сурядний зв'язок у конструкції, але й тип семантико-синтаксичних відношень. “Змістова структура семантичних сполучників виступає безпосереднім елементом семантики складносурядного речення і визначає його семантико-синтаксичну організацію” [34, с. 298]. Традиційно виділяли три групи сурядних сполучників: єднальні, протиставні, розділові. Проте постійний розвиток граматичної системи сучасної української мови привів до вдосконалення та удокладнення вчення про ці сполучні засоби. Натепер виділяють шість груп сурядних сполучників, які є маркерами відповідних семантико-синтаксичних відношень: єднальні, протиставні, зіставні, розділові, градаційні, приєднувальні [37, с. 349]. Говорячи про те, що окремі сурядні сполучники граматично неоднорідні та характеризуються широким спектром вираження смислових відношень, А. Загнітко слушно зауважує: “Видається доцільним при розгляді смислових відношень між предикативними частинами у складносурядних реченнях відштовхуватися від типу сполучника, використаного для поєднання його компонентів” [74, с. 345].

Оскільки семантико-синтаксичні функції конкретизуються відповідно до групи сурядних сполучників, то логічним є виокремлення семантичних груп складносурядних речень відповідно до засобу зв'язку. “У сполучникових реченнях сполучники (або сполучні слова) як граматичний

засіб вираження семантики сприяють чіткій інтерпретації смислових відношень між частинами” [33, с. 195]. Усі конструкції, поєднані сурядним зв’язком, пропонуємо поділити на три групи: складносурядні речення із семантичними сполучниками, складносурядні речення з асемантичними сполучниками та безсполучникові складносурядні речення. Попри потрактування деякими синтаксистами безсполучникових конструкцій як окремого від сполучникових речень різновиду, услід за І. Вихованцем, Р. Христіаніною вважаємо сполучники необов’язковими формальними елементами складносурядних речень, тому зараховуємо частину безсполучникових структур до складносурядних.

Складносурядні конструкції в сучасній українській мові представлені сполучниковими та безсполучниковими реченнями. Перші розпадаються на дві групи: речення з семантичними сполучниками та речення з асемантичними сполучниками. Кожен із названих трьох типів репрезентований низкою семантико-синтаксичних різновидів.

1.5. Методологічні аспекти дослідження

Методологія дослідження складносурядних конструкцій у сучасній українській мові, що зумовлена метою та завданнями дисертації, ґрунтована на основі системного аналізу з поєднанням загальнонаукових і лінгвістичних методів, а також принципів функційно-категорійної граматики. Для характеристики змістових відношень досліджуваних структур та їхньої типологізації був здійснений поетапний аналіз мовного матеріалу, що містив фіксацію складносурядних речень у текстах різних стилів, їх групування за певними параметрами та виявлення специфічних рис кожної групи на основі формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного рівнів.

Етап виписування фактичного матеріалу з текстів художнього, наукового, публіцистичного, конфесійного стилів та фіксації необхідних

синтаксичних одиниць із розмовного мовлення (загалом 8000 одиниць) пов'язаний насамперед із використанням *методу спостереження*. За допомогою *методів зіставлення та описового* було сформовано блоки складносурядних речень за однаковими сполучними засобами між предикативними частинами, далі в цих блоках відбувся розподіл за семантичністю / асемантичністю тотожних сполучників або їх відсутністю, потім – за формальними, семантичними й комунікативними характеристиками синтаксичних одиниць. За *описового методу* були застосовані прийоми зовнішньої та внутрішньої інтерпретації. Перший прийом передбачав з'ясування зв'язків виписаного складносурядного речення із реаліями позамовної дійсності, а також зі свідомістю мовця та мовленнєвою ситуацією. Другий прийом мав стосунок до безпосередньої характеристики мовних одиниць за певними параметрами та їхньої класифікації. *Метод зіставлення* дав змогу простежити спільні та відмінні риси складносурядних речень різних типів.

Під час дослідження були використані елементи порівняльно-історичного методу із застосуванням прийому внутрішньої ретроспекції, а саме були простежені та співвіднесені погляди на складносурядне речення і сурядні сполучники на різних етапах розвитку граматичного вчення з метою виявлення теоретичних передумов, що дали змогу по-новому потрактувати категорію сурядності та складносурядні конструкції.

Для опису семантико-синтаксичної організації складносурядних речень був застосований *структурний метод*, що передбачав дистрибутивний, трансформаційний, компонентний аналізи, а також аналіз за безпосередніми складниками. Так, за допомогою *дистрибутивного аналізу* ми з'ясували функціонування досліджуваних структур у певному мовленнєвому оточенні, тобто контексті. *Аналіз за безпосередніми складниками* дав змогу виявити зв'язки та залежності між предикативними частинами складносурядного речення, зокрема схарактеризувати особливості сурядного зв'язку та формально-граматичної взаємозалежності, дослідити формально-

граматичну організацію, що перебуває в тісних взаємовпливах із семантикою синтаксичної одиниці. Досить ефективним виявився *компонентний аналіз*, що забезпечив з'ясування семантики окремих складників складносурядних речень та формування на її основі семантики всієї конструкції з позицій семантико-синтаксичної взаємозалежності. *Трансформаційний аналіз* слугував для виявлення базових і похідних, вторинних реченнєвих одиниць (наприклад, каузальні конструкції є вторинними), детермінантних структур (наприклад, у протиставно-допустових складносурядних реченнях, на суто протиставні відношення нашаровуються допустові, що характерні для складнопідрядних), фіксації зон переходу семантичних сполучних засобів в асемантичні (наприклад, перехід семантичного сполучника *а* до сфери асемантичних у власне-темпоральних, приєднувальних та реченнях невідповідності).

Метод функційного аналізу дав змогу простежити функціонування тих чи тих складносурядних речень, виявити ядерні та периферійні зони досліджуваних одиниць. Також був застосований *кількісний метод*, що передбачав аналіз найчастотніших (власне-темпоральних, зіставних, протиставних) та поодиноких (заперечних, речень волевиявлення, відповідності / невідповідності) прикладів складносурядних конструкцій.

Застосування системного аналізу на основі загальнонаукових та лінгвістичних методів дало змогу комплексно класифікувати всі складносурядні конструкції сучасної української мови з погляду їхньої семантико-синтаксичної організації, ураховуючи особливості формально-граматичного та комунікативного рівнів синтаксичних одиниць.

Висновки до розділу 1

В українському мовознавстві категорія сурядності має різні трактування: синтаксичний зв'язок, синтаксичне відношення, синтаксична категорія тощо. Нечіткість у визначенні сурядності пов'язана насамперед із

розмитістю меж між формально-граматичним та семантико-синтаксичним аспектами.

Сурядний зв'язок є суто формально-синтаксичною категорією, що функціонує паралельно зі змістовими відношеннями в різних синтаксичних одиницях, як базових (складносурядні речення зі сполучниковим та безсполучниковим типами зв'язку), так і вторинних (прості структури з однорідними членами як похідні від складносурядних). Для виявлення специфічних ознак сурядності її часто порівнюють із підрядністю, проте така опозиція досить умовна, оскільки між цими категоріями не існує чітких меж.

Для компонентів, поєднаних сурядним зв'язком, характерними є відносна граматична незалежність та зумовленість (формально-синтаксична взаємозалежність), а також семантико-синтаксична взаємозалежність. Досліджуваний зв'язок реченнєвотвірний, реченнєвомодифікаційний та словополученнєвотвірний.

Одним із репрезентантів сурядного зв'язку постає складносурядне речення, предикатні частини якого можуть бути поєднані як сполучниково, так і безсполучниково. Аналіз українських граматичних праць кінця XIX – початку XXI сторіччя дає змогу простежити розвиток термінології, застосовуваної для досліджуваних конструкцій та засвідчує різнобій у визначенні меж системи цих синтаксичних структур. Із позицій функційно-категорійної граматики складносурядне речення варто характеризувати у взаємозв'язку трьох його аспектів: формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного.

Центр формально-граматичної організації складносурядних речень як поліпредикативних одиниць становлять сурядні сполучники, що можуть бути однофункційними та двофункційними. Залежно від типу сполучного засобу та семантико-синтаксичних відношень сурядний зв'язок може формувати відкриті та закриті структури, що пов'язані відповідно з формальною елементарністю / неелементарністю, із вільним або фіксованим порядком розташування предикативних частин, типові або специфічні конструкції.

Формально-граматична структура досліджуваних речень пов'язана із їхньою семантико-синтаксичною структурою асиметрично. Основною семантичною ознакою складносурядного речення є його поліпропозиційність. Кількість відображених пропозицій визначає його семантичну елементарність чи неелементарність. Семантико-синтаксичну структуру складносурядних речень репрезентують семантичні сполучні засоби, а також лексичне наповнення предикативних частин.

Складносурядне речення є частиною мовленнєвого контексту та функціює в ньому як висловлення, що визначає комунікативний аспект досліджуваних конструкцій.

Традиційний поділ усіх складносурядних речень на три групи залежно від типу сполучника – єднальні, зіставно-протиставні та розділові – виявився недосконалим. До того ж у сучасному морфологічному вченні виокремлено шість груп сполучників: єднальні, зіставний, протиставні, розділові, градаційні та приєднувальні. Умотивованим видається розмежування семантичних груп складносурядних речень відповідно до функцій сурядних сполучників та їх впливу на семантико-синтаксичні відношення предикативних частин досліджуваних структур. Усі складносурядні конструкції логічно розпадаються на три групи: речення з асемантичними сполучниками, речення з семантичними сполучниками та речення, компоненти яких поєднані безсполучниково. Кожна з цих груп репрезентована кількома семантико-синтаксичними різновидами.

Основні положення розділу відбито в публікаціях автора [150; 154; 155; 157; 159].

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ РІЗНОВИДИ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ СЕМАНТИЧНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ

Згідно із сучасним витлумаченням сполучники є окремим типом слів-морфем, оскільки виражають семантику відношень переважно в межах складного речення [37, с. 346]. Сполучники можуть виконувати дві функції: формально-синтаксичну, тобто поєднувати структурні складники конструкції й виражати синтаксичний зв'язок, та семантико-синтаксичну, тобто передавати змістові відношення між компонентами.

Залежно від одно- чи двофункційності сурядних сполучників І. Вихованець поділяє їх на три групи: асемантичні (єднальні *і, й, та*), частково асемантичні (єднальні *ні... ні, ані... ані*), семантичні (зіставні, протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні) [34, с. 301–302].

Дослідниця сполучникової системи української мови К. Городенська зауважує, що сурядні сполучники виявляють свою семантико-синтаксичну функцію слабкіше порівняно з підрядними [48, с. 19], тому, на її думку, характеристики тих чи тих сурядних засобів щодо їх однофункційності / двофункційності, надані І. Вихованцем, потребують уточнення. Мовознавиця аналізує зіставний, протиставні та градаційні сполучники як частково асемантичні [48, с. 32–33], зважаючи на значну роль контексту в конструкціях із цими сполучними засобами.

Услід за І. Вихованцем, ми зараховуємо розділові, зіставний, протиставні, градаційні, приєднувальні сполучники до семантичних. Таку саму функційну характеристику надаємо й заперечним сполучним засобам.

Група розділових сполучних засобів є однією з найстійкіших та містить такі одиничні та повторювані сполучники: *або, або... або, коли не... то, не то... не то, то... то, хоч... хоч, чи, чи... чи, чи то... чи то*. За аналізу російського сполучника *или*, який є відповідником українського *чи*, мовознавиця М. Ляпон зазначає, що він є найменш диференційованим,

оскільки здатний оформлювати обидва види розділових відношень – власне-розділові та невластиві-розділові, про що йтиметься далі. Цьому сполучному засобу значною мірою виконувати диференційну функцію допомагає контекст [166, с. 627]. Протилежної думки дотримується К. Городенська, яка наголошує на здатності сполучників *або*, *чи* найчіткіше виражати розділовість. Натомість, на її думку, найбільш знівельоване розділове значення має повторюваний сполучник *то... то* [48, с. 64–65].

Повторюваний сполучник *хоч... хоч*, що постає еквівалентом до сполучника *або... або*, трапляється в синтаксичних конструкціях набагато рідше порівняно з іншими розділовими сполучними засобами. Як зазначає Г. Весельська, автори використовують його для посилення експресії [28, с. 49].

Зіставний сполучник *а* в реченнєвій структурі виконує дві функції – формально-граматичну (поєднує предикативні частини в одну конструкцію) та семантико-синтаксичну (виражає протиставні або зіставні змістові відношення між пропозиціями предикативних частин): *Ми і наші собаки боронимо їх, а щодня кількох не стає* (Микола Трублаїні) – сполучник *а* виражає протиставні відношення, указує на контрастність описуваних явищ, його можна замінити на будь-який інший протиставний сполучний засіб без порушення змісту; *Адже ровесники тоді сахалися від мене, а вчителі роздратовано покашлювали та презиралися з ними* (Ірен Роздобудько) – сполучник *а* вказує на зіставлення та співіснування двох неконтрастних явищ. Саме спроможність сполучника *а* виражати як зіставне, так і протиставне значення, а також значна роль лексичного наповнення, на думку К. Городенської, свідчить про його часткову асемантичність [48, с. 32]. Зауважимо, що сполучник *а* найчастіше зазнає переходу до сфери асемантичних, проте в складносурядних конструкціях із суто зіставним значенням цей сполучний засіб є двофункційним.

На вираженні протиставних семантичних відношень у складносурядному реченні спеціалізовані сполучники *а*, *але*, *проте*, *зате*,

однак (одначе), які традиційно зараховують до семантичних сполучників, оскільки вони не лише поєднують предикативні частини в одну конструкцію, але й виконують семантико-синтаксичну функцію, тобто виражають протиставні (сполучник *а* ще й зіставні) змістові відношення між пропозиціями предикативних частин. “Семантичні сполучники виразно диференціюють протиставне значення, утворюючи парадигматичний ряд протиставної семантико-синтаксичної взаємозалежності” [119, с. 335].

До семантичних градаційних сполучників належать такі: *не лише ... а й, не лише ... але й, не лише ... а навіть, не лише ... а ще й, не просто ... а (й), не просто ... але й, не стільки ... скільки, не стільки ... як, не так ... як, не те що ... а (й), не те що ... але (й), не те що ... а навіть, не те щоб ... але, не тільки ... а й, не тільки ... але й, не тільки ... але навіть, не тільки ... а навіть, не тільки ... а ще й, не тільки ... ще й, як не ... то, якщо не ... то, як не ... то хоч (би), як не ... то хоча (б), якщо не ... то хоч (би), якщо не ... то хоча (б)*. Усі ці сполучники є парними. “Розчленованість сполучника, розташування його компонентів у різних частинах речення тісно пов’язує ці частини в єдине ціле” [27, с. 282].

Сурядні сполучники *ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні* репрезентують у мовленні категорію заперечення, тому, попри традиційне зарахування цих сполучних засобів до асемантичних єднальних, вони належать до групи семантичних.

Ядро приєднання становлять конструкції з приєднувальними сполучниками, які за своєю сутністю є двофункційними, оскільки регулюють семантичні відношення між предикативними частинами та засвідчують їхню внутрішню єдність. До цієї групи зараховуємо *а й, та й, ще й, та ще, та ще й, а також, і навіть, а навіть, і до того ж, а до того ж, а ще до того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, більше того, крім того, а крім того, причому*.

Особливі випадки вживання зазначених вище сполучних засобів, а також їх транспозиційні переходи до сфери інших проаналізованих в підрозділах.

Типові складносурядні речення, предикативні частини яких поєднані семантичними сполучниками, репрезентують ядерну зону досліджуваних структур. Напів'ядерну зону формують приєднувальні конструкції, оскільки відрізняються від попередніх способом оформлення незалежної предикації.

2.1. Розділові складносурядні речення

Аналізуючи категорію розділовості (категорію розділової сурядності), дослідники акцентують на тому, що вона з погляду логіки є феноменом диз'юнкції, на відміну від інших змістових відношень (наприклад, єднальних, протиставних), які відображають процес кон'юнкції. Зокрема А. Грищенко підкреслює: "На противагу єднальним і зіставно-протиставним реченням, які з логічного погляду являють собою так звані кон'юнктивні судження, розділові складносурядні речення інтерпретуються в логіці як диз'юнктивні (розділові) судження" [56, с. 137].

У лінгвістичній науці підкатегорія розділовості, яка підпорядкована надкатегорії предикатності, означає несумісність або чергування явищ і функціонує в складносурядному реченні й простому ускладненому з однорідними членами [124, с. 151]. Розділові конструкції відтворюють існування різноманітних варіантів розвитку дій, вербалізують різні характеристики певних явищ та станів. На думку Г. Кустової, перебуваючи в диз'юнктивних зв'язках, факти розділені або в часі, або в можливості існування [109, с. 227]. "Розділовість може бути й боротьбою поглядів, думок, гадок комунікантів, коли вони стоять перед вибором у формулюванні своїх висловлювань, що має своїм наслідком психологічний стан нерішучості" [141, с. 134].

У сучасній українській мові категорія розділовості може бути репрезентована словосполученнями, простими або складними реченнями зі своїми специфічними формально-граматичними, семантико-синтаксичними та комунікативними характеристиками. На думку Ю. Анікеєнко, розділові речення становлять особливий тип у синтаксичній системі сучасної української мови, оскільки вони “слабко протиставлені” іншим сурядним групам [4, с. 95].

Питання розділових структур та засобів вираження розділових змістових відношень торкались у своїх працях І. Вихованець [34], К. Городенська [48], А. Грищенко [56], Н. Гуйванюк [177], А. Загнітко [74], М. Каранська [85], О. Кобилянська [177], О. Мельничук [123], М. Мірченко [124], І. Слинько [177], К. Шульжук [222] та ін. Мовознавці загалом однаково потрактовують складносурядні конструкції такого взірця. Виокремлюють їх і в інших слов'янських граматиках: російській [9; 27; 109; 166; 174; 186], польській [227; 228; 231], болгарській [134] тощо.

Первинними конструкціями репрезентації розділової семантики постають складносурядні речення. За спостереженнями О. Скоблікової, конструкції з розділовими відношеннями між предикативними частинами в російській мові виявляються найменш уживаною групою складносурядних речень [174, с. 137]. Фактичний матеріал засвідчує низьку частотність їх використання в сучасній українській мові. Меншу частотність мають тільки речення із заперечним змістом.

Розділові семантико-синтаксичні відношення реалізовані тільки в сполучникових складносурядних реченнях, що ще раз підтверджує семантичність розділових сполучників. “Для розділових сполучників характерна роль передавання семантичних відношень зі значенням взаємоусунення, чергування подій або вибору одного з найбільш альтернативних варіантів, що спричинило одностайність лінгвістів у наданні їм статусу семантичних сполучників” [28, с. 46].

Поява розділових сполучних засобів пов'язана насамперед із потребою вербалізації розділових семантико-синтаксичних відношень новими мовними засобами, оскільки раніше, до появи розділових сполучників, за спостереженням Ю. Анікеєнко, цю функцію виконував сполучник *а* [4, с. 95]. Усі розділові сполучники є семантичними, їхня група відносно стійка.

Найменш частотним із-поміж розділових сполучників є *коли не... то*: ***Коли не* Христя завітає, *то* Дарка прийде на чай з печивом** (З розмовного мовлення). Він може бути синонімом сполучників *то... то, або, або... або, чи, чи... чи, хоч... хоч*, порівн.: ***То* Христя завітає, *то* Дарка прийде на чай з печивом; Христя завітає, *або* Дарка прийде на чай з печивом; *Або* Христя завітає, *або* Дарка прийде на чай з печивом; Христя завітає, *чи* Дарка прийде на чай з печивом; *Чи* Христя завітає, *чи* Дарка прийде на чай з печивом; *Хоч* Христя завітає, *хоч* Дарка прийде на чай з печивом.** Особливістю сполучника *коли не... то* є те, що він може виконувати роль репрезентанта як розділової семантики, так і градаційної [46, с. 95]. Хоч цей сполучний засіб виражає два зовсім різних семантико-синтаксичних відношення (градаційне та розділове) і роль контексту в передаванні змісту чимала, проте він не втрачає своєї семантичної функції, не лише оформлюючи предикативні частини в складносурядну конструкцію, а й виражаючи градаційний / розділовий зміст повідомлення.

Інколи в парних розділових сполучниках може бути опущеною частина одного з компонентів, наприклад: ***Чи то* був він, *чи* приснилося** (Павло Загребельний) – сполучник *чи то... чи то* з опущеною частиною *то* в другому компоненті. Подибуємо приклади, коли до розділового сполучника доданий інший сполучник задля увиразнення змісту: ***Чи то* всіх вибило, *а чи то* страх смерти переміг паніку** (Іван Багряний) – до другого компонента сполучника *чи то... чи то* доданий сполучник *а*.

Деякі дослідники говорять про так звані аналоги розділових сполучників, які зберігають ті самі семантичні зв'язки між поєднуваними частинами, що й розділові сполучники. І. Слинько з-поміж таких аналогів

називає лексеми *може, можливо* (у значенні *або, чи*), *іноді* – *а іноді* (представляють парадигму чергування) [177, с. 623–624]. Про аналогічні сполучні засоби в російській мові зазначає М. Ляпон, уточнюючи, що вони можуть функціювати в синтаксичній конструкції як самостійно, так і в поєднанні з розділовими сполучниками [166, с. 627]. Уважаємо потрактування лексем *може, можливо, очевидно, іноді, інколи, часом* тощо як аналогів сполучників недоречним, оскільки вони не служать для поєднання предикативних частин складного речення, а підсилюють, увиразнюють зміст синтаксичної структури. Зокрема, слова *може, можливо, очевидно* акцентують на невпевненості, сумніві щодо сказаного. Розділові сполучники в предикативних частинах таких конструкцій можуть як бути, так і ні: [*“Альбатроса” вони не зустрічали*], *може, розминулися, а може, на ньому теж чули той крик і поспішили на допомогу* (Микола Трублаїні); *Очевидно, в них сталася вимушена посадка, а може...* (Микола Трублаїні); *Може, подам звістку, а може, й ні...* (Василь Шкляр) – між компонентами цих речень виникають, найімовірніше, не розділові, а приєднувальні відношення; *Чи заважка була для неї біла козацька зброя, чи, може, з якої іншої причини...* (Василь Шкляр) – між предикативними частинами розділові відношення. Лексеми на кшталт *іноді, інколи, часом* краще акцентують на послідовній зміні повторюваних ситуацій: *Іноді йому добре думалось і читалось, а іноді було нудно й незатишно* (Євгенія Кононенко); *Часом зарості заганяли нас у воду, а інколи ліс відступав на десятки кроків від потоку* (Віктор Савченко). Теза про те, що названі лексеми можна легко замінити відповідними розділовими сполучниками, недоречна, оскільки за такої заміни синтаксична конструкція набуває інших значеннєвих відтінків, пор.: [*“Альбатроса” вони не зустрічали*], *може, розминулися, а може, на ньому теж чули той крик і поспішили на допомогу* (Микола Трублаїні) → [*“Альбатроса” вони не зустрічали*], *або розминулися, або на ньому теж чули той крик і поспішили на допомогу*; *Часом зарості заганяли нас у воду, а інколи ліс відступав на десятки кроків від потоку* (Віктор Савченко) → *То*

зарості загаяли нас у воду, **то** ліс відступав на десятки кроків від потоку. Отже, розглядані лексеми не виражають розділових відношень без розділових сполучників.

У семантико-синтаксичному плані група розділових сполучників є порівняно стійкою. Проте інколи сполучники-репрезентанти інших змістових відношень зазнають транспозиційного переходу у сферу розділовості. Такими, наприклад, можуть бути сполучники як не... то, як не... так, якщо не... то, якщо не... так, які традиційно служать для передавання градаційного змісту. Названі сполучні засоби є в цьому випадку синонімами до розділових сполучників або... або, то... то, чи... чи, хоч... хоч. Зауважимо, що такі переходи градаційних сполучників у сферу розділових зазвичай відбуваються “за умови поєднання семантично однопланових однорідних членів речення” [29, с. 86]. Проте інколи, значно рідше, градаційні сполучники в ролі розділових подибуємо й у складносурядній конструкції: *У полі як не мишка пробіжить під ногами, так зайчик покажеться вдалині; Цілий місяць нас як не сніги засипали, то дощі морозні перетворювали все в кригу; Коли не пісня лилась із його вуст, то вірш торкався струн наших душ* (З розмовного мовлення); для порівняння: *У полі то мишка пробіжить під ногами, то зайчик покажеться вдалині; Цілий місяць нас або сніги засипали, або дощі морозні перетворювали все в кригу; То пісня лилась із його вуст, то вірш торкався струн наших душ.*

Як було зазначено вище, у формально-граматичному плані всім розділовим складносурядним реченням притаманний абсолютний сполучниковий сурядний зв'язок. Наступною формальною ознакою цих конструкцій є відкритість або закритість структури. Зауважимо, що розділові складносурядні речення традиційно зараховують до відкритих структур. Проте приклади конструкцій з мінімальним кількісним складом, тобто лише з двома предикативними частинами, дають привід деяким мовознавцям говорити про їхню гіпотетичну схожість із зіставно-протиставними реченнями; у тих і тих конструкціях “складове обмеження ідентифікує їхню

граматичну природу” [4, с. 96; 191, с. 408]. За таким самим принципом розглядають розділові моделі відкритої структури, для яких “характерні такі ж релевантні властивості, що і для єднальних” [4, с. 96]. В. Белошапкова зараховує розділові складносурядні речення до незамкнених структур; обмеження деяких із них лише двома предикативними структурами дослідниця пояснює умовами контексту [19, с. 662]. На нашу думку, структура розділового складного речення може бути як відкритою, так і закритою. Більша частина досліджуваних конструкцій має відкриту структуру, оскільки розділові сполучники можуть поєднувати три та більше компонентів, між якими наявні власне-розділові змістові відношення (за А. Грищенком, слабо-розділові): *То* постачальники тканини не відвезли вчасно, *то* Злата виявила брак в останній партії білих сарафанів, *то* Надя-закрійниця на роботу прибігла бліда, як та примара (Люко Дашвар) – можна додавати ще необмежену кількість предикативних частин, продовжуючи цей сурядний ряд.

Проте в українській мові є низка синтаксичних структур, у яких наявна альтернативно-розділова або опозиційно-розділова семантика. Ці речення відповідно формують альтернативно-розділовий та опозиційно-розділовий семантико-синтаксичні різновиди, про які йтиметься далі. У конструкціях такого взірця не передбачений третій варіант на вибір: *Або* буде наше весілля, *або* його зусім (діалектний варіант лексеми *зовсім* – Н. Р.) *не* буде (Володимир Лис); *Або* звіт завтра зранку в мене на столі, *або* ти безробітний (З розмовного мовлення). Дуже рідко до однієї ситуації можуть бути запропоновані дві або більше альтернативних. Відкритість структури можлива за поєднання в одній конструкції неконтрастних варіантів: [Хоч могло бути навіть простіше]: *або* ті люди дійсно були фольклористами, *або* поміг фальшивий ритм (Тарас Прохасько) → [Хоч могло бути навіть простіше]: *або* ті люди дійсно були фольклористами, *або* поміг фальшивий ритм, *або* так справило враження їхнє звернення до селян.

Зазвичай для розділових складносурядних структур характерний вільний порядок розташування предикативних частин, за якого складники можна міняти місцями без спотворення змісту: *Десь уже недалеко були люди, **чи**, може, сірий зачув кінський дух* (Василь Шкляр) → *Може, сірий зачув кінський дух, чи десь уже недалеко були люди* – за будь-якого переставлення предикативних частин загальний результат у повідомленні не змінюється, тобто в наведеному контексті йдеться про тривогу тварини та можливі її причини. Проте інколи форма речення або його зміст не допускають переставлення компонентів синтаксичної структури. Наприклад, перешкоджає переставленню наявність анафоричного займенника або прислівника в другій предикативній частині: *Зв'язок обірвався, **чи**, може, полковник Вольф урвав його сам, не бажаючи слухати зайвих пояснень* (Василь Шкляр); *[Навіть не знати було], **чи то** хмари клубочились на небі, **чи то** клубочилася там сама чорнота ночі* (Іван Багряний). Розглянемо ще одне речення: ***То** наче зовсім її **скосило**, **то** знов **ожила**, до роботи стає* (Олесь Гончар). За переставлення предикативних частин порушується логічний ланцюжок подій, порівн: ***То** знов **ожила**, до роботи стає, **то** наче зовсім її **скосило***. Складається враження, що повідомлення починається з кінця: подана інформація про покращення стану особи, а вже потім тільки йдеться про те, що їй стало зле.

Розділові конструкції вирізняються з-поміж інших складносурядних речень тіснішою формально-граматичною взаємопов'язаністю предикативних частин. На відміну від єднальних та зіставно-протиставних, вони не можуть бути розподілені на окремі граматично незалежні речення.

А. Грищенко зазначає, що поєднувані в складносурядне речення судження можуть бути строго-розділовими та слабо-розділовими. Специфікою перших розділових конструкцій є істинність одного судження та неістинність іншого. За слабкої розділовості істинність одного судження не означає неістинність іншого [56, с. 137]. З погляду логіки такі характеристики диз'юнкції виражені в виразах: “А або В”, “А або В, або

обидва”, “А і або В”, “А, якщо не В” [95, с. 80]. Співвідношення істинності / неістинності суджень, можливості / неможливості реалізації дій стали основою для деяких сучасних класифікацій розділових складносурядних речень за семантикою.

У багатьох українських і зарубіжних мовознавчих працях спектр семантико-синтаксичних відношень розділовості обмежений виокремленням лише семантики взаємовиключення та семантики чергування подій, явищ, станів [27; 34; 56; 74; 105; 119; 174; 177; 181; 195; 222]. Тільки ці дві грами – граму на позначення несумісності явищ і граму на позначення чергування явищ – виокремлює М. Мірченко [124, с. 151]. Натомість Г. Кустова, окрім розділових речень з відношеннями взаємовиключення та чергування, вичленовує ще структури з альтернативною мотивацією. Останні “означають зв’язок двох альтернативних ситуацій, одна з яких оцінюється як небажаний для мовця або адресата наслідок. Розділове значення в цьому випадку ускладнюється суб’єктивною оцінкою мовця” [109, с. 228].

За дещо іншим принципом групує розділові складносурядні речення російська дослідниця М. Ляпон. Усі конструкції вона поділяє на дві групи: власне-розділові (відношення, які акцентують на взаємовиключенні, несумісності) та невластиві-розділові (єднально-розділові, репрезентують синтез тотожності (рівнозначності) та розмежування (вибору)). Власне-розділові речення розпадаються на конструкції з модально неускладненими та з модально ускладненими семантико-синтаксичними відношеннями. У першому випадку розділовим змістом пов’язані такі дві предикативні частини, існування однієї з яких уже саме собою виключає іншу. За модально ускладнених відношень семантика взаємовиключення конкретизована як розділовість імовірного або альтернативно-мотивувального характеру [166, с. 627–628].

Заслуговує на увагу класифікація розділових складносурядних конструкцій на матеріалі сучасної німецької мови А. Приходька. Дослідник виокремлює власне-розділові, селективно-розділові та опозитивно-розділові

речення [141, с. 134–145]. Конструкції першого типу складаються “із двох денотативних ситуацій, кожна з яких не виключає, а, навпаки, передбачає паралельне існування іншої за схемою інклюзивної диз’юнкції “одна або інша, або обидві разом” [141, с. 135]. Таку саму групу виокремила й М. Ляпон, про що зазначено вище, проте кожен із мовознавців укладає в поняття “власне-розділове речення” різний зміст. Для російської дослідниці власне-розділові відношення означають акцентування на взаємовиключенні або несумісності подій, явищ, станів, тобто такі, що не перетинаються з єднальними. Вважаємо за потрібне підтримати думку А. Приходька щодо власне-розділової семантики, за якої дві або більше ситуацій справді розділяють у момент мовлення, але ні в якому разі не протиставляють із метою виключення однієї з них. Речення другого типу, тобто селективно-розділові, “функціонують у мові за схемою ексклюзивної диз’юнкції “одне або інше, але не обидва разом”, у них “<...> йдеться про обмежений, закритий, бінарний вибір (селекцію) між двома взаємовиключними можливостями, тобто про метамовну альтернативу” [141, с. 137]. “Відношення обумовленості та невідповідності між двома денотативними ситуаціями, що спостерігаються мовцем” [141, с. 141], реалізовані в опозитивно-розділових реченнях, які “виражають роздільність протиставних умов реалізації / нереалізації мети мовця” [141, с. 144].

Запропонована А. Приходьком класифікація розділових складносурядних речень нам імпонує, вважаємо, що її можна з деякими уточненнями застосовувати на українському матеріалі. З-поміж усіх розділових складносурядних речень сучасної української мови виокремлюємо три групи: власне-розділові, альтернативно-розділові та опозиційно-розділові.

Специфікою власне-розділових складносурядних конструкцій є відображення двох чи більше ситуацій як таких, що можуть існувати паралельно чи заміняти одна іншу. Протиставлення чи взаємовиключення їх не є метою мовця: “<...> сурядне речення буде істинним за умови істинності

обох складових” [141, с. 135]. Має рацію О. Скоблікова, зазначаючи, що взаємозаперечні ці ситуації не загалом, а тільки у визначений проміжок часу [174, с. 139]: *Цілий день **то** яскраве сонце світить, **то** знову хмари затягують небо* (З розмовного мовлення) – тобто упродовж дня спостерігали те й те погодні явище, але не обидва одночасно.

Зміст власне-розділових речень тісно пов’язаний із часовим фактором, що споріднює ці конструкції з єднальними (власне-темпоральними). Зауважимо, що за побудови власне-розділових та власне-темпоральних складносурядних речень мовець має різну комунікативну мету, а отже вкладає в своє висловлення зовсім різний зміст. Проте іноді, як засвідчує фактичний матеріал, межа між власне-розділовою та власне-темпоральною семантикою значно слабшає, і досить важко визначити, який із змістів переважає: речення, що на перший погляд видається розділовим, легко трансформується в єднальну конструкцію без зміни контексту. Порівняймо: *Хто дихає нам у потилицю **чи** в яке невидиме обличчя ми посилаємо цівку диму, випущеного з вуст...* (Ірен Роздобудько) → *Хто дихає нам у потилицю **і** в яке невидиме обличчя ми посилаємо цівку диму, випущеного з вуст...*

Оскільки істинність однієї ситуації не виключає істинності іншої, то їхня узагальнена семантика засвідчує один і той самий результат. У зв’язку з цим учені акцентують на тому, що перевага не надається змістові жодного складника [141, с. 136], говорять про нейтральність щодо вагомості змісту як семантичну ознаку розділових складносурядних речень [44, с. 27]. Власне-розділові синтаксичні структури ілюструють феномен слабкої (нестрогої) розділовості.

До власне-розділових зараховуємо такі складносурядні конструкції, які виражають:

1) однаково ймовірне існування того чи того явища, стану, дії: ***Чи** празник який було настане, **чи то** так просто в неділю вона після служби божої набере у припіл буханців, соняху, насіння й піде по вулиці роздавати убогим дітям* (Олександр Кониський);

2) чергування дій, явищ, станів. Слушну думку висловлює І. Кручиніна, зазначаючи, що чергування дій або явищ є фактичним зв'язком ситуацій, а не гіпотетичним, порівняно з іншими семантичними різновидами розділовості [103, с. 180] Наприклад: *Ті два дні Якова **то** трусила пропасниця, **то** картав себе останніми словами* (Володимир Лис). Зазвичай чергування дій, явищ, станів засвідчує сполучник *то... то*;

3) чергування з відтінком відновлення. Маркером останнього традиційно є прислівник *знову*: ***То** споночіє зовсім, **то** знов за ілюмінатором блись!* (Олесь Гончар). Унесемо певні зауваги щодо повторюваного сполучника *то... то*. Останній забезпечує одну з семантичних характеристик власне-розділових конструкцій – ітеративність. Наприклад, у реченні *Ориська тепер вічно на пробах... **то** в школі проби, **то** Данко приходить до хати вчити її співу* (Ірина Вільде) йдеться про події, що змінюють одна одну (проби в школі, заняття вдома). З контексту невідомо, скільки разів ці ситуації змінювали одна одну, проте той факт, що вони повторювались, засвідчений. Ще однією характеристикою власне-розділових конструкцій зі сполучником *то... то* є можливість / неможливість визначення правильного порядку дій, явищ, станів. Як показав фактичний матеріал, лише в незначній кількості розділових складносурядних речень із семантикою чергування з контексту можна зрозуміти, яка з подій (явищ) передувала іншій, наприклад: ***То** влада надає пільги, **то** знов їх забирають у простого народу* (З розмовного мовлення). У цьому прикладі маркерами впорядкування ситуацій постають лексеми *надає* та *забирають*. У більшості конструкцій неможливо простежити порядок дій, явищ, станів: ***То** Сердюк затримував її до ночі, **то** Сашко не вилазив із фабрики* (Люко Дашвар); *[А радіо день за днем обіцяє якраз те, що треба]: **то** сніг із дощем, **то** дощ із снігом!* (Олесь Гончар);

4) невпевненість, сумнів із приводу сказаного. Таку семантику передають двофункційні сполучники *не то... не то, чи то... чи то*. Не заперечуючи думки мовознавців про те, що в реченнях зі сполучниками *не то... не то, чи то... чи то* відношення взаємовиключення ускладнює

вказівка на особливу позицію мовця, який затруднюється виокремити одне явище з низки інших через нечіткість сприйняття або схожість явищ [109, с. 227–228], хочемо уточнити, що конструкції з такими сполучниками доцільно зараховувати саме до речень першої групи, тобто власне-розділових, оскільки семантика взаємовиключення тут значно послаблюється та відходить на задній план. Натомість зміст конструкції підпорядкований схемі “одна (ситуація – Н. Р.) або інша, або обидві разом” [141, с. 135]. Наприклад, у реченні ***Чи то** Сопуха сопє, **чи** сам висвистую носом* (Віктор Близнець) автор повідомлення сумнівається щодо джерела звуку. Істинною може видатись як перша ситуація, так і друга, а, можливо, обидві є істинними: і Сопуха може сопіти, і сам мовець висвистувати носом, що і є однією з причин нечіткості сприйняття. У таких реченнях “адресатові досить складно зрозуміти, яка з дій (або яке з явищ) чинна (чинне), а яка сумнівна (яке сумнівне). Про це він може хіба що здогадуватися” [5, с. 66];

5) спроба з’ясування реальності. Реалізатором таких семантичних відношень є одиничний сполучник *чи* або парний *чи... чи*, а саме речення оформлюється як питальне. Як зазначає Ю. Анікеєнко, функціонування таких питальних розділових конструкцій має на меті з’ясувати, яка із запропонованих можливостей реальна [5, с. 66]. Наприклад: *[А ще – який вигляд має “Оріон” після бурі, після пекельних ночей,] **чи** схожий на себе, **чи** до невпізнання знівечило його та поскубло?* (Олесь Гончар); ***Чи** світло так падає, **чи** дійсно ця румунка така біла?* (Ірина Вільде). У попередніх прикладах мовець намагається з’ясувати, які з подій, явищ, станів чинні, реальні; висловлення, хоч і має питальну інтонацію, проте нікому конкретно не адресоване, що споріднює ці конструкції з тими, які виражають невпевненість, сумнів. Водночас подибуємо питальні речення з розділовою семантикою, на які мовець хоче отримати відповідь з боку адресата: *Вас хтось залякав, чи конче були потрібні гроші?* (газета “Високий замок”, 6–8 березня 2015 р.).

Другу групу представляють складносурядні речення з альтернативно-розділовою семантикою. Уважаємо таку назву вмотивованою, оскільки альтернатива – вибір між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну. Такі конструкції засвідчують неможливість існування тієї і тієї ситуацій. На відміну від власне-розділових конструкцій, де будь-яка з описуваних ситуацій приводить до однакового результату, в альтернативно-розділових реченнях, як наголошує А. Приходько, кон'юнкти не передбачають наявності третьої, результуючої ситуації, не складаються в одну картину і не утворюють один сценарій розвитку подій [141, с. 140]. Кожна із ситуацій (чи то перша, чи наступна) приводить до різних результатів, які не можуть бути спрогнозовані, поки мовець не зробить вибір. “<...> у будь-якому випадку обидві ситуації, що вербалізуються селективно-розділовими паратаксистами (термін А. Приходька – Н. Р.), узгоджуються зі стереотипними уявленнями мовця про можливий розвиток подій, станів, явищ” [141, с. 140].

Деякі мовознавці висловлюють думки щодо семантичної близькості розділових відношень цього типу та зіставних і протиставних відношень. За словами А. Анікеєнко, виділення й осмислення “відмінного” здійснюється через зіставлення [4, с. 95]. Останнє є тією основою, на якій ґрунтується значення несумісності або взаємовиключення дій, явищ, станів. “Відповідно такі розділові предикативні одиниці можна розглядати на тлі опозиції протиставлення в сучасній синтаксичній системі української мови” [4, с. 95]. Не заперечуючи того факту, що дві ситуації зіставляювані у свідомості мовця, що вони можуть значно відрізнятися, а вибір однієї з них може привести до результату, який, імовірно, навіть буде протилежним альтернативному результатіві (за вибору іншої дії), зауважуємо, що розділові відношення значно відрізняються від зіставної чи протиставної семантики. Метою мовця є не просто наголошування на контрастних ознаках чи діях, а саме виключення однієї з подій, станів, явищ.

Предикативні частини альтернативно-розділових конструкцій найчастіше поєднані за допомогою сполучника *або*, який “відображає існування різних можливостей” [95, с. 80]. *Або* може бути одиничним сполучним засобом чи компонентом повторюваного сполучника *або... або: ... можливо, увімкнувся давно заіржавілий двигун або чомусь крутнулася вищвіла стрілка компаса* (Ірен Роздобудько); *... або тобі могли стягти безпричинно голову, або ж ти ставав імператором...* (Павло Загребельний). Альтернативну семантику може передавати також сполучник *чи* (*чи... чи*): *Чи має йому подати руку перша, чи він це зробить...* (Ірина Вільде).

Опис фактичного матеріалу дає змогу зробити висновки про семантичні відтінки альтернативно-розділових складносурядних речень. У конструкціях цієї групи йдеться про:

1) чітко виражене взаємовиключення двох контрастних подій, явищ, станів, що приводять до різних результатів: *Тут або ти його, або він тебе* (Олесь Гончар);

2) взаємовиключення двох неконтрастних подій, явищ, станів: *... тільки вранішня зоря може прошепотіти його ім'я, сховане століттями, або продзвенить воно в золоті променів незгасного сонця над прадавнім Києвом* (Павло Загребельний);

3) взаємовиключення двох взаємно обернених подій, явищ, станів: *Або це радянська влада зробила нас такими, або вона й стала можливою саме у цій частині світу, бо ми такі* (Ліна Костенко);

4) взаємовиключення подій, явищ, станів, що мають причиновий характер: *... або наші прокурори читають Булгакова, або в них періодично вселяється Воланд...* (Ліна Костенко);

5) взаємовиключення подій, явищ, станів, що є результатом чогось: *Від цих солодкувато-мільних випарів може знудити, або дістанеш стійку довічну відразу і до лимонів, і до полуниць* (Галина Вдовиченко);

6) взаємовиключення подій, явищ, станів, що приводять до однакового результату. Речення з таким змістом трапляються дуже рідко,

оскільки, як було зазначено вище, традиційно вибір ситуації, зазначеної в першій предикативній частині альтернативно-розділового складносурядного речення, приводить до результату, який буде значно відрізнятись від результату, отриманого за вибору іншої ситуації, а подеколи й протиставлятись останньому. Проте інколи подибуємо й такі розділові конструкції, у яких результат буде однаковим незалежно від вибору ситуації. До прикладу: *Франциск був впевнений, що вона **або** пішла з ними, **або** вони її з собою забрали* (Тарас Прохасько). У цьому реченні йдеться про дві альтернативні ситуації, які з одного боку виключають одна одну, а з іншого – мають однаковий наслідок: особа, про яку розповідають, пішла сама, чи її забрали, проте результат один – вони всі пішли разом.

За опису фактичного матеріалу знаходимо також складносурядні конструкції з розділовими сполучниками, що мають різну кількість граматичних та змістових частин. Наприклад: *Не ті вітри повіяли, **чи** чого ти зажурився, моряче?* (Олесь Гончар). У цьому реченні наявні як причина, так і наслідок, що не можуть перебувати між собою в розділових відношеннях. Тому, на нашу думку, це складна конструкція з імплікованою ланкою. У наведеному прикладі пропущена причина, що є альтернативою до означеної першої причини (*Не ті вітри повіяли*), і тільки вибір однієї з них приведе до наслідку, про який йдеться в кінці повідомлення (моряк зажурений). Наведемо один із можливих варіантів повнозначного складного речення: *Не ті вітри повіяли, **чи** щось інше трапилось, від чого ти зажурився, моряче?*

Найменшу групу з-поміж розділових складносурядних речень становлять опозиційно-розділові. Ці конструкції дуже схожі на альтернативно-розділові синтаксичні одиниці, оскільки в них теж йдеться про вибір між двома ситуаціями. Проте речення такого взірця – це відображення протиставлення комунікативних намірів мовця та адресата, а вибір дій, який пропонують останньому, насправді є свого роду ультиматумом: *Тепер чекаємо від тебе згоди, **або** помреши* (Дара Корній). Такі конструкції

характеризуються посиленою категоричністю. Волевиявлення адресата за великим рахунком не беруть до уваги, адже і пропозиція в першій предикативній частині, і можливий розвиток подій у другій не є бажаними для нього. Зовсім у іншому становищі перебуває мовець, який висуває вигідні для нього умови, “диктуючи” свої правила. Опозиційно-розділове висловлення можна схарактеризувати як “бажане для мовця = небажане для адресата”.

Зауважимо, що хоч предикативні частини опозиційно-розділових речень поєднані сурядним зв’язком, тобто є рівноправними у формально-синтаксичному аспекті та взаємозалежними в семантичному, проте, перший складник, на нашу думку, у комунікативному плані вагоміший, оскільки саме через його змістове наповнення передане бажане, ті необхідні дії, що приведуть до реалізації задуманого мовцем.

У змістовому плані опозиційно-розділові складносурядні конструкції дещо схожі на складнопідрядні умови. На думку Г. Кустової, у конструкціях з альтернативною мотивацією (термін Г. Кустової) наявні нерівноправні змістові відношення: “Вони мають синоніми з-поміж складнопідрядних речень” (наприклад, з підрядною умови) [109, с. 228]. Ці конструкції позначені сильною каузальною взаємозалежністю між двома або більше ситуаціями, про які йдеться (*якщо... то*). Речення з опозиційно-розділовою семантикою легко піддаються трансформації в складнопідрядне: *Иди сам, або підуть тобою* (інтернет-сайт “Збруч”) → *Якщо не підеш сам, то підуть тобою*. Зауважимо, що хоч схема побудови речення дуже схожа на схему “умова – наслідок”, проте в цьому випадку останній компонент (наслідок) є гіпотетичним: ситуація, про яку йдеться в другій предикативній частині, можлива лише за невиконання того, що запропоноване мовцем адресатові в першій. “І в цьому плані вони (речення – Н. Р.) виступають як засіб сугестивного впливу мовця на адресата, оскільки для останнього вона відкриває цілий світ причинно-наслідкових можливостей, серед яких він має вибрати ту можливість, яка є для нього найменш болісною” [141, с. 143].

Специфічною рисою опозиційно-розділової конструкції є нашарування різних змістів. У цьому сенсі можна погодитися з думкою А. Приходька: “... опозитивно-розділове речення, сигналізуючи відношення каузальності, протиставності, фінальності та інструментальності, є, таким чином, найбільш семантично навантаженою конструкцією серед інших паратактичних утворень” [141, с. 145].

За семантичним наповненням предикативних частин усі опозиційно-розділові речення можна поділити на три підгрупи:

- 1) речення ультиматуму, у яких друга предикативна частина містить погрозу: ... **або** ви зараз же дайте мені слово, що завтра виїдете звідсіль геть, **або** я отут поламаю вам ребра! (Борис Грінченко);
- 2) речення вимоги, де в першій частині озвучена вимога, невиконання якої приведе до дій, означених у другому граматичному складнику: ... **або** переходьте на наш бік, **або** до побачення (Василь Шкляр);
- 3) речення застереження: Працюй, **або** звільнять (інтернет-портал “Уніан”).

2.2. Зіставні складносурядні речення

Вивченню зіставлення та зіставних семантико-синтаксичних відношень у складному реченні приділяли увагу багато мовознавців, як українських, так і зарубіжних, проте аналіз сучасних синтаксичних розвідок дає підстави стверджувати, що на сьогодні малодослідженими або такими, що потребують вивчення під іншим кутом зору, залишається низка аспектів, зокрема необхідно удокладнити питання щодо характерних ознак зіставлення як самостійної синтаксичної категорії, граматичних засобів його вираження, лексико-семантичних конкретизаторів. Труднощі, що виникали за розгляду зіставлення в синтаксичних конструкціях, пов’язані з відсутністю одностайного тлумачення зіставлення та виокремлення зіставних сполучників з-поміж інших сурядних. Плутанину та неузгодженість у

виявленні специфічних ознак зіставлення можна пояснити, на думку М. Греб, схожістю останнього з близькими й водночас відмінними мовними категоріями єднальності, розділовості, протиставлення, порівняння, преференції, градації та ін. [51, с. 7].

Потрактування зіставних складносурядних конструкцій як різновиду речень зіставляювально-протиставного типу пов'язане передовсім із появою в 1969 році граматичної праці А. Грищенка “Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові” [56]. Проте мовознавець, хоч і розмежовує формальну структуру зіставних та протиставних речень, все ж досить узагальнено характеризує зіставно-протиставний зміст складносурядної конструкції.

Аналіз зіставного відношення в складносурядному реченні неможливий без з'ясування специфіки зіставлення як мовної категорії, яку визначають певні формальні показники, а також семантична наповнюваність синтаксичної одиниці. Зіставлення як мовна категорія та семантико-синтаксичне відношення означає певну “дисгармонію” двох паралельних ситуацій, їхню невідповідність з одного боку, та змістову єдність співвіднесених предметів, дій, станів, з іншого боку: *Деся лютують епідемії, иторми ревуть, розтворюючи кораблі, а тут така тиша, така сліпучість* (Олесь Гончар). Хоча й існує певна різниця між зіставляваними ситуаціями, однак вони не суперечать одна одній.

М. Мірченко вносить деякі уточнення до поняття зіставлення як семантико-синтаксичної категорії. Дослідник зазначає, що зіставність, так само як і протиставність, є підкатегорією, яка підпорядкована предикатності – надкатегорії складного і неелементарного простого речення [124, с. 149]. Зіставлення предметів, дій, станів постає внаслідок послідовних мисленнєвих процесів того, хто говорить. Щодо процедури творення зіставного змісту М. Греб зазначає: “У ній можна виділити щонайменше дві розумово-логічні операції. Перша полягає в тому, що мовець вибирає дві ситуації й відображає їх в семантичній структурі висловлення, встановлюючи між ними

відношення кон'юнкції, тобто єднальне відношення. На другому ж етапі він їх зіставляє" [51, с. 44–45]. Саме поєднання двох явищ на першому етапі часто приводить до розмитості меж між єднальною та зіставною семантиками.

Сфера функціонування зіставного відношення не обмежена лише складними паратактичними формами, а розповсюджена й на складні гіпотактичні та прості речення. Проте найяскравіше і найширше воно репрезентоване саме в складносурядних конструкціях.

У традиційних граматиках слов'янських мов узагалі не виділено зіставлення як окремого семантичного типу [27; 56; 74; 109; 134; 174; 181; 186; 191; 194; 227; 228; 231]. Деякі лінгвісти в своїх наукових розвідках згадували зіставну семантику, водночас не виокремлюючи зіставних речень, зауважували, що сполучник *а* (нині його вважають виразником зіставлення) своєрідно виражає ідею протиставлення, не протиставляючи предмети, дії та стани, а зіставляючи їх задля вираження специфічних ознак [108, с. 163].

Складносурядні речення із семантикою зіставлення є специфічним різновидом, оскільки тісно контактують з єднальними та протиставними конструкціями. З цього приводу А. Приходько зазначає: "Сигналізуючи рух від єдності до різниці та від неї знову до єдності, категорія зіставності втілює дискретність єдності, а зіставні відношення є, таким чином, відображенням у мові діалектики єдності та боротьби протилежностей" [141, с. 159]. Про перехідність структур зі сполучником *а* говорить І. Вихованець: "Зіставні складносурядні речення являють собою перехідні конструкції між складносурядними реченнями закритої структури і складносурядними відкритої структури. Через те одна частина конструкцій перебуває в зоні власне-зіставних відношень, а інша – в зоні зіставно-єднальних відношень" [34, с. 307]. Такий тісний зв'язок між зазначеними змістовими наповненнями складносурядних речень і є причиною зарахування зіставних конструкцій до протиставних або перехідних структур.

Однією з основних характеристик зіставних складносурядних речень постає тематична співвіднесеність та логічна семантична пов'язаність двох ситуацій у мисленні мовця. Із цього приводу А. Приходько за дослідження зіставних речень у сучасній німецькій мові зазначає: “Невідповідність ситуацій виявляється в їх відхиленні від епістемічних стандартів, стереотипів, уявлень мовця про устрій життєвого світу. Але, як і у всіх координативних конструкціях, обидві ситуації є тематично узгодженими, вимальовують один “сценарій”, у якому зображується певний стан об’єктивної дійсності в момент мовлення. Приналежність до одного сценарію є тим загальним знаменником, що об’єднує частини зіставної конструкції в одне ціле” [141, с. 157]. Зіставляваними, як акцентує А. Грищенко, можуть бути тільки такі дві ситуації, що мають значення в певний час, а не будь-які дві ситуації, що перебувають у принагідній часопросторовій залежності [191, с. 400]. На думку німецького мовознавця Г. Вайнріха, тематичну спорідненість у розглянутих реченнях можна схарактеризувати як “нерівність однорідності” [232, с. 813].

Зіставним складносурядним реченням зазвичай притаманне поєднання та зіставлення ситуацій в одному часово-модальному плані, що інколи впливає на формулювання категоричного ствердження несумісності різночасовості з категорією зіставлення [141, с. 158]. На нашу думку, така категоричність не зовсім коректна. Хоч біноми з темпорально та модально узгодженими присудками в предикативних частинах значно переважають в українській мові, проте, як показує фактичний матеріал, часова й модальна відповідність у конструкціях розгляданого семантичного різновиду не є чіткою закономірністю: *Мідь не чорніє, а цей сокіл був геть чорним і ще облупився, немов його не раз лакували* (Ірен Роздобудько).

До характерних ознак категорії зіставлення зокрема та зіставних складносурядних речень загалом, окрім названих вище, А. Грищенко зараховує обмеження щодо кількісного складу (дві предикативні частини),

узагальнення та абстрагованість від конкретних відтінків, позиційну пов'язаність складників [191, с. 400]. Висловимо щодо цього певні зауваги.

На вираженні зіставних семантичних відношень у складносурядному реченні спеціалізований сполучник *а*, який уже традиційно зараховують до семантичних. Як показує фактичний матеріал, іноді за послаблення контекстуальної невідповідності сполучник *а* може бути асемантичним, коли зазнає переходу у сферу приєднувальних чи єднальних відношень: *Завтра Китаєв повинен виїхати, а я хочу обов'язково застати його* (Микола Трублаїні) – предикативні частини синтаксичної структури поєднані єднальним відношенням, сполучник *а* можна легко замінити на *і* без порушення змісту; *Рибна інспекція стежить, щоб рибалки не виловлювали молоду рибу, а для цього кожну породу риби ловлять сітями з відповідним розміром петель у них* (Микола Трублаїні) – сурядна конструкція репрезентує приєднувальні відношення. У таких реченнях сполучник *а* лише оформлює сурядний зв'язок, поєднуючи між собою предикативні частини, а за змістові відношення відповідає лексичний склад частин. Суголосну думку щодо цього сполучника висловлює і російська дослідниця М. Ляпон та зараховує сполучник *а* до недиференційованих (неоднозначних) сполучних засобів, оскільки він є потенційним еквівалентом, носієм єднального значення [166, с. 616]. Водночас вона підкреслює, що сполучник *а*, як і протиставні сполучні засоби, значно відрізняється від сполучника *і*, адже, незважаючи на потенційну неоднозначність, “характеризується більшою семантичною визначеністю й у своєму функціонуванні меншою мірою залежить від контексту та лексичних конкретизаторів” [166, с. 622]. Зауважимо, що ми зараховуємо до зіставних складносурядних речень тільки такі конструкції, у яких сполучник *а* є семантичним.

Суперечливою на сьогодні є думка щодо зарахування підсилювальної частки *ж* (*же*) до зіставних сполучників. Як сполучник ця частка потрактована в багатьох мовознавчих розвідках [19; 51; 104; 146; 166; 177]. Автори російської граматики (1980 р.) називають *ж* (*же*) “семантичним

аналогом сполучника *а*” та говорять про функцію акцентуалізації, а також про позиційну спеціалізацію як про специфічні ознаки цього сполучного засобу [166, с. 626]. У граматичній праці “Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання” до зіставної семантики, яку може виражати сполучник *ж* (*же*), додані ще протиставна та приєднувальна [177, с. 615]. Проте ми підтримуємо позицію К. Городенської, яка не виділяє сполучника *ж* (*же*) [47]. Не заперечуючи функцію підсилення зіставного відношення, яку виконує частка *ж* (*же*) у складносурядній конструкції, вважаємо за правильне розглядати речення такого типу серед безсполучникових складносурядних.

Корегуючи думку А. Грищенка про те, що в складносурядних зіставних реченнях використовуваний тільки сполучник *а* [191, с. 399], І. Вихованець до цього типу зараховує також конструкції закритої структури зі сполучником *і*, які постають як вторинні, що виникли внаслідок дериваційної взаємодії з іншими типами речень. Прикладом такої вторинної структури є конструкції на кшталт *Зелена трава біля ріки шумить від кошинової метушні, і річка спокійно несе свої води* (З розмовного мовлення) – для порівняння: *Зелена трава біля ріки шумить від кошинової метушні, а річка спокійно несе свої води*. Як відомо, первинними конструкціями для сполучника *і* є складносурядні речення відкритої структури [34, с. 309], а побудови на зразок наведеної вище є вторинними. Зауважимо, що такі конструкції хоч і наближені до зони зіставлення, проте не є суто зіставними, оскільки мають виразні ознаки власне-темпоральних.

Семантичний сполучник *а*, який чітко виражає значення зіставлення, поєднує тільки дві предикативні частини та творить формально елементарні речення: *Пояснюю зовсім популярно, а ви стежите за руками* (Андрій Кокотюха). Відповідно до цього складносурядним реченням із семантичним сполучником *а* притаманна закрыта структура. Те, що власне-зіставні відношення мають сенс лише за наявності двох зіставних пар, наголошували багато дослідників. Таку закономірність А. Приходько для зручності називає

принципом “мінімальної достатності зіставлення” [141, с. 161]. А. Загнітко звертає увагу на те, що в зіставних реченнях можна приєднати третю або декілька частин, але це приєднання аж ніяк не створює розширення єдиного смислового цілого, а зумовлює створення інших смислових відношень і трансформацію речення зі складного в складне ускладнене [74, с. 341], пор.: *Вам, можливо, здасться це неприродним, а ці люди були мені так само дорогі, як і моя родина* (Ірен Роздобудько) – *Вам, можливо, здасться це неприродним, а ці люди були мені так само дорогі, як і моя родина, і я не можу спокійно за цим спостерігати*. А. Грищенко потрактовує відношення між трьома або більше предикативними частинами, поєднаними сполучниками *а*, як послідовне зіставлення [55, с. 17]. Речення на кшталт *За хатою росли пишні яблуні, а туди далі виглядали одна за одною тендітні вишні, а он там, на межі з сусідами, розкинулись старі горіхи* (З розмовного мовлення), що має відкриту структуру, ми виносимо за межі зіставних складносурядних, оскільки повторюваний сполучник *а* перейшов у сферу єднальних сполучних засобів, а конструкція має семантику перелічування. Отже, зіставний зміст між ситуаціями дійсності може бути вербалізований тільки через біномну структуру.

Зіставним конструкціям не властива абсолютна позиційна стійкість. Порядок розташування предикативних частин у складносурядному реченні зі сполучником *а* може бути як вільним, так і фіксованим. У конструкціях з вільним порядком частин описані події, явища, стани відбуваються одночасно та незалежно один від одного, пор.: *Безтурботні пташки з фасаду співають про райську насолоду, а безсонні круп'є за столиками знай припрошують робити ставки* (Тетяна Белімова) – *Безсонні круп'є за столиками знай припрошують робити ставки, а безтурботні пташки з фасаду співають про райську насолоду*. За фіксованого порядку розташування предикативних частин їхнє переставлення неможливе. Це може бути зумовлене двома факторами: 1) змістовими відношеннями між предикативними частинами: *На ньому добре лежав елегантний сірий*

костюм, **а** на чорному галстуку іскрився фальшивий, – це було видно з розміру, – діамант (Микола Трублаїні); Микола відірвався й біжить попереду, **а** Мишко наздоганяє (3 розмовного мовлення); 2) формальними особливостями предикативних частин. У другому випадку переставленню предикативних частин перешкоджають такі формальні особливості: 1) контекстуальна неповнота другого предикативного складника: Чому чоловіки запам'ятовують одні анекдоти, **а** жінки – інші? (Галина Вдовиченко); 2) наявність у другій частині займенника, співвідносного з іменником першої частини: Наш клас одразу прийняв новеньку, **а** дівчата з паралельного дивились на **неї** скося (3 розмовного мовлення); 3) лексеми, які можуть бути або в обох предикативних частинах, або тільки в другій: **Одних**, розумієш, виносять з чорного ходу, **а інші** самі йдуть (Андрій Кокотюха). Іноді переставленню складників перешкоджають декілька факторів: Згодом **одна** з крапок стала людиною, **а інші** три – собаками (Микола Трублаїні).

У семантико-синтаксичному аспекті формально елементарним реченням відповідають як семантично елементарні, так і семантично неелементарні конструкції. Так, наприклад, речення *Ти йди, а я спускаюся...* (Тетяна Белімова) є семантично елементарним, бо в ньому поєднані одним семантико-синтаксичним відношенням тільки дві предикативні частини, які так само є семантично елементарними. Семантично неелементарні речення можуть мати дві предикативні частини, одна з яких або обидві з яких є семантично неелементарними: *Вона не квапилася, а я знемагала від цікавості* (Ірен Роздобудько) – у другій предикативній частині наявні дві пропозиції – “я знемагала” і “бо мені було цікаво”.

Зіставлення в складносурядному реченні так само підлягає конкретнішій семантичній диференціації. А. Грищенко виділяв три змістові різновиди: нейтрально-зіставні, розподільно-зіставні, зіставно-наслідкові [191, с. 401–402]. Натомість М. Греб зазначає, що складносурядні зіставні речення функціують в окремих різновидах, лише один із яких можна визначити як власне-зіставний, інші ж отримали назви речень

невідповідності та поширювальних (приєднувальних). Останні, як наголошує мовознавиця, є найскладнішим семантичним різновидом [51, с. 71]. Водночас М. Греб пише про явище асиметрії мовного знака та змісту, коли в реченнях, крім зіставного відношення, виникає ще й “додатковий зміст логічної природи”, виражений імпліцитно. Так із-поміж додаткових змістових відношень дослідниця виокремлює єднальні, допустові, причинові, наслідкові, порівняльні та преференційні [52, с. 14–17].

Вважаємо за доцільне зараховувати до зіставних складносурядних конструкцій лише речення із власне-зіставною семантикою, наприклад: *Хтось кудись ішов, квапився, а хто й просто собі стояв, видивляючись на божий світ...* (Павло Загребельний). Сполучник *а*, що поєднує предикативні частини таких структур, двофункційний. Усі інші складносурядні речення зі сполучником *а*, який утратив свою семантичну функцію, ми зараховуємо до єднальних, приєднувальних або конструкцій зі значенням невідповідності. Відтворення власне-зіставного змісту відбувається за певними семантико-синтаксичними параметрами:

- 1) неконтрастне порівняння ставлення різних суб'єктів до тих самих явищ, дій: *Дехто боїться літати, а я могла б відкинути люк і легко пробігти по небесах* (Ірен Роздобудько);
- 2) зіставлення виконуваних суб'єктами різних дій, що відкривають однакову перспективу: *Дрібні переліски не спиняли ока, а великі дерева, порозкидувані мальовничими купами то там, то там, ще мовби побільшували й без того просторі обшири галяв, з'єднуючи їх у безконечну велетенську вервечку* (Павло Загребельний);
- 3) зіставлення виконуваних суб'єктами однакових дій, спрямованих на різні об'єкти: *Одна несе вареники, а друга – сметану* (Українська народна пісня);
- 4) зіставлення станів: *Ти живий, а я вмерла...* (Ірен Роздобудько);
- 5) зіставлення якостей: *Молодиці – білолиці, а хлопці – чорнобривці...* (Українська народна пісня);

6) зіставлення за часовими параметрами: *Зараз хоч цифровики пішли, а раніше такі ухари знаходились* – на порожній апарат все знімали (Андрій Кокотюха);

7) зіставлення за просторовими параметрами: *У місті мені не вистачає повітря, а на відкритому просторі мої груди дихають на повну* (З розмовного мовлення).

Під процес зіставлення можуть також підпадати одразу декілька параметрів, наприклад: *Ой по горах та й сніги лежать, А в долинах та й льоди стоять* (Українська веснянка) – зіставлення виконуваних суб'єктами різних дій, що відкривають однакову перспективу, та зіставлення за просторовими параметрами.

2.3. Протиставні складносурядні речення

Питанню протиставлення, протиставних семантико-синтаксичних відношень у складному реченні та протиставних сполучних засобів приділяли увагу багато мовознавців, із-поміж яких В. Белошапкова [19], Г. Весельська [29], І. Вихованець [34], О. Гаврилюк [43], К. Городенська [48], А. Грищенко [56], Н. Гуйванюк [177], М. Кобилянська [177], М. Мірченко [124], А. Приходько [141], І. Слинько [177], Т. Ткачук [201], К. Шульжук [222] та інші. Проте аналіз синтаксичних праць дає підстави стверджувати, що на сьогодні потребує вдокладнення низка аспектів, зокрема характерні ознаки протиставлення як синтаксичної категорії, граматичні засоби вираження та лексико-семантичні конкретизатори протиставних семантико-синтаксичних відношень у складносурядному реченні.

Протиставлення – це мовна категорія, яку визначають певні формальні показники, а також семантична наповнюваність синтаксичної одиниці. Протиставні семантико-синтаксичні відношення означають взаємозв'язок контрастних явищ, процесів, станів, їхню невідповідність та суперечливість. Дві ситуації, поєднані протиставною семантикою, протидіють одна одній.

Протиставність, як зазначає М. Мірченко, так само, як і зіставність, є підкатегорією, що підпорядкована предикатності – надкатегорії складного і неелементарного простого речення [124, с. 149].

А. Приходько, акцентуючи, що протиставлення завжди передбачає причинові відношення, називає його “свого роду псевдокаузальністю (псевдообумовленістю)”, “перевернутим відображенням каузальності”: “І якщо каузальність стверджує перманентність подій, то протиставність <...> описує ситуацію перерваного причиново-наслідкового ланцюга, свого роду “збій” програми і тим самим фіксує ідею дивергенції антецедента та консеквента” [141, с. 106]. Суголосну думку виголошує Т. Ткачук: “протиставний сполучник повинен поєднувати сурядну частину, перша з яких виконує функцію потенційної причини, а наступна може спростовувати, заперечувати попередню, водночас виразною має бути семантика “всупереч очікуваному” [201, с. 78].

Протиставні відношення є типовими для складносурядних речень. Останні постають вихідними конструкціями для грами протиставності (похідними від складносурядних речень є однорідні в граматичному та семантичному планах синтаксеми в простому ускладненому реченні) [124, с.150].

Як було зазначено в попередньому підрозділі, традиційні граматики висвітлюють узагальнену характеристику зіставляльно-протиставного типу складносурядних речень. Отже, у сучасному українському мовознавстві є проблема щодо виокремлення протиставлення як самостійної мовної категорії з огляду на її формально-граматичний, семантико-синтаксичний та комунікативний аспекти.

До характерних ознак категорії протиставлення та протиставних складносурядних речень мовознавці зараховують обмеження щодо кількісного складу (дві предикативні частини), узагальнення та абстрагованість від конкретних відтінків, позиційну пов’язаність складників, логічність у виборі явищ для протиставлення. Протиставним конструкціям,

на відміну від зіставних, властива позиційна стійкість. Порядок предикативних частин у конструкціях цього різновиду фіксований, оскільки за переставлення структурних складників змістове наповнення кардинально змінюється.

Протиставлення двох ситуацій зазвичай відбувається в одному часово-модальному плані. Як засвідчив фактичний матеріал, хоч біноми з темпорально та модально узгодженими присудками в предикативних частинах значно переважають в українській мові, проте часова й модальна відповідність у конструкціях розгляданого семантичного різновиду не є абсолютною: *У мене невеличка проблема, але я швидко оклигаю* (Люко Дашвар); *Я пішла б з тобою, але в нас точно о першій обід* (Ірина Вільде).

Протиставлення в складносурядній конструкції репрезентоване за допомогою протиставних сполучників. Ця група є відносно стійкою та загалом не викликає дискусій, проте погляди лінгвістів на деякі сполучні засоби є суперечливими. Так сполучник *а*, на думку К. Городенської, є частково асемантичним, бо може мати як зіставне, так і протиставне наповнення [48, с. 32]. Суголосну думку висловлює М. Ляпон, зараховуючи сполучник *а* до недиференційованих (неоднозначних) сполучних засобів та акцентуючи на його єднальному значенні [166, с. 616]. Спроможність сполучника *а* мати як протиставний, так і зіставний зміст ніяк не применшує його семантичну функцію, а отже, дає всі підстави розглядати його з-поміж диференційованих. Лише іноді сполучник *а* може ставати асемантичним, коли переходить у сферу приєднувальних чи єднальних відношень.

У праці “Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання” (1994) до недиференційованих сполучників зараховано *але*, оскільки він виражає не один, а декілька відтінків протиставного значення [177, с. 615]. Уточнюючи міркування авторів, зазначимо, що сполучник *але* є виразником протиставлення двох пропозицій, незважаючи на наявність у складносурядній конструкції додаткових семантичних відтінків, а це засвідчує його приналежність до диференційованих сполучних засобів.

Закцентуємо на тому, що предикативні частини протиставного складносурядного речення можуть бути поєднані сполучниками *і, й, та*, транспонованими в протиставну семантико-синтаксичну сферу. Хоч названі сполучні засоби здатні виражати ті самі відтінки протиставного значення, що й сполучники *а, але, проте, зате, однак (одначе)*, все ж вони не є такими вузькоспрямованими та перебувають на периферії. Слушними вважаємо зауваження мовознавців щодо цих сполучників: вираження протиставної семантики не досить чітке, бо залишається збереженим “відтінок приєднання й додавання, властивий йому [сполучнику. – Н. Р.] в єднальній функції” [108, с. 165–166].

Протиставні складносурядні речення, предикативні частини яких поєднані сполучником *і (й)*, І. Вихованець характеризує як невластиво-протиставні, що конкурують із власне-протиставними [34, с. 311]. Ці конструкції вторинні, вони виникли внаслідок дериваційної взаємодії з іншими типами речень, пор: *Я тут теж одну мрію замовляла, і нічого не вийшло...* (Галина Вдовиченко) і *Я тут теж одну мрію замовляла, проте нічого не вийшло*. Первинними конструкціями для сполучника *і* є складносурядні речення відкритої структури.

Проаналізований фактичний матеріал дає підстави констатувати, що в протиставних складносурядних реченнях з асемантичним сполучником *і* кількість граматичних та змістових ланок іноді не збігається, а це приводить до зміщення та зміни синтаксичного зв'язку. Він виникає між структурними компонентами, які не мали б бути поєднаними безпосередньо. Це речення з імплікованими змістовими ланками, які побудовані за принципом складносурядних, але є трансформами складнопідрядних: *Я все свідоме життя ніс на своїх плечах вантаж різних знань, думок, сумнівів, і – так склалося – мені досі не було на кого скинути хоча б половину цього тягара* (Ірен Роздобудько) → *Я все свідоме життя ніс на своїх плечах вантаж різних знань, думок, сумнівів, щоб передати його іншим, і (у значенні але. –*

Н. Р.) – так склалося – мені досі не було на кого скинути хоча б половину цього тягара.

За характеристики протиставних сполучних засобів ми помітили, що в сучасній прозі частотним є використання протиставних сполучників *але*, *проте* для поєднання предикативних частин, одна з яких не закінчена, що вказує на перерваність висловлення й акцентує на нереалізованості однієї з подій, наприклад: *Я вас дуже поважаю, ціную вашу увагу і фантазію, але...* (Ірен Роздобудько); *Юнак ладен був хоч зараз зірватися й бігти на пошуки скарбів Городецького, проте...* (Олесь Ільченко).

Виокремлені українськими та російськими мовознавцями семантико-синтаксичні різновиди протиставних складносурядних речень загалом збігаються. Три семантичні різновиди – протиставно-обмежувальні, протиставно-допустові, протиставно-компенсувальні – виокремлюють В. Бабайцева [181, с. 222–224], А. Загнітко [74, с. 347–348], К. Шульжук [222, с. 241–242]. До цих семантичних відтінків Г. Кустова додає ще протиставно-градаційний [109, с. 227]. А. Грищенко всі протиставні конструкції поділяє на три групи – власне-протиставні (речення, предикативні частини яких повідомляють про протиставлення між двома незалежними одна від одної діями або між двома станами), обмежувально-протиставні і заперечно-протиставні з відтінком градаційного значення (протиставні відношення виникають на основі модальної різноплановості складників) [191, с. 403–405].

Уважаємо за можливе виокремлювати з-поміж протиставних складносурядних речень насамперед дві семантичні групи: власне-протиставні та невласне-протиставні конструкції, останні містять додаткові семантичні відтінки та розпадаються на три підгрупи: протиставно-обмежувальні, протиставно-компенсувальні та протиставно-допустові.

Власне-протиставні складносурядні конструкції можуть виражати:

1) протиставлення характеристик одного суб'єкта в той самий часовий проміжок: *Олька вдавано сердилася, **але** очі її сміялися* (Володимир Лис);

2) протиставлення характеристик одного суб'єкта в різний час: *Ще вчора Микола був невпевненим у собі юнаком, **але** сьогодні це мужній воїн* (З розмовного мовлення);

3) протиставлення двох суб'єктів у той самий часовий проміжок: *І він тепер як жертва її підступності й лицемірства (стільки років прикидалася доброю і хорошою), буде за життя канонізований, долучений до святих, ідеалізований, **а** вона – дезертирка й порушниця суспільних приписів – приречена на остракізм* (Тетяна Белімова);

4) протиставлення двох суб'єктів у різний час: *Іван Петрович не встигає вчасно надіслати пакет документів, **проте** вже завтра відбудеться нарада* (З розмовного мовлення);

5) нереалізованість однієї з подій (у другій предикативній частині повідомлено про результат або розкрито причину такого стану подій): *Адам якось намагався допомогти Владиславу замінити або відремонтувати мерседесівський двигун буксира, **але** марно* (Олесь Ільченко); *Хотілось вибухнути, показати й свій гонор, **але** сили не було* (Володимир Лис); *Дарка хотіла б тікати від цього місця і цього хлопця, **але** ноги її ступають по снігу важко й поволі* (Ірина Вільде);

6) контраст між очікуваним, бажаним та реальним: *Кошти на спорудження наче й надходили, **та** справа незрозуміло чому просувалася ледь-ледь* (Олесь Ільченко); *Хотів сказати з глумом, **а** вийшло начеб жалісливо* (Володимир Лис).

Невласне-протиставними є такі складносурядні конструкції, у яких власне-протиставна семантико-синтаксична взаємозалежність ускладнена додатковими семантичними відтінками. У цій групі речень виділяємо, як було зазначено вище, протиставно-компенсувальні, протиставно-обмежувальні та протиставно-допустові складносурядні конструкції.

У протиставно-компенсувальних реченнях друга предикативна частина протиставлена першій і компенсує її негативну дію. А. Грищенко не відмежовує конструкції такого взірця в окремий семантичний різновид, а розглядає їх серед протиставно-обмежувальних. На думку мовознавця, у таких конструкціях друга предикативна частина, обмежуючи стан або дію в першій, одночасно повідомляє, чим компенсується, урівноважується те, що обмежується. Унаслідок цього виникає обмежувально-компенсувальне протиставлення [191, с. 404]. Уважаємо за потрібне відокремлювати компенсувальний відтінок від обмежувального, оскільки кожен із них має свою специфіку та комунікативну мету.

Протиставні складносурядні речення з додатковим відтінком компенсації, на думку І. Вихованця, є найвіддаленішим членом парадигматичного ряду [34, с. 311]. Традиційно виразником компенсувального значення в складносурядному реченні є сполучник *зате*, але іноді трапляються й інші протиставні сполучні засоби, наприклад сполучник *а*: *Тієї самої хвилини спину обпекло холодом, **зате** я лежав, як напівдохлий дельфін, підставивши череву теплу та світлу* (Ірен Роздобудько); *Не щастить у коханні, **а** на роботі (за законом сполучених посудин) – навпаки!* (Тетяна Белімова).

Друга предикативна частина протиставно-обмежувальних речень (за А. Приходьком, лімітативно-протиставні) виражає обмеження сфери дії, стану, про які йдеться в першій частині, або їх уточнення через часткове заперечення. “У цьому випадку обидві ситуації співвідносяться між собою як загальне та часткове, де останнє є виключенням із загального і не псує загальну картину, а лише дещо обмежує повноту її вияву” [141, с. 119]. Щодо частотності цих конструкцій зауважимо, що вони значно рідше використовувані в сучасній українській мові порівняно з іншими протиставними типами (так само, як і протиставно-компенсувальні). На думку деяких мовознавців, протиставно-обмежувальні речення не повністю відповідають протиставності, “оскільки не передбачають протиріччя, а,

навпаки, ніби уточнюють загальну картину, віднімаючи від неї деяку несуттєву інформаційну деталь” [141, с. 123]. Для поєднання двох предикативних частин протиставно-обмежувальної конструкції служать сполучники *однак (одначе), але, а, проте*: *Батько вже був у літах, колишній військовий, умів тримати в руках чимало людей, а тут у власній родині все захиталося й затріщало* (М. Іванцова); *Повоєнна людина навчилася обходитись без гроша, без вигоди, без емеритального забезпечення, але тяжко їй обійтись без романтики* (Ірина Вільде); *Він міг стерпіти все на світі, однак глузування однокласників витримати він не міг* (З розмовного мовлення).

У протиставно-допустових реченнях предикативна частина в препозиції містить твердження або припущення з можливим наслідком, а предикативна частина в постпозиції спростовує або заперечує зміст першої. Речення такого зразка за своєю природою можуть бути схарактеризовані як детермінантні, оскільки власне-протиставлення ускладнене змістовим відтінком, притаманним складнопідрядному реченню. О. Гаврилюк зазначає, що своєрідність таких конструкцій “полягає в невідповідності формально-граматичних та семантичних ознак. За формально-синтаксичними ознаками – це складносурядні протиставні речення, а за семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами ці речення співвідносні з складнопідрядними допустово-протиставними реченнями” [43, с. 120].

За О. Гаврилюк [43], усі протиставно-допустові складносурядні речення розпадаються на дві групи:

1) конструкції, протиставно-допустове значення яких передають семантичні відношення між предикативними частинами (зі сполучниками *але, рідше а, і, та, зате, проте, однак*): *Вам, можливо, здасться це неприродним, але ці люди були мені так само дорогі, як і моя родина* (Ірен Роздобудько); *Швацьке виробництво в колишньому будинкові побуту нагадувало радше невеличку артіль, та механіку масштаби справи здалися колосальними* (Люко Дашвар);

2) структури, протиставно-допустове значення яких формують уведені до другої частини інтенсифікатори (за А. Загнітком, синтаксично спеціалізованих слів). До інтенсифікаторів дослідниця зараховує частки *таки, все-таки (все ж таки), все ж*, а також стійкі сполучення слів *все одно, в той же час: Хлопець час від часу звертав на мене увагу, **але** все-таки мене це не заспокоювало* (З розмовного мовлення). О. Гаврилюк підкреслює, що в таких конструкціях роль сурядного сполучника значно послаблюється, а його значення “блідне”, тому однаковою мірою можливими виявляються різні за значенням сполучники (*і, та, а, але* та інші). Той факт, що сполучник *і* та частки *все-таки, все ж* можуть поєднувати компоненти складносурядного речення з протиставно-допустовими відношеннями, дає підстави, на думку дослідниці, вважати їх єдиним утворенням, близьким до складеного сполучника [43, с. 131]. Проте автори теоретичної морфології української мови не подають такий сполучний засіб із-поміж усіх сполучників [37, с. 149]. Немає його і в лексикографічній розвідці “Граматичний словник української мови: сполучники” К. Городенської [46]. Погоджуємось із І. Вихованцем та К. Городенською і не зараховуємо поєднання такого взірця до протиставних сполучників.

2.4. Градаційні складносурядні речення

У лінгвістичній науці існують різні потрактування градації як мовної категорії, її сутності, сфери функціонування та засобів вираження. Унаслідок аналізу мовознавчих словників та енциклопедій можемо зробити висновок, що здебільшого градацію розглядають як стилістичну фігуру мови. “Градація – розташування послідовно нагромаджуваних семантично близьких і / або синтаксично однотипних компонентів конструкції в напрямі поступового наростання, посилення або (значно рідше) спаду, послаблення (з відповідним наростанням або спадом інтонації) інтенсивності їх значення, а

частіше – просто емоційно-експресивної характеристики всього висловлення” [202, с. 757].

Російський мовознавець А. Щербаков у своєму дослідженні, присвяченому явищу градації в сучасній російській мові, зазначає, що залежно від того, одиниці якого рівня використані за побудови градаційного ряду, можна виділити градацію фонетичну, лексичну (з її різновидами – гіпонімічною, антонімічною, синонімічною), словотворчу, морфологічну [225]. Проте поза увагою дослідника залишається синтаксичний рівень функціонування градаційних відношень.

Лінгвістична градація, основою якої постає градація логічна, представлена на всіх мовних рівнях. Хоч ця категорія давно перебуває в центрі уваги мовознавців, як українських, так і зарубіжних, проте вивчення градаційної семантики в складних конструкціях є порівняно новим. В українській лінгвістиці градаційні складносурядні речення як окремий різновид уперше розглядає К. Герман [44]. Особливістю речень такого типу, на думку вченого, є перевага змісту другої предикативної частини над змістом першої. Мовознавець подає дві групи градаційних речень: конструкції з однобічним зв'язком (предикативні частини поєднані одиничними сполучниками) та конструкції з двобічним зв'язком (предикативні частини поєднані за допомогою парних сполучників) [44, с. 45–46]. У російському синтаксисі однією з перших виокремила градаційні складносурядні речення В. Белошапкова. За характеристики їх як конструкцій закритої структури дослідниця виділила два різновиди – власне-градаційні й підсилювальні (зі сполучником *да и*) [19, с. 744]. Суголосну думку щодо характеристики та різновидів складносурядних градаційних речень української мови висловлює А. Загнітко [74, с. 352].

Узагальнений опис градаційних відношень між предикативними частинами складносурядного речення знаходимо в працях І. Вихованця [33], Г. Глушкової [45], А. Грищенка [56], А. Загнітка [74], М. Каранської [85], О. Пономарева [195], І. Слинька [177], Н. Гуйванюк [177], М. Кобилянської

[177], К. Шульжука [222] та ін. Указуючи на широке функціонування градаційних сполучників та їхню участь у побудові різних за семантикою складносурядних конструкцій, мовознавці по-різному трактують такий тип речень. Деякі вчені не виділяють їх в окремий семантичний різновид. Наприклад, А. Грищенко називає досліджувані синтаксичні конструкції заперечно-протиставними з відтінком градаційного значення [191, с. 405]. Схоже потрактування пропонує О. Мельничук, зараховуючи речення з градаційними сполучниками до протиставних і частково до приєднувальних [123, с. 199]. Відомі праці, у яких досліджувані конструкції потрактовано як приєднувальні [108] або як зіставні [40; 105]. Г. Кустова розглядає градаційні відношення частково як різновид єднальних, а частково – протиставних (єднально-градаційні, протиставно-градаційні) [109, с. 223, 227]. Про наближення градаційної семантики до єднальної пише й Н. Валгіна [27, с. 282]. Як окремий синтаксичний різновид градаційні речення описують у своїх наукових розвідках І. Вихованець [34], Г. Глушкова [45], М. Каранська [85], Т. Спільник [184] та ін. Незважаючи на відносно тривале вивчення градації та градаційних конструкцій, сучасні синтаксичні праці засвідчують дискусійність багатьох питань, пов'язаних із нечіткістю в визначенні граматичного статусу градації та її семантико-синтаксичних ознак.

Т. Спільник, авторка дисертації, присвяченої градаційному відношенню в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови, виділяє три етапи осмислення градаційних речень як окремого синтаксичного різновиду. Перший етап позначений виокремленням приєднувальних конструкцій з-поміж решти єднальних. Дослідниця розглядає частину приєднувальних речень як градаційні. На другому етапі помічено увагу до складносурядних речень із парними сполучниками на кшталт *не тільки ... а й, не стільки ... скільки*; конструкції такого типу розглядали з-поміж єднальних, зіставно-протиставних або приєднувальних. І нарешті на третьому етапі було акцентовано на функційній близькості

складносурядних речень зі сполучниками *та й (та ще й, ще й)* і *не тільки ... а й, не стільки ... скільки* [183, с. 12].

Градація як домінанта семантико-синтаксичної організації речення реалізується в сучасній українській мові в складносурядних конструкціях, хоч градаційне значення може простежити і в складнопідрядних конструкціях (відношення градації нашаровується на відношення причини, де останнє виступає основним), а також у складних ускладнених реченнях і в тексті.

В основі градаційної семантики лежить кон'юнкція двох ситуацій та їх зіставлення або протиставлення за ступенем значущості. Повідомлення в одній предикативній частині складносурядної конструкції постає в тому чи тому сенсі як більш важливе, значуще, переконливе порівняно з тією інформацією, про яку йдеться в іншій частині, наприклад: *І не лише існувати, а й контролювати кримінальний світ* (Олесь Вахній).

Мовець засвідчує співіснування двох ситуацій, висловлює своє ставлення стосовно цього, ураховуючи інтереси слухача. Перша ситуація є початковою точкою відліку, а друга ситуація – пропозицією з дещо іншим виявом стану речей. “У такий спосіб відтворюється онтологія співіснування ситуацій шляхом акцентування їх різнозначності або рівнозначності у концептуальному світі мовця” [141, с. 146].

У градаційних конструкціях порівняно з іншими складносурядними простежується набагато тісніший зв'язок між семантико-синтаксичною організацією та комунікативною спрямованістю висловлення. Значення градації базується на індивідуальному сприйнятті об'єктивної дійсності мовцем, який намагається справити на слухача певне враження. Автор повідомлення виконує певне комунікативне завдання, розкриваючи важливу (на його погляд) інформацію. Тому за опису градаційних складносурядних конструкцій варто говорити про актуальне членування речення – комунікативно-синтаксичну категорію, яка спрямована у сферу мовлення. Перша предикативна частина складної синтаксичної одиниці такого типу є

темою – “компонентом категорії актуального членування речення, який позначає вихідний пункт висловлення, відому інформацію, тобто те, стосовно чого щось повідомляють і на чому ґрунтується подальше розгортання думки” [124, с. 346]. Друга предикативна частина співвідноситься з ремою – “компонентом категорії актуального членування речення, що вказує на основний зміст висловлення, його ядро, тобто те нове, що його повідомляють у висловленні і яке розгортає думку про вихідний пункт повідомлення” [124, с. 347]. Отже, інформація, зазначена в другій предикативній частині градаційного складносурядного речення, є його комунікативним ядром.

Головним критерієм градаційних відношень між предикативними частинами складносурядного речення, на думку Т. Спільник, є критерій необхідності та достатності [184, с. 57]. Зміст першої предикативної частини, на думку мовця, є необхідним для розуміння висловлення загалом. Водночас цей зміст є недостатнім для досягнення комунікативної мети. Проте наголосимо, що інформація, яку додає автор повідомлення в другій предикативній частині, не є меншовартісною чи другорядною, а сприймається як функційно рівнозначна.

Побудову висловлення з градаційною семантикою можна умовно розподілити на декілька послідовних кроків. Спочатку мовець відбирає дві ситуації об’єктивної дійсності, які можна співвіднести за певною ознакою. Потім автор повідомлення поєднує ці ситуації і, зрештою, визначає, яка з двох пропозицій відповідає критерію необхідності, а яка – критерію достатності.

У синтаксисі виокремлення градаційного значення між однорідними членами речення в простій синтаксичній конструкції та між предикативними частинами в складній пов’язане передусім з виокремленням градаційних сполучників у морфологічній системі сучасної української мови. Градаційні сполучникові засоби є двофункційними, оскільки постають показником градаційної семантики та її додаткових відтінків. Уносячи певні уточнення в характеристику градаційних сполучників, В. Белошапкова зазначає, що вони

(разом із пояснювальними) мають набагато вужче диференційне значення порівняно з іншими семантичними. “Кожна з цих груп означає одне коло змістових відношень та містить низку функційно однорідних сполучників, які певним чином співвіднесені між собою” [19, с. 743].

Саме з цією групою сполучників пов’язано найбільше інноваційних процесів, зумовлених безперервним поповненням їхнього кількісного складу переважно аналітичним способом, дією зовнішніх і внутрішніх чинників, спрямованих на дистанціювання від кальок та використання власних ресурсів для формування самобутньої системи градаційних сполучників [29, с. 96].

Парні градаційні сполучники вважають найстійкішими та цілісними в структурному та функційному планах, “оскільки їхній перший компонент не збігається із жодним сполучником, а другий приєднує такий член речення чи таку предикативну частину, які зумовлені змістом попереднього члена речення чи попередньої предикативної частини” [82, с. 56]. Сполучники, спеціалізовані на вираженні градаційної семантики, відіграють важливу роль у реалізації критерію необхідності / достатності. Перший компонент парного градаційного сполучника, що складається з модальної частки (*лише, просто, тільки*) або сполучника (*так, що, щоб, як, якщо*) і заперечної частки *не*, свідчить про необхідність, але все ж таки недостатність змісту першої предикативної частини. Сполучники *а, а й, але, але й* у ролі другого компонента приєднують достатній зміст, який відповідає комунікативній меті. Інколи для стилістичної значущості мовець може вводити у своє висловлення “факультативні експресивізатори”, які стоять біля другого компонента парного сполучника [29, с. 100]. Таку роль виконують частки *також, навіть, передусім, ще й* та ін.

Більшість мовознавців із-поміж репрезентантів градаційних відношень у складносурядному реченні, окрім перерахованих вище (власне-градаційних), називають ще одну групу сполучних засобів – градаційно-приєднувальні сполучники [29; 48; 184]. Сюди зараховують *а й, але й, та й, ще й, а ще, а ще й, та ще, та ще й, більше того, до того ж, а до того ж, і до*

того ж, а ще до того, крім того, а крім того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, навіть, і навіть, і то, а також, а то й. Ці одиничні сполучники, на думку вчених, служать для оформлення градаційно-приєднувальних речень як різновиду градаційних. Ми не виокремлюємо градаційно-приєднувальні сполучники і відповідно складносурядні конструкції з аналогією назвою. Пояснимо свою думку.

Багато мовознавців, які звертаються до опису градаційних складносурядних речень, виокремлюють із-поміж них дві групи – власне-градаційні та приєднувальні (або підсилювальні, посилювально-градаційні) [19; 74; 184]. Потрактування другої групи конструкцій є суперечливим та неоднозначним. Ураховуючи комунікативний намір, автор висловлення будує його в своїй свідомості вже як градаційне поліпропозитивне та вкладає в повідомлення всі необхідні, на його думку, суб'єктивно-модальні значення. Тобто всі градаційні складносурядні речення є типовими, адже продумані та побудовані мовцем ще до моменту висловлення. Приєднувальні конструкції не підпадають під таку характеристику; вони репрезентують зовсім інший тип складносурядних речень – специфічний. Зв'язок, який виникає між предикативними частинами такого речення, є непередбачуваним та не обов'язковим, на відміну від власне-градаційних конструкцій із тісним двобічним зв'язком, для якого характерними ознаками постають передбачуваність та обов'язковість. Уважаємо за потрібне відокремлювати приєднувальні складні синтаксичні одиниці від градаційних як специфічні від типових. Основною ознакою приєднувальних речень є додаткове повідомлення в другій предикативній частині, а градаційний відтінок у значенні є другорядним: *Подарували лише телевізор, та й той із дефектом* (З розмовного мовлення). Тому й складні конструкції такого взірця точніше називати приєднувально-градаційними, а не градаційно-приєднувальними або градаційно-підсилювальними. Незважаючи на те, що в кінцевому результаті ми отримуємо схожі (не тотожні!) за семантикою синтаксичні конструкції, у яких реалізовано критерій необхідності / достатності, проте за

принципом побудови, комунікативним наміром вони значно відрізняються. Градаційні речення плановані відразу як складні, а приєднувальні – як прості. Комунікативна організація цих речень теж різна: оскільки, відповідно до принципу творення приєднувальної конструкції, автор повідомлення спочатку не планує в свідомості співвідносити дві ситуації об'єктивної дійсності, то він і не планує їх градувати, а отже, має зовсім інше комунікативне завдання.

Ще один варіант класифікації градаційних речень пропонує М. Ляпон. Дослідниця виділяє три групи таких конструкцій:

1) зміст однієї предикативної частини представлений у тому чи тому аспекті як більш важливий, значущий; це конструкції з парними сполучниковими комплексами, а також їх одиничними аналогами: *не только ... но и (а и, но даже, а еще, а к тому же), не только не ... но (но скорее, скорее, напротив, наоборот), а не только, не то что ... но (а, просто, даже, даже не), даже ... не то что; даже не ... тем более не, мало того, более того, хуже того, а то и);*

2) зміст однієї частини оцінений як більш істинний, вірогідний; це речення з парними сполучниковими комплексами, а також їх одиничними аналогами: *если не ... то по крайней мере (то во всяком случае), если не, если не сказать, чтобы не сказать, не то чтобы ... но, не то чтобы, не то что ... но, не то что, не сказать чтобы ... но, нельзя сказать чтобы, скорее, скорее наоборот);*

3) зміст однієї предикативної частини оцінений мовцем як такий, що більше відповідає суті означуваного; це конструкції зі сполучниковими аналогами *вернее, точнее, вернее сказать, точнее говоря, иными словами, мало сказать, лучше сказать* [166, с. 632–633]. Уважаємо таку класифікацію російської дослідниці не досить доцільною, оскільки вона не розкриває повністю всіх семантичних відтінків градаційних речень.

Градаційним складносурядним реченням у формально-граматичному плані властиві закритість, негнучкість структури, наявність градаційних

сполучників, фіксований порядок предикативних частин, між якими існує обов'язковий та передбачуваний тісний зв'язок. Зазвичай граматичні складники складносурядної конструкції такого взірця є формально однотипними. Хоч однією з основних структурних характеристик досліджуваних речень є їхня закритість, проте зрідка такі конструкції можуть зазнавати граматичного ускладнення. “Градаційні конструкції ускладненої синтаксичної структури відбивають пошук мовцем того змісту, який би забезпечив висловленню достатність. Будуючи таку конструкцію, мовець ніби разом зі слухачем поступово наближається до сутності повідомлюваного явища” [182, с. 117]. Прикладом такого ускладнення задля кращого забезпечення достатності висловлення є конструкції: *Не те що Ярослав їй подарунок не купив, а навіть він їй квітів не надіслав, а навіть дзвінка від нього не було* (З розмовного мовлення); *Не лише Галина нічого про той випадок не знала, не лише Богдан нічого не чув, а й ніхто з присутніх не був у курсі справи* (З розмовного мовлення). Як показують вище зазначені приклади, речення може ускладнюватись як за рахунок предикативних частин із першою частиною парного сполучника, так і за рахунок структурних складників із другим сполучниковим компонентом. Такі складні структури відзначаються більшою експресивною забарвленістю порівняно зі звичайними.

Окрім сполучників, які виконують семантичну функцію, реченнєву структуру складносурядних конструкцій формує лексичне наповнення предикативних частин. Особливо це стосується градаційних речень: “саме лексика конкретизує загальну семантику цих речень як градаційних, внаслідок чого вони співвідносяться з різноманітними ситуаціями дійсності, відображуючи їх у своєрідний спосіб” [185, с. 157]. Деякі лексеми виконують особливу акцентувальну функцію в градаційних конструкціях. Із-поміж таких допоміжних засобів реалізації градації на особливу увагу, на думку Т. Спільник, заслуговують слова *сам, весь, взагалі* [185, с. 160]. Як показав проаналізований фактичний матеріал, найчастотнішою є лексема *сам (сама,*

самі). У таких реченнях ідеться про почергове виконання суб'єктами певних дій або про самотійне виконання суб'єктом дії чи переживання ним певного стану: *І тому вам **не лише** ваші діти не вірять, **а й** ви самі починаєте сумніватися, а довгими безсонними ночами розмірковувати, що неправильно ви зробили в житті, що вам діти ставлять такі запитання?* (Люба Клименко).

Градаційні семантичні сполучники, а також лексичний склад предикативних частин слугує для точнішого вираження градації та її додаткових семантичних відтінків, якими іноді градаційні відношення можуть супроводжуватись:

1) градаційно-протиставні: *Мій брат **не тільки** непродажний, **а**, навпаки, він у мене добрий і благородний хлопець* (З розмовного мовлення). Прислівник *навпаки* підсилює протиставне значення;

2) градаційно-зіставні: *Бо **не тільки** металоя тіло, металася й душа* (Іван Багряний) – у другій предикативній частині сполучниковий компонент опущений;

3) градаційно-компенсувальні: ***Як не** заплатить усієї суми, **то хоча б** отримаємо більше вихідних у цьому місяці* (З розмовного мовлення). У конструкціях такого зразка компенсується щонайменше порівняно з ідеальним, можливим;

4) градаційно-допустові: *І **не те що** Трохим жалісний був, **але** чогось різонули його по серцю голодні й перелякані очі замурзаного малюка* (Дмитро Білий);

5) градаційно-уточнювальні: ***Не просто** прийде до влади новий очільник, **але й** приведе він із собою нові порядки* (З розмовного мовлення).

Незважаючи на наявність у градаційних складносурядних реченнях додаткових відтінків у значенні, семантика градації є основною, домінантною. Додаткові семантичні відтінки допомагають краще реалізувати критерій достатності висловлення.

На думку деяких мовознавців, градаційні складносурядні речення мають ще один семантико-комунікативний параметр – напрям градаційної семантики. Зокрема про висхідний та спадний різновиди градації зазначає Т. Спільник у своїй дисертації [183]. Не заперечуємо, що градація мовна, як і градація логічна, передбачає рух умовною шкалою. Оскільки за творення градаційної конструкції мовець спочатку поєднує дві співвіднесені ситуації об'єктивної дійсності, то нульовою точкою на шкалі градації умовно можна вважати єднальні відношення. Саме від них далі “рухається” автор повідомлення, визначаючи інформаційне навантаження кожної з пропозицій відповідно до критеріїв необхідності та достатності. Градація безпосередньо залежить від лексико-семантичної організації граматичних складників градаційної конструкції. Уже саме співвіднесення лексем у двох предикативних частинах може виражати градаційну семантику за кількісними або якісними ознаками. Проте говорити про спадну градацію не є доречним, оскільки саме поняття “спад” суперечить поняттю “градація”. Для ілюстрування нашої думки розглянемо таке речення: *На флангах не було не лише доріг, а навіть стежок* (Олесь Гончар). Лексема *стежки* поза контекстом означає менш вартісне поняття, ніж лексема *дороги*. Проте загальне значення цього речення – наростання ознак: повідомлення про те, що не було навіть стежок, засвідчує найвищу міру ознаки – непрохідність. Тому характеризувати таку градацію як спадну не видається вмотивованим.

2.5. Приєднувальні складносурядні речення

У лінгвістичній науці трактування поняття приєднування як мовного та мовленнєвого явища є неоднозначним. Термінологічного характеру слово “приєднування” набуло в 50-х роках ХХ сторіччя, що пов'язано насамперед із роботами таких синтаксистів, як В. Виноградов [31], С. Крючков [104], Л. Щерба [224]. Реалізацію цього явища досліджували на рівні речення, як простого, так і складного, а також на рівні тексту різних стилів. Незважаючи

на відносно тривале вивчення приєднування та приєднувальних конструкцій, сучасні синтаксичні праці засвідчують дискусійність багатьох питань, пов'язаних із нечіткістю у визначенні граматичного статусу приєднування та його семантико-синтаксичних ознак, на що безпосередньо впливає неоднорідність синтаксичних одиниць, які виражають приєднувальне відношення. Унаслідок розбіжностей за трактування суті приєднування та його синтаксичних ознак у мовознавстві існує два підходи до визначення цього поняття.

Відповідно до першого підходу приєднування вважають окремим різновидом синтаксичного зв'язку: "... приєднувальний зв'язок семантико-синтаксичними відношеннями між своїми частинами дистанціюється від структур пара- та гіпотаксису" [21, с. 33]. Відповідно й приєднувальні конструкції становлять окремий тип речень. Як окремий сполучниковий текстовий зв'язок, за допомогою якого творяться певні текстові єдності – приєднувальні конструкції, розглядає приєднування в своєму дисертаційному дослідженні Г. Коцюбовська [99]. Таке трактування приєднування можемо знайти в наукових розвідках В. Жайворонка [70], Н. Шульжук [223], О. Козіцької [94]. В енциклопедії "Українська мова" в словниковій статті, автором якої є В. Жайворонко, подано таке визначення: "Приєднувальний зв'язок, приєднування – різновид синтаксичного зв'язку; співвідношення двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них (опорного речення) та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальної конструкції). Остання є синтаксично зміщеною частиною простого або складного речення чи цілим реченням і передає додаткове повідомлення, зауваження, пояснення" [202, с. 523]. Підхід, згідно з яким приєднування розглядають як частину сурядного зв'язку, на думку О. Севрюгіної, значно применшує обсяг самого поняття приєднування та звужує межі його функціонування [167, с. 158]. Специфічний характер приєднувального зв'язку дає всі підстави розглядати його як відмінний від сурядності, оскільки йому не властиві значення, аналогічні до значень

сурядних речень. Водночас дослідниця не заперечує того факту, що приєднувальний компонент посідає відносно незалежну змістову та структурну позицію в межах усього висловлення [167, с. 160].

На думку З. Єгорової, приєднування – це проміжний тип між сурядністю і підрядністю, який “семантично тяжіє до паратаксису й лише формально (по способі творення) – до гіпотаксису” [68, с. 32].

Відповідно до іншого підходу приєднування є не окремим синтаксичним зв'язком, а особливим семантичним відношенням: “Семантичне відношення між двома названими частинами приєднувальної конструкції, що відповідають основному та додатковому повідомленням, прийнято називати приєднувальним, а додавання нових відомостей до вже сказаного, що виражене за допомогою спеціальних граматичних форм, – явищем приєднання” [30, с. 3]. Реалізаторами приєднувальних семантико-синтаксичних відношень можуть бути різні синтаксичні структури.

Ще однією з причин наукових дискусій щодо приєднування є відсутність диференційного підходу до розгляду цього поняття та явища парцеляції як фігур (прийомів) експресивного синтаксису, їх ототожнення. Дослідження приєднування та парцеляції, а також спроби їхнього розмежування знаходимо в мовознавчих працях В. Ачилової [8], Н. Івкової [80], Н. Новохатської [127], А. Сковороднікова [175], М. Ступкіної [187] та ін.

Нам імпонує думка Р. Христіанінової, відповідно до якої приєднування розглядає як визначальну формально-граматичну та семантико-синтаксичну характеристику речення щодо способу оформлення вторинної предикації, тобто процесу творення синтаксичних конструкцій [209, с. 79; 210, с. 176]. Услід за Р. Христіаніною, зараховуємо приєднувальні конструкції з вираженими ознаками сурядності до специфічних складносурядних речень. Їхня специфіка полягає в тому, що друга предикативна частина, яка доповнює першу, є висновком чи оцінкою сказаного, виникає у свідомості мовця пізніше порівняно з основним висловленням, на відміну від типових

складносурядних конструкцій, у яких реалізовано результат мислення, а описані ситуації усвідомлені ще до моменту мовлення. Т. Спільник так пояснює процес творення приєднувальних речень: “Мовець планує відобразити певний стан речей об’єктивної дійсності, однак під час побудови висловлення він оцінює його зміст як необхідний, але все ж недостатній для реалізації комунікативного наміру. Це й спонукає мовця приєднати додаткове повідомлення, яке, з його погляду, забезпечить висловленню змістову достатність, а отже й належний комунікативний ефект” [183, с. 6].

Приєднувальні семантико-синтаксичні відношення в складносурядних конструкціях української мови виділяють І. Вихованець [34, с. 312], А. Загнітко [74, с. 348–349], російської мови – М. Ляпон [166, с. 618], Н. Валгіна [27, с. 282], польської мови – Я. Струтинські (у польській граматиці цей різновид речень отримав назву доповнювального) [231, с. 69].

Приєднувана частина, яка містить додаткову інформацію щодо вже сказаного та деталізує першу предикативну частину, залежить від складника в препозиції як в граматичному, так і в змістовому планах. “Однак приєднувальне речення не можна ототожнювати з синонімічним із ним підрядним” [223, с. 126]. Предикативні частини такої конструкції співвідносяться як основне / додаткове, але не як головне / залежне. Ідеться про семантичну взаємозалежність як суто сурядну характеристику. Перша частина речення є теж лише відносно самостійною, оскільки сама не спроможна реалізувати поставленого комунікативного завдання.

За визначенням О. Гурко, приєднувальні конструкції є ідентифікаторами внутрішнього, імплікованого ствердження, вони “допомагають створити повне, інформативно вичерпне повідомлення, відбивають думки автора чи персонажа, відтворюють процес мислення зі значною кількістю смислових та модальних відтінків” [60, с. 119].

На думку багатьох мовознавців, приєднування як мовне явище спочатку виникло в розмовному мовленні, а потім перейшло в писемне з метою реалізації логіко-змістових відношень додавання. А. Сковородніков

навіть підкреслював, що конструкції такого зразка побутують у невимушеному усно-розмовному мовленні та не характерні для книжно-письмової літературної мови, а тому повинні бути розцінені як ненормативні [175, с. 124].

Дехто з мовознавців розглядає приєднання як текстове утворення. Наприклад О. Кадочнікова та Г. Коцюбовська вважають приєднувальні конструкції синтаксичними одиницями вищого рангу, ніж речення [84, с. 37; 98, с. 6]. Такі твердження можна пояснити тим, що деякі мовознавці зараховують до приєднувальних конструкцій синтаксичні єдності, частини яких розділені трьома крапками, крапкою, знаком оклику або знаком питання, наприклад: *Все-таки Віктор працює, скарг на нього ні від кого нема... Та й не завжди знають батьки, що відбувається в душах їхніх дітей* (Олесь Гончар); *Негоже мені піднімати віче проти отця свого. Та й натурчали вже мені повні вуха своїм криком новгородським* (Павло Загребельний); *Щось там є, князю, щось бродить у строковій душі! Та й хіба лиш у строковій!* (Павло Загребельний); *А я в чому винен? І до того ж мене там не було* (З розмовного мовлення). На думку Н. Шульжук, "... це не означає, що названі знаки розділяють дві закінчені думки мовного потоку. Їх слід уважати за умовне позначення приєднувальної паузи на межі взаємопов'язаних частин граматичної єдності, друга з яких тяжіє до першої, доповнюючи її" [223, с. 126]. Ми не заперечуємо приєднування на рівні тексту, проте не розглядаємо конструкції такого взірця з-поміж складносурядних приєднувальних.

Відомі різні варіанти назв предикативних частин у приєднувальній конструкції. В. Жайворонок вважає, що перший складник приєднувальної синтаксичної одиниці потрібно називати основним реченням, а другий – приєднувальною конструкцією [202, с. 523]. На нашу думку, останній варіант назви правильніше вживати до всього складного речення, а не тільки до якогось окремого його граматичного компонента. Н. Шульжук називає складники приєднувального речення базовою та побічною частинами [223,

с. 125]. Уважаємо, що перший складник логічно називати базовим, а другий – приєднуваним.

Приєднувальні складносурядні конструкції мають такі граматичні характеристики: 1) структурна зумовленість другого, приєднуваного, складника першим, базовим; 2) фіксований порядок розташування предикативних частин; 3) сурядний зв'язок має переривчастий характер, що пов'язано з процесом творення розгляданих речень; 4) відкритість структури (оскільки на момент мовлення адресант ще не знає, яку саме кількість додаткових повідомлень він захоче приєднати), хоч найчастіше приєднувальна конструкція має бінарну структуру.

Приєднувальні сполучники зазвичай приєднують одну предикативну частину, але інколи можуть приєднувати декілька додаткових складників, що засвідчує відкриту структуру конструкції. “Унаслідок своєрідного нанизування приєднувальних компонентів створюється враження непідготовленого мовлення, а описувані дії також сприймаються як непідготовлені, неконтрольовані” [92, с. 50]. До прикладу: *Дітей треба навчати, а бізнес ледь дихає, а ще кредит, та й для мамі треба відкласти* (Люко Дашвар). Автор повідомлення будує своє висловлення так, що його компоненти розташовані ланцюжком; такий порядок предикативних частин засвідчує вільне розгортання думок мовця.

Зауважимо, що елементи багатоконпонентної приєднувальної конструкції можуть нанизуватися послідовно або паралельно. Наведений вище приклад засвідчує паралельне поєднання предикативних частин: призначенням як першої приєднуваної частини, так і другої та третьої є доповнення або пояснення того, про що йдеться в першому складнику. Набагато рідше трапляються багатоконпонентні складні конструкції з послідовним нанизуванням предикативних частин. У цьому випадку наступна приєднувана частина доповнює або пояснює попередню приєднувану, а не першу предикативну частину, наприклад: *Цей випускний вечір запам'ятається на все життя, та й золоту медаль отримала, і до*

того ж золота була в мене єдиної (З розмовного мовлення) – третя предикативна частина містить інформацію, яка доповнює сказане в другій і не має безпосереднього відношення до першої.

Приєднувана частина може містити додаткову інформацію як до всього повідомлення в препозиції, так і стосуватися окремих складників першої предикативної частини. Доповнення або уточнення до всього попереднього компонента складносурядної конструкції у приєднуваній частині можуть містити речення на зразок: *Адже потрібно утримувати сім'ю, та й свою головну пристрасть – полювання – він облишити не в силах...* (Олесь Ільченко). Додаткова інформація, яку містить приєднувана частина, може стосуватись окремої лексеми в препозиції: *Недаремно нам видали підручники, і до того ж це були нові видання* (З розмовного мовлення).

Особливу роль відіграє інтонаційне оформлення приєднувальної конструкції. Характерною рисою приєднувальної інтонації є велика пауза та зниження голосу перед частиною в постпозиції, оскільки перший складник у формальному й семантичному плані є самостійним висловленням, яке має закінчену думку. Похідний за змістом та структурою елемент, а також сполучникові засоби, за допомогою яких він приєднаний, логічно та інтонаційно виділено.

З-поміж комунікативних характеристик приєднувальних речень можна назвати такі: 1) приєднувана предикативна частина завжди є новою думкою, ремою, яка відрізняється від реми частини, що в препозиції; зміст приєднуваного складника завжди актуальний; 2) приєднувана частина – це висловлення в динаміці, оскільки реалізує рух думок мовця, їх багатоплановість. Той факт, що мовець, починаючи речення, часто не знає, з яких і зі скількох елементів воно буде складатися, Н. Шульжук називає однією з особливостей діалогічного мовлення [223, с. 125]. Виникнення додаткового компонента в приєднувальній конструкції означає виникнення додаткового комунікативного завдання. В. Чабаненко вважає, що приєднування застосовують тоді, коли “на додаток до вже сказаного треба

повідомити іще щось, – дуже важливе, суттєве, коли треба щось емоційно уточнити” [212, с. 175]. Слушну думку висловлює О. Полупан щодо приєднувальних речень як продуктів тексту. Саме приєднувані компоненти реалізують текстові потенції, беруть участь у реалізації таких важливих текстових категорій як інформативність, когезія та модальність [137].

Матеріальним засобом вираження приєднувальних семантико-синтаксичних відношень є приєднувальні сполучні засоби. Ця група й досі не має чіткого окреслення, оскільки виконувати приєднувальну функцію в синтаксичній конструкції можуть не тільки власне-приєднувальні, семантичні, сполучники, а й низка інших сполучних засобів, транспонованих із груп сурядних або підрядних сполучників, а також із часток або прислівників.

Групу приєднувальних сполучників почали виділяти в 90-х роках ХХ сторіччя. У підручнику “Сучасна українська літературна мова” (2002) перераховано такі: *і, та, також, і навіть, а й, та й, ще й, та ще й* [193, с. 422]. Найповнішу характеристику приєднувальних сполучників на сьогодні подала К. Городенська. Вона виокремила власне-приєднувальні сполучники, до яких зарахувала *та й, ба й, а також, причому*, і сполучники, що були транспоновані в приєднувальні. Останні дослідниця розподілила на градаційно-приєднувальні (*а ще, та ще, а ще й, та ще й, ще й*), єднальні (*і, й, та, і... і, й... й, та... та*), протиставні (*а, але, проте, зате, однак, однак*) [48, с. 191]. Схожу класифікацію приєднувальних сполучних засобів наводить Г. Весельська. Вона виділяє власне-приєднувальні, градаційно-приєднувальні, сполучники інших семантичних груп, транспоновані в приєднувальні [29, с. 35–36]. Н. Шульжук, погоджуючись із класифікацією приєднувальних сполучників В. Жайворонка [69], виокремлює такі чотири класи сполучних засобів: 1) сполучники, що виконують переважно функцію приєднування; 2) приєднувальні сполучники, омонімічні до сполучникових засобів сурядності або підрядності; 3) приєднувальні сполучники, омонімічні до модальних слів і часток; 4) приєднувальні сполучники, омонімічні до

прислівників [223, с. 126]. Авторка наукової розвідки не подає перелік сполучних засобів, які формують кожну групу. Така класифікація не видається вмотивованою, оскільки функцію приєднування виконують усі приєднувальні сполучники, тому не зрозуміло, які з них мовознавиця зараховує до першої групи. До того ж, на нашу думку, не доцільно називати лексеми на кшталт *нехай, от, отут* (узяті з прикладів, наведених мовознавицею) сполучниками, омонімічними до модальних слів чи прислівників, тому що вони не поєднують компоненти складного чи простого речення.

На думку О. Ковтун, приєднувальне значення реалізують не тільки сполучники, але й сполучні комплекси. “Формування сполучних комплексів, як і аналітичних сполучників, зумовлюється потребою в якомога точнішому переданні семантико-синтаксичних відношень, наданні нових значеннєвих відтінків основному семантико-синтаксичному відношенню, а також бажанням виразніше, експресивніше вербалізувати певний його тип” [91, с. 153]. За структурою мовознавиця поділяє їх на трикомпонентні сполучні комплекси моделей “сполучник + прийменник + вказівний займенник” (*а ще до того, та ще до того, а крім того*), “прийменник + вказівний займенник + частка” (*до того ж*), а також чотирикомпонентні сполучні комплекси моделей “сполучник + прийменник + вказівний займенник + сполучник” (*а до того ще й, та до того ще й, а крім того ще й*); “сполучник + прийменник + вказівний займенник + частка” (*а до того й, та до того й, і до того ж*); [91, с. 154]. Услід за К. Городенською вважаємо поєднання на кшталт *а до того ж, а ще до того* та інші вторинними сполучниками.

Нам імпонують класифікації К. Городенської та Г. Весельської, проте ми не виокремлюємо групу градаційно-приєднувальних сполучних засобів, а сполучники *а ще, а ще й, та ще й, ще й* зараховуємо до таких, що переважно мають приєднувальне значення. Такий розподіл матеріальних реалізаторів приєднувальної семантики вважаємо точнішим, оскільки вище перераховані сполучники можуть поєднувати в одну складну структуру дві предикативні

частини, лексичний склад яких засвідчує градаційний відтінок, але основною семантикою речення буде приєднувальна. Саме на останню вказують сполучники, приєднуючи до основного повідомлення додаткову інформацію.

Отже, у складносурядних приєднувальних конструкціях функціює три групи сурядних сполучників за вживанням:

1) власне-приєднувальні сполучники, що мають тільки приєднувальне значення: *причому, а також: ... тут убивали кулею в потилицю, **причому** це могло вважатися виявом найвищого милосердя після всіх попередніх циклів з колючими дротами, розпеченими цвяхами і переповненими кров'ю черевиками (Юрій Андрухович); Зараз Будда працював на цвинтарі, **причому** вже й там прорізалось певне непорозуміння... (Лариса Денисенко); Негайно з авіабази вилетять літаки, **а також** вийде з'єднання есмінців (Микола Трублаїні);*

2) сполучники, що переважно мають приєднувальне значення: *а ще, а ще й, та й, ще й, та ще, та ще й, і навіть, а навіть, та навіть, до того ж, і до того ж, а до того ж, а ще до того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, більше того, крім того, а крім того: Двоє похмурих чоловіків привезли підводою труну з тілом загиблого, **а ще** один привів із ближнього села священика (Василь Шкляр); Вертатися не було куди, **та й** у Падуї лишатися не було чого (Юрій Винничук); Мати – разом з Минкою – полють йому, жнуть; **ще й** свині пасе літо Минка (Григорій Косинка); Спершу, правда, по пів-флакона валер'янки споживав на ніч, а потім купив на базарі корінь цієї благословенної трави, **та ще** бабка безплатно якогось зілля дала на додачу (Лариса Копань); Над морем панувала тиша, **і навіть** жодна птиця не пролетіла над ними (Микола Трублаїні); А ти любиш тільки гарячі душі, **до того ж** по саму зав'язку намокся нині під усіма дощами Москви (Юрій Андрухович); Воно, звичайно, романтично, навіть поетично, **і до того ж** несло від того старовинною козацькою – коні ж! (Іван Багряний); На жаль, у нас лише дві маски, **а крім того** ми не змогли б впоратися з пораненим (Микола Трублаїні). Як засвідчив фактичний матеріал,*

найчастотнішим є сполучник *та й*. Іноді він може переходити в сферу єднальних відношень, утрачаючи здатність маркувати семантику синтаксичної одиниці та виконуючи тільки формально-граматичну функцію: *Сів котик на спину собачці, та й попливли* (Українська народна казка “Про бідного парубка й царівну”) → пор: *Сів котик на спину собачці, й попливли* або *Сів котик на спину собачці, та попливли*. Проте первинною функцією для цього сполучного засобу є приєднання предикативної частини, що містить додаткове повідомлення. Сполучник *та й* у первинній функції є семантичним.

3) сполучники, транспоновані з інших груп сурядних сполучників (єднальних, зіставних, протиставних, розділових).

Сполучні засоби перших двох груп є двофункційними. Окрім приєднувальних сполучників, які є матеріальними засобами реалізації змістових відношень у складносурядній конструкції, на семантико-синтаксичну організацію речення впливає його лексична наповненість. “Як вербальні, так і різні екстралінгвістичні засоби відіграють важливу роль у відтворенні авторської модальності в межах приєднувальної конструкції <...>, підсилюючи, уточнюючи, відтінюючи лексично слабо виражені функції приєднувальної конструкції <...> у тексті й створюючи тим самим необхідні умови й конситуацію, без яких правильне (з погляду адресанта) сприйняття повідомлення адресатом було б проблематичним” [21, с. 201]. Із огляду на лексичну наповнюваність предикативних частин виокремлюємо такі семантичні функції приєднуваної частини:

1) власне-доповнення: *Не були обтяжливими добові чергування, та й колектив сприйняв молоду жінку-контрактницю як рівну* (газета “Високий замок”, 6–8 березня 2015 р.); *Тоді до мене з перепрошенням кинулась пані Стадницька, та й господар, зібгавши гонор, поліз із пробаченням* (Михайло Стельмах);

2) доповнення з градаційним відтінком: *І посіяли добре, і зима була як на замовлення, з дощами та снігом, та ще й з літаків попідживлювали усі*

лани. (Олесь Гончар); *Цей рік був високосний, **та ще й** Дракона* (Ліна Костенко); *Набирають, всотують щедрю вологу чорноземи, **і навіть** у негоду кущаться під мокрими снігами, густо зеленіють добре закорінені пшениці* (Олесь Гончар);

3) пояснення: *Видно, в його завдання не входило вступати в термінологічні суперечки з професором, **до того ж** він витратив марно свій час на розмову з бабою Галею, [тому прихідець вирішив одразу брати бика за роги]* (Павло Загребельний);

4) уточнення, додавання подробиць: *Старі весело засміялись, **причому** Антін Антонович діскантом, а Варвара Кіндратівна басом* (Володимир Винниченко);

5) спростування інформації, зазначеної в першій частині: *Схованка була випадкова, **та й** схованкою її назвати навряд чи можна було...* (Олесь Ільченко);

6) зауваги: *Не такий настрій мав будівничий, **та й** серйозна розмова двох поважних людей варта поваги* (Олесь Ільченко); *Один лише раз по висипу Десни пройшов був лев, **та й** то, кому не розказую, ніхто віри не йме* (Олександр Довженко);

7) заперечення інформації в першій частині або підсилення заперечення, розташованого в препозиції: *Про жодні архітектурні замовлення Городецькому не йшлося, **та й** ітися не могло – головною метою мешканців Києва стало просто виживання...* (Олесь Ільченко);

8) додаткове повідомлення, що формує послідовне розгортання подій: *Проведіть Дарку... **та й** можемо розходитися вже поволі...* (Ірина Вільде); *Хай-но я трохи одужаю, **та й** станемо ми з тобою господарями ставу* (Михайло Стельмах);

9) висновок: *Ти не знаєш про гроші, **та й** не треба* (Павло Загребельний);

10) наслідок: *Ніхто не хоче з голоду гинуть – **та й** платиш* (Михайло Коцюбинський); *Сім літ мак не родив, **та й** голоду не було* (Олесь Гончар);

11) акцентуалізація деталей, характеристика особи, предмета або явища, про якого йдеться в першій частині: ... *то останній (!) йому лист од Таї, **до того ж**, здається, лист не з компліментами, і не з каяттям, і не з перепросинами, а сповнений звинувачень, незаслужених і болісних для чоловіка в такому становищі, як Отава* (Павло Загребельний); ... *такі обличчя катапультуються в світ мовби вмисно на те, щоб розворушити в нас нормально притуплене відчуття крихкості живого, – **і ще й** ця по-підлітковому непропорційно довга (уже не Брак – Модільяні) шия настороженого оленяти...* (Оксана Забужко);

12) перелік переваг того, що зазначено в першій частині: ... *цей світ настільки великий, **до того ж** ми завжди зможемо бувати у Львові, ходити в Карпати, ночувати під зірками на полонинах!* (Юрій Андрухович);

13) розкриття недоліків подій, явищ, станів, про які йдеться: *На цілий поверх один туалет, **та й** той аж у кінці коридора, що йому й кінця не видно!* (Олесь Гончар).

2.6. Заперечні складносурядні речення

У лінгвістиці заперечення розглядають як мовну універсалію, що може проявлятися на декількох рівнях (фонетичному, лексичному, словотвірному, синтаксичному), унаслідок чого поняття отримало різні трактування [10; 64; 87; 112; 129; 133; 214]. Так, в енциклопедії “Українська мова” його дефінують як лексико-граматичну категорію, що означає відсутність зв’язку між певними об’єктами реальної дійсності [202, с. 193]. У іншому аспекті, з позицій синтаксису, визначає семантико-синтаксичну категорію ствердження / заперечення І. Вихованець, говорячи про неї як про таку, що кваліфікує зв’язок між предметом мовлення й тим, що про нього висловлюють, як

реально існуючий, або цей зв'язок усвідомлюється як не існуючий у реальності [34, с. 63]. На думку М. Баган, категорія ствердження-заперечення є складною багатоаспектною комунікативно зорієнтованою мовною категорією [11, с. 173]. Не заперечуючи багатовимірності цього поняття, вважаємо заперечення насамперед синтаксичною категорією, оскільки воно репрезентує відношення висловлення до дійсності та становить окремий вияв предикативності [112, с. 7].

Категорія заперечення перебуває в тісному взаємозв'язку з модальністю, оскільки одночасно виражає ситуацію довкілля й оцінку мовця. Заперечення в цьому аспекті розглядали багато вчених, зауважуючи, що ця категорія є формою модальності [1, с. 47–70], її субкатегорією [64, с. 125], такою, що спирається на суб'єктивну та об'єктивну модальності [79, с. 79]. Заперечення, за Л. Кардаш, містить як мінімум два блоки інформації: той, що має стосунок до об'єктивної дійсності, факт відсутності чи невідповідності того чи того явища, і той, який пов'язаний з комунікативною інтенцією мовця, його оцінкою і ставленням [87, с. 111].

Складносурядні речення, предикативні частини яких поєднані сполучниками *ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*, є одним із репрезентантів категорії заперечення, хоч таких синтаксичних одиниць у мові дуже мало, оскільки автори заперечних висловлень надають перевагу простим структурам. Заперечні конструкції, на думку С. Шабат-Савки, є мовленнєвими тактиками, які використовує мовець для того, аби втілити інтенцію, регулювати комунікативний процес [214, с. 75]. В українській граматиці, як і в інших слов'янських, складносурядні заперечні речення не виокремлюють з-поміж інших як самостійний семантико-синтаксичний різновид, а зараховують до єднальних / єднально-перелічувальних) [27, с. 279; 30, с. 54; 34, с. 302; 56, с. 140; 74, с. 345; 109, с. 222; 134, с. 406; 166, с. 618; 177, с. 605; 181, с. 219; 191, с. 392; 222, с. 239; 227, с. 50]. Т. Масицька говорить про конструкції такого зразка як про темпорально-темпоральні [119, с. 345].

Так само не виділяють заперечні сполучники *ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні* в окрему групу, а розглядають їх з-поміж єднальних, а деякі дослідники навіть потрактовують як аналоги повторювального сполучника *і... і* [13, с. 6; 177, с. 605; 166, с. 618]. Аналіз сполучників *ні... ні, ані... ані* як заперечних знаходимо лише в мовознавчій розвідці Л. Булаховського [108, с. 507]. І. Вихованець зазначає, що ці сполучні засоби посідають проміжне місце між семантичними та асемантичними сполучниками [34, с. 302], проте більшість учених зараховують їх до однофункційних. Водночас усі вони говорять про здатність сполучників *ні... ні, ані... ані* підсилювати заперечення в заперечних складносурядних реченнях [34, с. 302], а дехто із синтаксистів наголошує на функції цих сполучних засобів виражати “подвійне заперечення” [177, с. 605; 222, с. 239]. Дослідниця категорії заперечення в українській мові М. Баган зазначає: “сполучники *ні ... ні, ані ... ані, ні ... ані, ані ... ні* лише підсилюють основне заперечення, указуючи на те, що невиконання дії чи відсутність ознаки стосується кількох суб’єктів, об’єктів чи якихось явищ” [12, с. 88]. Вона кваліфікує ці сполучники як єднальні заперечні [12, с. 91]. Не заперечуємо такі тези мовознавців, проте зауважимо, що названі сполучні засоби підсилюють основний заперечний зміст власним значенням, виконуючи семантичну функцію. Погоджуємося з А. Грищенком, що ці сполучники надають заперечного значення всій синтаксичній конструкції [191, с. 392], тому вважаємо за потрібне зарахувати їх до групи семантичних. До того ж у виписаному фактичному матеріалі немає речень, предикативні частини яких були б поєднані сполучниками *ні ... ні, ані ... ані, ні ... ані, ані ... ні*, проте мали б іншу семантику, окрім заперечної.

Ще один доказ семантичності заперечних сполучників наводить у своїй науковій розвідці М. Баган, зазначаючи, що вони в деяких випадках, а саме в складних конструкціях з інфінітивними частинами, поєднаними сурядним зв’язком, служать єдиним, а отже основним, засобом вираження заперечення “внаслідок компресії семантичної структури речення, опущення в ній

семантично надлишкового основного негатора” [12, с. 89], наприклад: *Ані вмерти, ані жити* (Василь Стус); *Ні задумати, ні загадати*, [хіба в казці сказати!] (Українська народна казка “Царівна-жаба”); *Ні пришити, ні прилатати* (Російсько-український тлумачний словник паремій). Мовознавиця щодо цього підсумовує: “якщо аналізувати формально-граматичну структуру, то названі сполучники маємо підстави визнати єдиними носіями заперечення в таких реченнях” [12, с. 89].

У формально-граматичному плані всі заперечні конструкції схожі на власне-темпоральні й мають потенційно необмежений сурядний зв’язок. Наявність повторюваних частин заперечних сполучників перед кожною предикативною частиною посилює перелічувальну інтонацію та забезпечує відкритість ряду, що й дало привід деяким мовознавцям говорити про заперечні сполучники як аналоги єднального *і... і*: *Ані жити немає, ні вмерти, ані вільно дихнути нема!* (Василь Стус).

Заперечні складносурядні речення зазвичай мають вільний порядок розташування структурних складників, проте така ознака не є абсолютною. Зважаючи на те, що з-поміж заперечних конструкцій є паремії, то їхня формальна стійкість виконує роль фіксатора компонентів: *Ні пройти, ні проїхати* (Російсько-український тлумачний словник паремій). Також унеможливлюють переставлення предикативних частин контекстуальна неповнота другого складника: *Ні він до Польщі не поїде, ні Кишиштоф до їхнього села...* (Володимир Лис); наявність у другому компоненті анафоричного займенника: *Ані батьківської любові Микола не відчув, ані кохання він не зазнав у житті* (З розмовного мовлення); наявність в обох предикативних частинах лексем, що розгортають події: *Ні сьогодні її не чекай, ані завтра до тебе не прийде* (З розмовного мовлення).

У семантико-синтаксичному плані мовець може заперечувати ситуації, взаємопов’язані за такими параметрами:

1) мають спільного суб’єкта: *Ні Івана Ольга не кохала, ні Дмитра не збиралась вона чекати зі служби* (З розмовного мовлення);

2) дії різних суб'єктів поєднані за одною характеристикою: *Ані птиця не залетить, ані миша не пролізе* (Українська народна казка “Про бідного парубка та царівну”);

3) відкривають одну перспективу: *Ані слуху не чувати, ані виду не видати* (Російсько-український тлумачний словник паремій);

4) стосуються однієї особи (предмета), описують її стан: *Ані стій, ані погони* (Російсько-український тлумачний словник паремій); *Ні ляхно малому не було, ні виникало бажання повернутися додому* (З розмовного мовлення).

Висновки до розділу 2

Семантичні сполучники не лише поєднують предикативні частини в складносурядне речення як єдине ціле, але й передають певні семантико-синтаксичні відношення. До таких належать розділові, протиставні, градаційні, приєднувальні, заперечні сполучники, а також зіставний *а*, що оформлюють відповідно розділові, протиставні, градаційні, приєднувальні, заперечні та зіставні складносурядні конструкції.

Предикативні частини розділових структур поєднані одиничними та повторюваними семантичними сполучниками. Розділова семантика, що може бути реалізована лише в сполучникових складних реченнях, набуває в останніх семантичної конкретизації. Так складносурядні структури оформлюють власне-розділові, альтернативно-розділові та опозиційно-розділові змістові відношення. Речення кожної семантичної підгрупи різняться між собою не лише змістом, але й формальними характеристиками: відкритістю / закритістю структури, формальною елементарністю / неелементарністю, можливістю / неможливістю переставлення структурних складників.

Для зіставних складносурядних конструкцій, компоненти яких поєднані семантичним сполучником *а*, характерними ознаками є тематична

співвіднесеність та логічна пов'язаність двох ситуацій об'єктивної дійсності. Цей семантико-синтаксичний різновид формують лише такі речення, що репрезентують суто зіставлення без будь-яких додаткових відтінків та мають закриту структуру з вільним або фіксованим порядком предикативних частин.

Протиставні конструкції залежно від наявності або відсутності додаткових змістових відтінків розпадаються на власне-протиставні та невластиве-протиставні, останні – на протиставно-компенсувальні, протиставно-обмежувальні та протиставно-допустові. Семантична специфіка протиставних речень зумовлює закритість та формальну елементарність структури, а також фіксованість предикативних частин.

Особливістю градаційних складносурядних речень є семантичні парні сполучники. Компоненти сполучників, перебуваючи на початку кожної з частин, поєднують останні як необхідну та достатню для правильного розуміння інформації. Залежно від накладання інших семантичних відтінків на градаційне відношення можна виокремити градаційно-протиставні, градаційно-зіставні, градаційно-компенсувальні, градаційно-допустові, градаційно-уточнювальні речення. Градаційні конструкції завжди мають закриту й негнучку структуру.

Заперечні складносурядні конструкції у формально-граматичному плані мають спільні риси з єднальними власне-темпоральними, проте мають специфічні семантико-синтаксичні та комунікативні характеристики. Сполучники *ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*, окрім поєднання предикативних частин, передають заперечний зміст, що дає привід виокремити їх у самостійну семантичну групу. Такі складносурядні конструкції поодинокі в сучасній українській мові, оскільки перевагу надають простим заперечним структурам.

Приєднувальні складносурядні речення – це специфічні структури, оскільки другий семантичний складник виникає в свідомості того, хто говорить, пізніше за перший. Більшість приєднувальних конструкцій, які

формують ядро приєднання, побудована за допомогою власне-приєднувальних сполучників, що мають тільки приєднувальне значення, або таких, які переважно передають семантику приєднання. Ці сполучні засоби засвідчують переривчастість сурядного зв'язку, структурну зумовленість другої предикативної частини першою та приєднують компонент, який може містити досить широкий спектр додаткової інформації.

Основні положення розділу відбито в публікаціях автора [151; 152; 153; 156; 157; 158; 162].

РОЗДІЛ 3

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ РІЗНОВИДИ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ АСЕМАНТИЧНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ ТА БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ

Починаючи з граматичних праць XIX сторіччя, усі синтаксисти виокремлювали з-поміж сурядних сполучних засобів єднальні, а пізніше ще й єднальні семантико-синтаксичні відношення між однорідними членами в простому ускладненому реченні або між предикативними частинами складної сурядної конструкції. Саме єднальні відношення, за словами І. Вихованця, посідають своєрідне місце з-поміж інших, притаманних сурядним синтаксичним одиницям: “З ними пов’язується надто узагальнений семантичний зміст, який дотичний до формально-граматичного змісту. Тому для визначення семантичних типів складносурядних речень єднальні відношення варто диференціювати у власне-семантичних величинах типу часових і причиново-наслідкових відношень” [34, с. 310].

Єднальні відношення охоплюють досить широкий спектр складносурядних речень із їхніми семантико-синтаксичними різновидами. Семантика конструкцій, поєднаних єднальними сполучниками, реалізується за допомогою морфолого-синтаксичного оформлення складників конструкції, “унаслідок чого їхні значення в складі цілої синтаксичної одиниці вступають у темпоральні (двобічні) відношення зі значеннями одночасності, часової наступності, послідовності, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові та інші відношення, що є певними модифікаціями тих семантико-синтаксичних відношень, якими звичайно пов’язана підрядна детермінантна частина з головною в складнопідрядному реченні” [48, с. 54]. М. Мірченко зазначає, що вихідною сферою функціонування граєм темпоральності є складнопідрядне речення [124, с. 133, 136, 137].

Погоджуємось із багатьма мовознавцями, і Г. Весельською зокрема, що спеціалізацією єднальних сполучників є поєднання однорідних членів у

простому реченні та предикативних частин у складному сурядним зв'язком. Водночас дослідниця виокремлює семантико-синтаксичну функцію єднальних сполучників, яка полягає в маркуванні семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами в складносурядному реченні або однорідними членами в простому ускладненому реченні, унаслідок чого в цих синтаксичних конструкціях виникають темпоральні (двобічні) семантичні відношення [29, с. 43]. Зауважимо, що сполучники цієї групи є однофункційними, тобто виконують лише формально-граматичну функцію й не можуть маркувати семантику синтаксичної конструкції, оскільки в них “порушено узвичаєну для інших груп сурядних сполучників кореляцію між їхньою формально-синтаксичною та семантико-синтаксичною функціями” [48, с. 55]. Про це зазначав ще О. Пешковський, називаючи єднальні сполучники “нульовою категорією” [136, с. 448].

До єднальних сполучників зараховуємо такі: *і* (його фонетичний варіант *й*), *та* (у значенні *і*), а також повторювані *і... і* (*й... й*), рідше *та... та*. Сполучник *і* та його фонетичний варіант *й* найпоширеніші порівняно з іншими сполучними засобами, для них характерна функційна гнучкість [2, с. 11]. Саме ці сполучники поєднують предикативні частини власне-єднальних і невластиво-єднальних складносурядних структур. Останнім відповідають складнопідрядні часові [13, с. 6]. Усі перераховані вище сполучні засоби функціують у всіх стилях мовлення.

Асемантичні єднальні сполучники можуть поєднувати предикативні частини складносурядного речення, які виражають різні семантико-синтаксичні відношення. Тільки одночасність та послідовність як семантичні характеристики єднальних складносурядних конструкцій виокремлюють А. Грищенко [56], М. Ляпон [166], Б. Кулик [105]. Часові, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові та обмежувальні відношення виділяє в єднальних складносурядних конструкціях І. Вихованець, розширюючи тим самим семантичне поле цих складних синтаксичних одиниць [34, с. 310–312]. Т. Масицька зазначає, що в складносурядному реченні з асемантичним

сполучниками семантико-синтаксична взаємозалежність має три різновиди: 1) темпорально-темпоральна семантико-синтаксична взаємозалежність; 2) причиново-наслідкова семантико-синтаксична взаємозалежність; 3) умовно-наслідкова семантико-синтаксична взаємозалежність [119, с. 339].

Беручи до уваги змістову наповнюваність предикативних частин складносурядних речень, ми виокремлюємо з-поміж конструкцій, поєднаних асемантичними сполучниками такі семантико-синтаксичні різновиди: власне-темпоральні, перелічувальні, каузальні (причиново-наслідкові, умовно-наслідкові), обмежувальні, приєднувальні, а також конструкції відповідності або невідповідності. До цієї групи складносурядних речень зараховуємо й безсполучникові синтаксичні структури, які є варіантами сполучникових, оскільки в них також, як і в конструкціях із асемантичними сполучниками, за зміст відповідає тільки лексичний склад предикативних частин.

Складносурядні конструкції з асемантичними сполучниками репрезентують напівпериферійну зону досліджуваних структур. Безсполучникові складносурядні речення перебувають найвіддаленіше від центру, формуючи периферію.

3.1. Власне-темпоральні складносурядні конструкції

Найпоширенішими в сучасній українській мові, як засвідчив фактичний матеріал, виявилися власне-темпоральні сурядні конструкції (темпорально-темпоральні, за Т. Масицькою [119]; часові, за І. Вихованцем [34]; складночасові, за Ю. Барабаш [13]). “Їх основу формує семантика часової симетрії (репрезентація подій предикативних частин, що паралельно відображають одночасні події) або часової асиметрії (неповний паралелізм подій предикативних частин, що виражають неодноразову реалізацію ситуацій)” [119, с. 341]. Темпоральність як функційно-семантична категорія може поєднувати між собою дві або більше ситуацій. Таке поєднання, з погляду логіки, є яскравим прикладом кон’юнкції.

Ситуації, що поєднуються в складносурядне власне-темпоральне речення, уже самі за своєю сутністю є темпоральними. “Темпоральна ситуація – це виражена різноманітними засобами висловлювання типова (що виступає в тому чи тому варіанті) змістова структура, а) що базується на семантичній категорії темпоральності і створеному нею в цій мові функційно-семантичному полі; б) що представляє собою той аспект переданої висловлюванням спільної ситуації, який так чи інакше характеризує її часову віднесеність (віднесеність ситуації загалом та її елементів)” [199, с. 5].

Для кращого розуміння семантичних особливостей власне-темпорального різновиду єднальних складносурядних конструкцій розглянемо докладніше поняття темпоральності як семантичної категорії. Темпоральність досліджували в тому чи тому аспекті й обсязі В. Барчук [14; 15], О. Бондарко [199], О. Борисюк [23], І. Вихованець [34], А. Грищенко [56], А. Загнітко [74], О. Кульбабська [107], М. Лихошерстова [113], М. Мірченко [124], С. Романюк [144], В. Русанівський [164], І. Талаш [196], А. Шугаєв [221] та ін. Темпоральність є тією семантичною категорією, яка репрезентує сприйняття й осмислення людиною часу означуваних ситуацій відносно моменту мовлення мовця або іншої точки відліку. Водночас темпоральність – функційно-семантичне поле, що охоплює групування граматичних (морфологічних і синтаксичних), лексичних, а також комбінованих (лексико-граматичних, граматично-контекстуальних і т.і.) засобів тієї чи тієї мови, використаних для вираження різноманітних варіантів цієї семантичної категорії [199, с. 5].

Поділяємо думку науковців про те, що потрібно розрізняти поняття “час” і “темпоральність”, адже час – це об’єктивний параметр матеріального світу (час фізичний), а темпоральність є системою уявлень про цей час, відображенням процесу концептуалізації цього параметру об’єктивної дійсності у свідомості мовця [221, с. 176]. Суголосну думку висловлює В. Барчук, характеризуючи темпоральність як універсальну,

загальнограматичну, міжрівневу категорію та стверджуючи, що її специфікою є лінгвістична інтерпретація фундаментальної онтологічної і світоглядної категорії часу [14, с. 64].

Описуючи місце категорії темпоральності в системі інших, М. Мірченко зазначає: “Підкатегорія темпоральності, підпорядкована надкатегорії предикатності, виражає часові відношення між ситуаціями і функціонує у складному і похідному від складного речення простому ускладненому реченні. Вона охоплює три грами: граму одночасності, граму попередності і граму наступності” [124, с. 133]. Дещо з іншого ракурсу характеризує темпоральність та її місце В. Барчук, зауважуючи, що вона “ієрархічно в структурі граматичних категорій є надкатегорією, в систему якої входять категорії інтервалу, часу, таксису” [14, с. 74]. Закцентуємо, що таксис особливо пов’язаний із темпоральними синтаксичними одиницями, адже “зорієнтований на денотативну ситуацію, оскільки відображає не лише темпоральний характер події, як це роблять інтервал і час, а темпоральний зв’язок між подіями, виражаючи таким чином не зовнішню статичну граму семантику, а семантику взаємодії, зв’язку, тобто динаміку таксисної ситуації” [14, с. 74].

Однією з ознак темпоральності як характеристики складносурядних власне-темпоральних конструкцій є спрямованість, “векторність” цієї семантичної категорії. “Момент мовлення як центр часової орієнтації є особливою маніфестацією точки зору мовця і містить у своєму складі ознаки точки відліку, вихідного пункту певної спрямованості в мовній часовій інтерпретації. Момент мовлення оповідача є основною точкою відліку часових відношень” [23, с. 36]. Ця спрямованість виражена насамперед у дієсловах, зокрема в їхніх часових формах: *Абияк жили мої батьки, і батьки мої батьків, і всі гарні порядні люди у цій частині світу завжди musiли жити абияк, задурені черговою владою, черговим режимом* (Ліна Костенко) – простежується спрямованість думок мовця “назад”, у минуле; *Скоро людство, як той святий Діонісій, ітиме з власною головою в руках, а* (у

значенні *і* – Н. Р.) *на плечах у нього буде віртуальна голова, набахтурена абсурдом безвиході* (Ліна Костенко) – семантичний вектор спрямований “уперед”, у майбутнє відносно моменту мовлення. Окрім часових форм дієслова, темпоральність може бути реалізована також за допомогою певних лексичних засобів, що передають часову семантику, так званих темпоральних маркерів (прислівники, частки тощо). Такими, наприклад, є лексеми *завжди*, *скоро* в наведених вище реченнях.

У всіх слов'янських граматиках виділені єднальні складносурядні конструкції, проте лише деякі мовознавці виокремлюють з-поміж них власне-темпоральні (часові, темпорально-темпоральні) конструкції [34, с. 310; 119, с. 341; 13, с. 6; 208, с. 119].

Власне-темпоральні складносурядні речення можуть формувати всі сполучники з групи єднальних: *Сонька почала ходити, їсти борщ, і в неї прорізалися ще два зубчики* (Галина Вдовиченко); *На Гозо я поведу її у храм Табіну, й вона побачить безліч речей, надісланих сюди з усіх кінців світу, як свідчення чудесного зцілення* (Ірен Роздобудько); *Лиш сумління спливають нагору, як мертві риби, та ворухить губами жаба в телевізні* (Оксана Забужко); *Вони мені всі махають руками, і я сам махаю собі рукою, і хочеться кожний день затримати, і роздивитись, і провести очима...* (Ліна Костенко).

Асемантичні сполучники *і* (*й*), *і... і*, рідше *та* формують речення як відкритої, так і закритої структури. Той факт, що складносурядні конструкції з тим самим сполучником належать до різних груп, можна пояснити диференціацією змістових відношень між їхніми складниками. Якщо між предикативними частинами, поєднаними сполучником *і* (*й*), виникають темпоральні відношення, зокрема одночасності або послідовності дій, явищ, то конструкція є відкритою, тобто сурядний зв'язок потенційно необмежений, пор.: *На нас тиснуть спогади, і “попіл предків” досі “б’є в наші груди”* (Ірен Роздобудько) → *На нас тиснуть спогади, і “попіл предків” досі “б’є в наші груди”, і ми знову повертаємось думками в минуле – у*

реченні передано значення одночасності дій; *Хтось назвав її так одного разу на перерві, й аббревіатура пішла у народ* (Галина Вдовиченко) → *Хтось назвав її так одного разу на перерві, й аббревіатура пішла у народ, і вже говорили так і малі, і дорослі* – у реченні передавано відношення послідовності дій, явищ. “У таких реченнях наявна повна відповідність між формальним і значеннєвим планами: синтаксична рівноправність предикативних одиниць, що передається сурядним сполучником, відповідає змістовій рівноправності обох частин”, – зазначає К. Шульжук [222, с. 234]. Особливо це стосується складносурядних структур із повторювальними сполучниками *і... і* (*й... й*), які увиразнюють перелічування декількох ситуацій реального світу, що йдуть одна за одною, та утверджують відкритість сурядного ряду: *Потім дмухає вітер, і все швидко згортається – довкруг і під твоїми ногами, – і ти стоїш на кольоровому клаптику однією ногою в суцільній безбарвній порожнині* (Ірен Роздобудько). Складносурядні власне-темпоральні речення відкритої структури можуть бути як формально елементарними, так і формально неелементарними, що залежить від кількості поєднаних сполучником предикативних частин, наприклад: *Я подала руку, і ми вийшли в коло* (Ірен Роздобудько) – речення формально елементарне; *Сором пропікав мене наскрізь, і водночас мені було мерзотно гарно, мерзотно приємно, й солодкий, ламкий щем розтікався по мені* (Юрій Мушкетик) – речення формально неелементарне. Велику роль у складносурядних конструкціях відкритої структури відіграє характер видо-часової сполучуваності присудків у предикативних частинах. Подібність видо-часових параметрів головних членів речення свідчить про можливість додавання інших предикативних частин без порушення граматичних зв’язків, але за умови, що наявні у них присудки теж будуть мати тотожні характеристики.

Формально елементарним власне-темпоральним реченням відповідають як семантично елементарні, так і семантично неелементарні конструкції. Так, наприклад, речення *Зателефонували, і я погодилася* (З

розмовного мовлення) є семантично елементарним, бо в ньому поєднані одним семантико-синтаксичним відношенням тільки дві предикативні частини, які так само є семантично елементарними. Семантично неелементарні речення можуть мати дві предикативні частини, одна з яких або обидві з яких є семантично неелементарними: *Задзельенькотіли дзвіночки, й санки тільки посунулись по гладкій дорозі* (Ірен Роздобудько) – у другій предикативній частині наявні дві пропозиції – *санки посунулись по дорозі і дорога є гладкою*. Речення зі сполучником *і (й)*, у яких три й більше предикативних частини, завжди формально і семантично неелементарні.

Складносурядні речення з асемантичними єднальними сполучниками А. Грищенко поділяє на три різновиди: 1) складносурядні конструкції з вільним порядком розташування предикативних частин, які повідомляють про одночасність кількох дій або станів; 2) складносурядні речення з фіксованим порядком складових частин, кількість яких, як і в конструкціях першого різновиду, не визначена граматичними і семантичними чинниками; вони містять значення послідовності дій або станів; 3) єднальні складносурядні речення з обмеженою кількістю пов'язаних між собою причиново-наслідковою, умовно-наслідковою, результативно-висновковою залежністю предикативних частин та їхньою фіксованою позицією [191, с. 388–389]. Власне-темпоральні конструкції представляють перші два різновиди та можуть мати як вільний, так і фіксований порядок своїх складників. За вільного порядку предикативні частини можна переставляти, причому це не впливатиме на семантико-синтаксичні відношення одночасності в реченні і свідчитиме про їхню значеннєву зворотність: *Йому було і комфортно, й затишно, і сімейний побут влаштовував* (Тетяна Белімова) → *Сімейний побут влаштовував, і йому було і комфортно, й затишно*; *У неї рудий кучерик на потилиці й сережка-крапелька виблискує в рожевому вусі* (Ірен Роздобудько) → *У неї сережка-крапелька виблискує в рожевому вусі й рудий кучерик на потилиці*. У складносурядних реченнях із фіксованим порядком розташування предикативних частин описані події,

явища відбуваються послідовно. Переставлення складників у цьому випадку неможливе, що зумовлено змістовими відношеннями, вираженими за допомогою лексичного наповнення предикативних частин, оскільки сполучник є асемантичним: *Мсьє прочинив двері, і увійшов Іванко-Джон* (Ірен Роздобудько); *1954 року дітей репресованих звільнили з-під комендатури, і бабуся забрала мене до Львова* (газета “Високий замок”, 6–8 березня 2015 р.). У таких випадках переставлення предикативних частин порушує логіку думки.

Крім семантичних відношень між предикативними частинами власне-темпорального речення, переставленню предикативних частин можуть перешкоджати такі формальні особливості (за Р. Христіаніною [210, с. 176]): 1) контекстуальна неповнота другого предикативного складника: *Але вираз обличчя у нього був хороший, і слова, мабуть, теж* (Галина Вдовиченко); 2) наявність у другій частині анафоричного займенника, співвідносного з іменником першої частини, причому це може стосуватися як головних, так і другорядних членів речення: *Дарка не відчувала вже злоби з приводу нещасливого виступу у тому парадному вбранні, і вона тепер з глибоким почуттям справедливості щедро признавала йому всі його добрі прикмети* (Ірина Вільде); *Крім того, в кінці алейки забілили халати лікарів, і мені не хотілося опинитися перед ними в дурному становищі* (Люба Клименко); *Він запитально поглянув на чоловіка, і той, спочатку знизавши плечима, кивнув головою* (Ірина Вільде); 3) лексичні конкретизатори розгортання подій, які можуть бути або в обох предикативних частинах, або тільки в другій: *Нещодавно діти розвісили на шкільному подвір’ї годівнички, і зараз туди прилітають поживитись багато пташок* (З розмовного мовлення); *Часом ці лабіринти вели в глухий кут, і тоді я, тримаючи камінь у долоні, шукав інших виходів* (Ірен Роздобудько).

Предикативні частини власне-темпорального складносурядного речення бувають однотипними й різнотипними. У процесі дослідження виявили, що сполучник *і* (й) частіше поєднує однотипні предикативні

частини таких різновидів: 1) обидві частини повні двоскладні: *Колись на 8 Березня були “святкові” ціни, і ми собі могли добре заробити* (газета “Високий замок”, 6–8 березня 2015 р.); 2) обидві частини повні односкладні: *Розвиднілось, і мені вже не спиться; Полудень, і треба сідати до столу; І зелень, і синява неба, і простір без меж...* (Ірина Вільде); 3) одна з частин неповна двоскладна, а друга повна двоскладна: *У початкових класах діти вчать англійську, і далі вже – французьку* (3 розмовного мовлення). 4) обидві частини повні двоскладні ускладнені: *Спустившись на перший поверх, вона будить санітара, і той, незадоволено сопучи й позіхаючи, довго дзеленчить ключами, відмикаючи двері* (Ірен Роздобудько).

Рідше асемантичні єднальні сполучники поєднують різнотипні частини, коли одна з них є двоскладною, а інша – односкладною: *З лахами на стінах вона виглядала трохи дивно, і мені захотілося швидше навести лад* (Ірен Роздобудько); *Мама викликала “швидку”, і мене забрали до неврології якоїсь там лікарні* (Наталка Шевченко); *Данко надійшов сквериком, і Дарці хотілося впасти навколішки, вгледівши його* (Ірина Вільде); *Вечір уже закидає свої сіті над землею, і чути десь зітхання вмираючого дня* (Ірина Вільде).

Аналізуючи з лінгвістичного погляду зміст категорії часу, К. Кухарук у своїй науковій розвідці говорить про час граматичний та час лексичний. Перший складається з морфологічного (категорія дієслівного часу) та синтаксичного (категорія часу речення) [110, с. 55]. За характеристики складносурядних речень із темпоральною семантикою насамперед нас цікавить категорія дієслівного часу, оскільки дієслово – центральна частина мови, що засвідчує предикативність. Саме видо-часові форми дієслів-присудків, що репрезентують морфологічний рівень системи сучасної української мови (за Т. Грибонос, дієслівні форми є проміжними засобами вираження часу між морфологічним і синтаксичними [54, с. 72]), у предикативних частинах складносурядних конструкцій відіграють безпосередню роль для дослідження семантики та її відтінків. У більшості

власне-темпоральних складносурядних речень присудки-дієслова засвідчують однотипність предикативних частин:

- особові дієслова теперішнього часу: *Він входить до зали в товаристві кількох учителів, дуже діловий, і ціла зала видихує широкий, визвольний віддих* (Ірина Вільде);

- особові дієслова майбутнього часу: *Мине самотність, страх, невідомість, неприкаяність, і життя потече знайомим річищем* (Ірен Роздобудько); *А вона зараз розбудить їх, скаже їм новину, і вони вже до ранку не заснуть від неї* (Ірина Вільде); *Корнелія-Жозефіна незабаром опанує себе, і життя триватиме* (Олесь Ільченко);

- особові дієслова минулого часу: *Вона відвернулась, і яскравий промінь сонця м'яко окреслив її профіль, згладив різкуваті риси, позолотив довгі вії та брови* (Ірен Роздобудько); *Переплакавши, помирившись і перекрутившись декілька днів, вона знову заводила платівку своєї життєствердності, і знову вже всі дзвонили, писали, заходили, запрошували на хрестини й весілля, на дні народження й обмивання премій, на відзначення здобуття наукових звань і захист дисертацій, на прем'єрні вистави й персональні виставки, на дитячі свята й поминки* (Тетяна Белімова);

- безособові дієслова: *Заносило вже запахом осені, і було сумно без очевидної причини* (Ірина Вільде); *Голову все ще не відпускало, і не було сил заводити розмови “для годиться”* (Міла Іванцова).

Однотипність присудків або головних членів односкладних речень, виражених дієсловами, не є абсолютною, можуть бути поєднання:

- минулий час / теперішній час: *Вони досягли стін, і камені міського муру полум'яніють од відблиску пекельного вогню* (Олесь Ільченко);

- доконаний / недоконаний вид: *Одне коло скінчилося, я ледь повзла по другому, і в голові моїй озеленчали дзвоники* (Ірен Роздобудько); *Поховали Івана за цвинтарною загорожею, без батюшки і одпівання, і піп на проводи обходив неосвячену могилу* (Володимир Лис).

Іноді трапляються власне-темпоральні складносурядні конструкції з ідентичними дієсловами в обох предикативних частинах, які підкреслюють одночасність процесів, подій, станів, про які йдеться: *Скрипить лавка, і скриплять його кості* (Володимир Лис).

Окрім синтаксичного та морфологічного рівнів мовної системи, темпоральність може проявлятися й на лексичному (“лексичний час”, за К. Кухарук). Лексичний рівень представляють у нашому дослідженні слова, “у тлумачення яких входить компонент часу” [110, с. 55]. Це лексеми, що є назвами часових проміжків, понять (назви пір року, місяців, сторіч, частин доби, вікових періодів, свят, суспільних процесів, виміри часу тощо). Темпоральну лексику вивчали у своїх наукових дослідженнях М. Всеволодова [41], М. Кочерган [101], М. Лихошерстова [113], О. Тарасова [197], М. Цегельська [211], Т. Шевченко [218] та ін. “Лексичні засоби мають постійне, самостійне темпоральне значення, яке реалізується в певній синтаксичній функції – функції обставини” [113, с. 109].

Про одночасність подій, явищ, станів можуть свідчити спеціалізовані лексеми: *Їй хотілося плакати, і воднораз* було легко на душі (Володимир Лис); *А Виговський з своїми речами не вельми крився, казав Кікіну слова дощипливі, вітав його чаркою, і водночас* гетьманова розмова з дяком більше була схожа на вивід, ніж на дружню бесіду (Юрій Мушкетик).

У складносурядних реченнях можуть мати місце лексеми, що засвідчують послідовність: *Дарка повернула голову в ту сторону, і тоді* очі її зустрілись з неправильним темним, але на свій смак гарним обличчям (Ірина Вільде); *Часом ці лабіринти вели в глухий кут, і тоді* я, тримаючи камінь у долоні, шукав інших виходів (Ірен Роздобудько); *Я прихилилася до стовбура, і на мене одразу* посипалися пелюстки: яблуні відцвітали (Ірен Роздобудько); *Але міська влада та дві потужні хуторівські новобудови – гуртовий ринок і Богословська академія – об’єднали свої зусилля, і тепер* вулицю-попелюшку годі було й пізнати (Галина Вдовиченко); *Перехрестився, молитву прошептав, і* коліна *тепер* вже мовби самі підкосилися (Володимир Лис).

Звернемо увагу на лексеми та сполуки взірця *водночас, воднораз, тієї ж миті, вмить* і подібні в деяких власне-темпоральних конструкціях. Поза контекстом ці слова або сполучення слів стосуються часової характеристики й означають одночасність подій, фактів, станів. Проте в контексті, зокрема в багатьох складносурядних реченнях, ці лексеми увиразнюють значення швидкої зміни подій: *Від задухи я почала кашляти, й водночас з різних кутків зали, немов на пароль, до мене приєдналися такі самі нещасні* (Ірен Роздобудько); *Дарка дзенькнула ложечкою до підставки – і вмить з'являється коло її столика панна, вся у білому, мов медична сестра* (Ірина Вільде); *Сонячна пляма погасла, й тої ж миті* для Марка настала вічна ніч (Юрій Мушкетик).

Часто на початку складносурядної конструкції вживають спільні для обох предикативних частин темпоральні детермінанти. Ці детермінанти разом із локальними Л. Руденко називає фоновими [147]. На думку Т. Шевченко, “семантичні поширювачі такого зразка конкретизують просторові та часові характеристики основної дії, <...> не вносячи суттєвих змін до структури речення-висловлення, здатні змістити фокус уваги реципієнта” [218, с. 91].

У власне-темпоральних складносурядних реченнях у функції часових детермінантів трапляються:

- прислівники: *Теперка* в селі була сільрада і там головував капезеушник Степан Семенаха (Володимир Лис); *Потім* я скликав дівчат, і ми поїхали на острів (Ірен Роздобудько); *Тепер* маєте мій номер і можемо продовжити знайомство, якщо це для вас іще актуально (Тетяна Белімова); *Часом* я ставила запитання (дуже голосно, їх, певно, могли чути інші), і голоси відповідали (Ірен Роздобудько); *Тоді* вдруге випускає парості трава і людське серце живіше оббігають хвилі неспокою (Ірина Вільде); *Незабаром* для Владислава все вирішиться якнайкраще і його залишать у спокої (Олесь Ільченко);

- частка + прислівник: ***Ще вчора** вона терла свої ніжні п'яти ребристим камінцем, **і** вони світилися, мов пергамент* (Ірен Роздобудько);
- прийменнико-відмінкові форми іменників: ***У вихідні** тут припиняється рух **і** люди гуляють проїжджою частиною* (Ірен Роздобудько);
***На Різдво** трапляються дива **і** здійснюються мрії* (З розмовного мовлення);
- прийменник + числівник: ***На десяту** підійдуть усі учасники конференції **та** почнеться пленарне засідання* (З розмовного мовлення);
- синтаксично неподільні сполучення:
 - а) прийменник + числівник + іменник: *Справді, **за кілька хвилин** килим сяє первозданною чистотою, **і** зіжмакана білизна, різні папірці, недогризки й використані серветки вже не створюють такого огидного враження* (Ірен Роздобудько);
 - б) прикметник + іменник: ***Наступного дня** Микола вже був у лікарні **та** його обстежували* (З розмовного мовлення);
 - в) прийменник + прикметник + іменник: ***Протягом останніх місяців** у довгожительки з'явилися проблеми зі слухом, **і** вона стала повільніше рухатися, проте зберігає здоровий розум* (газета “Високий замок”, 6–8 березня 2015 р.);
 - г) прислівник + прийменник + числівник: ***Сьогодні о четвертій** прийду до тебе **і** підемо кудись...* (Ірина Вільде);
 - г) прислівник + прикметник + іменник: ***Вранці наступного дня** Дмитро зробив дерев'яний хрест, **і** вони з дідом Василем довели його на підводі до засніженого сільського цвинтаря* (Євгенія Кононенко);
 - д) числівник + іменник + прислівник: ***Одного разу** взимку мене забули в нічному сквері **і** я сиділа сама на санчатах й уявляла себе справжньою Снігуронькою* (Ірен Роздобудько).

У деяких реченнях темпоральний детермінант може бути дуже поширеним: ***Під час** таких заходів – презентацій, фуршетів, party, прийомів, фестивалів тощо – я шаленіла, **і** мені спадало на думку, що натовп – це бидло, біомаса* (Ірен Роздобудько)

Іноді для увиразнення та уточнення одночасності / одномоментності використовують часові лексеми в кожній частині складносурядної конструкції: *Наступного дня її перевели до просторішої і світлішої кімнати поверхом вище, і цього ж дня вона вперше вийшла з готелю* (Наталка Сняданко).

Про послідовність дій свідчить і компонент присудка *починати* в різних формах у другій предикативній частині: *Вони виростають і я починаю* листуватися із їхніми дітьми (Ірен Роздобудько); *Він ударив по клавіші, й вона почала* співати (Ірина Вільде); *Дарка торкнулася пальцями листа, і пальці почали* тремтіти (Ірина Вільде).

Дуже рідко предикативні частини власне-темпорального складносурядного речення може поєднувати сполучник *а*, що має розширене граматичне значення та зазнає переходу до сфери асемантичних сполучних засобів. Синтаксичні структури такого зразка можна трансформувати в конструкцію зі сполучником *і*: *Блез не міг їсти – вживав їжу тільки в рідкому підігрітому вигляді – майже по краплині, а головний біль уже не відпускав його ані на хвилину* (Ірен Роздобудько) → *Блез не міг їсти – вживав їжу тільки в рідкому підігрітому вигляді – майже по краплині, і головний біль уже не відпускав його ані на хвилину* – перелічування ознак стану однієї й тієї ж особи, що описані як одночасні; *Мені потрібно пройти триста кроків уперед, повернути в провулок, згодом – у ще один, а потім я виходжу на майдан, вимощений відшліфованими мільярдом ніг плитами (в деякі вкrapлено черепашки)* (Ірен Роздобудько) → *Мені потрібно пройти триста кроків уперед, повернути в провулок, згодом – у ще один, і потім я виходжу на майдан, вимощений відшліфованими мільярдом ніг плитами (в деякі вкrapлено черепашки)*; *Вловивши на собі здивований погляд попутниці, я хитнула в руці фляжку, а та кумедно булькнула* (Міла Іванцова) → *Вловивши на собі здивований погляд попутниці, я хитнула в руці фляжку, і та кумедно булькнула* – перелічування послідовних дій; *Ювелір мене ошукав, той пес із префектури ограбив, а тепер ще мама хотіла впекти при тім свою печеню*

(Ірина Вільде) → *Ювелір мене ошукав, той пес із префектури ограбив, і тепер ще мама хотіла впекти при тім свою печеню* – перелік послідовних подій, що трапляються в житті однієї й тієї самої особи.

Особливістю багатокomпонентних складносурядних конструкцій із семантикою одночасності або послідовності ситуацій між усіма предикативними частинами є частотне поєднання складників за допомогою сполучникового та безсполучникового зв'язків, які легко можна змінювати один на інший без змістових модифікацій: *Папір нагрівався, літери ставали все чіткішими, вони темнішали, і невдовзі хлопці легко читали тайнопис, виведений гарним жіночим почерком...* (Олесь Ільченко) → *Папір нагрівався, і літери ставали все чіткішими, вони темнішали, невдовзі хлопці легко читали тайнопис, виведений гарним жіночим почерком...*

“Протікання” часу в конструкції може мати різні характеристики, зважаючи на суб’єктивне сприйняття ситуацій дійсності мовцем:

1) послідовність подій із відтінком уповільнення, протяжності ситуацій у часі: *Якова туди викликали, і чоловік без погонів, але з дивними знаками на гімнастерці довго розпитував про перебування в німецькому таборі, про поведінку німців і полонених* (Володимир Лис). Іноді задля вираження потрібного відтінку в значенні автор повідомлення використовує спеціалізовані лексеми на кшталт *поступово*, *згодом*, *з часом*: *Але оркестр багато гастролював із його творами, з неймовірним успіхом виконуючи їх по різних кутках світу, й поступово довкола постаті автора утворилася ціла приватна міфологія* (Наталка Сняданко); *Удома не було чого їсти, він подався світ за очі, і згодом на вокзалі в Полтаві завошивленого пацана підібрав міліціонер, визначивши тим самим Максимову долю* (Андрій Кокотюха); *Спочатку людина трохи неodobачає щось удалині, проте не відчуває дискомфорту через це, і з часом вона починає носити окуляри чи контактні лінзи* (З розмовного мовлення);

2) швидкий перебіг подій, несподівана зміна ситуацій (зі спеціалізованими лексемами або без них): *... живеш собі, споживаєш каву,*

дратуєшся через якогось непотрібного залицяльника, дивишся на пагорби – *і* щось тебе пробиває, щось перемикається, щось підкочується до горла (Ірен Роздобудько); Ніби стояла вона на самому краю дошки над водою, *і раптом* хтось після цієї розмови з Наталкою вибив з-під ніг це єдине опертя (Ірина Вільде); Не розплющуючи очей, слухала роботу санітара – *і раптом* гідкий страх накинувся на мене, як невидимий нападник: мені здалося, що це гатять цвяхи в мою домовину (Марія Матіос); Я опустила в неї руку, *і тої ж миті* розчепірені пальці перетворилися на льодяники... (Ірен Роздобудько); Тоді, років десять тому, час був сприятливіший, *і зненацька* через три місяці мені надійшов виклик (Ірен Роздобудько). Для конструкцій зі сполучником *і*, що передають значення неочікуваного результату, швидкої зміни подій, на думку Н. Валгіної, характерною є особлива переривчаста інфонація [27, с. 279];

3) прискорений перебіг подій, сприйнятий мовцем як одна ситуація: *Руки в ноги – і нема!* (Люко Дашвар); *Скорий пароход, Севастополь, Ялта, Батумі, і я вже в Тифлісі* (Олесь Ільченко). У другому прикладі мовець нагромаджує називні речення (назви міст), поєднуючи їх безсполучниково, і водночас позначає їх як неважливі: акцент зроблений лише на першому та останньому реченнях;

4) перебіг подій у часі з відтінком нескінченності: *Городецький без упину стріляє, стріляє, і кров ллється...* (Олесь Ільченко) – за відповідний семантичний відтінок у реченні відповідають прислівникове сполучення *без упину*, утворене поєднанням прийменника з іменником, а також повтор лексеми *стріляє*; *І вона реве, і мчить, і вибухає люттю, і розтоптані люди й народи стогнуть, і нема Гемінгвея, що написав би цю криваву фієсту сучасності* (Ліна Костенко) – нескінченний перелік ситуацій позамовної дійсності оформлюють повторювальні єднальні сполучники *і... і (й... й)*.

Виписаний фактичний матеріал дає змогу простежити фактори поєднання мовцем в одне синтаксичне ціле двох або більше ситуацій:

1) спільний суб'єкт: ***Жінка** пообіцяла повідомити про його стан у будь-якому випадку, **і вона** таки зателефонувала мені* (З розмовного мовлення) – спільний суб'єкт в одній частині названо іменником, а в другій – займенником; *Вже **рука** нагинає бабцину голову собі до вуха, **і та сама рука**, [що обняла шию], пускає її* (Ірина Вільде) – спільний суб'єкт позначений через ту саму частину тіла; ***Ми** крали кавуни з сітки (розчепити її було не складно!), **і кожен з банди** з'їдав по величезному кавуну, розбиваючи його об асфальт і занурюючись у м'якоть по самі вуха* (Ірен Роздобудько) – спільний в обох предикативних частинах суб'єкт представлений як ціле та його частина (всі разом і кожен окремо); ***Я** вже сиділа у приймальні, **і моє лице**, коричневе з переляку, дуже пасувало за кольором до шкільної форми* (Наталка Шевченко); ***Істотка** подивилася на мене, **й очі її** ніби подвоїлися, потім збільшилися вчетверо і потекли величезними прозорими струмками* (Ірен Роздобудько); ***Я** тихо колихався на хвилях, **і руки мої** у воді рухалися повільно* (Ірен Роздобудько) – спільний в обох предикативних частинах суб'єкт представлений як ціле та його частина (особа та частина її тіла);

2) спільний для обох ситуацій предмет: ***Стоси** прямокутних карток на цупкому папері були виповнені летючим почерком зодчого, **й в усіх них** ішлося про особливості заготовки провіанту, маршрути полювань, необхідну кількість місцевих провідників, слідопитів, носильників численного багажу* (Олесь Ільченко); *У моїй спальні висить її **портрет** у молодості, **і я** не можу відвести від **нього** очей* (Ірен Роздобудько);

3) ситуації стосуються тієї самої особи: *У **неї** не було такої сукні, **і вона** ніколи не збирала густе чорне волосся високо над потилицею* (Люко Дашвар); *Пан Владислав подав руку **Корнелії Францівні**, **й вона** сіла в авто* (Олесь Ільченко);

4) поєднання ситуацій за спільною ознакою: *Будинки розміщувалися далеко один від одного, **і люди** були відокремлені не тільки через брак будь-яких ознак цивілізації – телефонного зв'язку, радіо, телебачення, а й самою природою* (Ірен Роздобудько); *Проте зверху коричневої туніки вона накидала*

яскраву бірюзову хустину із золотою смугою – дарунок сусіда-теслі, **й** очі її також ставали бірюзовими і такими виразними, ніби були намальовані кобальтовою фарбою (Ірен Роздобудько); У ті часи, коли я народилася, немовлят сповивали тугіше, аніж сосиску целофаном, **і** моє життя було так само щільно сповите брехнею (Наталка Шевченко);

5) поєднання ситуацій в одному просторі. Спільним для обох частин просторовий детермінант може бути названим або опущеним: *Уже стемніло, і ліхтарі вкотре взялися вивчати азбуку Морзе, і місцеві коти перестали швиндяти під ногами, повлягалися по кутах* (Люко Дашвар); *Сонце швидко падало в море, і вода, здавалося, була підсвічена зсередини рівним синім світлом* (Ірен Роздобудько); *У дворику, де я обідаю, грає єврейська скрипочка і стоїть велетенський вітряк* (Ірен Роздобудько); *Довкруги розливається-вихлюпується через вінця весна і повітря до краю наповнене дивовижною сумішшю квітучого бузку, ладану...* (Тетяна Белімова);

6) схожість ситуації довкілля та стану особи: *Сідало сонце за тополі на краю села, і разом з сонцем сідало його життя* (Володимир Лис);

7) суміжність дій, процесів: *Заціпеніли люди й стихла музика* (Володимир Лис); *Можливо, через стільки літ усі криївки, закапелки на мосту перевірені, досліджені іншими, і з потаємних місць вийнято все, що могло там приховуватися* (Олесь Ільченко);

8) характеристика учасника ситуацій, що може стосуватися його зовнішнього вигляду: *Спідничка ледве покривала коліна, й між черевичками і подолом виднілися стрункі загорілі ніжки* (Володимир Лис);

9) стан учасника ситуацій: *На душі й легко, й важко водночас, і сумно й радісно, і щось солоне підступає до очей і лоскоче в носі* (Тетяна Белімова); *Городецький зблід, і зіниці його розширилися* (Олесь Ільченко); *Від металу та пластика мене нудить і в роті з'являється кислий присмак* (Ірен Роздобудько) – на початку речення спільна для обох частин обставина причини.

3.2. Перелічувальні складносурядні конструкції із семантикою ймовірності, волевиявлення, питальності

Для всіх типових складносурядних речень, як влучно зазначає Р. Христіанінова, базовою є темпоральна семантико-синтаксична взаємозалежність, що й пояснює поєднання в одну конструкцію двох та більше граматично незалежних одна від одної предикативних частин. Відповідно до такого підходу в типових конструкціях формується власне-єднальне (темпоральні, градаційні, обмежувальні, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові) або єднально-порівняльне (зіставні, протиставні складносурядні речення) граматичне значення [208, с. 121].

Розмежовуючи поняття “темпоральна семантико-синтаксична взаємозалежність” (стосується всіх типових складносурядних структур) та “семантика темпоральності” (стосується тільки власне-темпоральних складносурядних речень), зауважимо, що з-поміж усіх досліджуваних конструкцій, предикативні частини яких поєднані єднальними сполучниками, є група синтаксичних структур, у яких присудки не мають відношення до часу, натомість вони виражені способовими формами.

Спосіб дієслова вважають поліелементною, словозмінною морфологічною категорією, що, за різними науковими розвідками, може мати від трьох до п'яти градем. Традиційно виділяють триграмемні вияви, називаючи дійсний, умовний та наказовий способи дієслова. Натомість В. Русанівський виокремлює дійсний, умовний, наказовий, спонукальний і бажальний способи [165, с. 126].

Натепер традиційні потрактування категорії способу переглянуто. І. Вихованець говорив про безпідставність виокремлення грамеми дійсного способу з-поміж інших, пояснюючи це парадоксальністю співвідношення двох категорій – часу та способу: “З одного боку вона (категорія часу – Н. Р.) членується на грамеми теперішнього, минулого і майбутнього часу, з другого – сама входить у ролі підпорядкованої одиниці (грамеми) в категорію

способу” [38, с. 95]. Парадоксальність полягає в тому, що категорія часу, на слуху думку науковця, має ознаки автономної та неавтономної одиниці. Оскільки дійсний спосіб означає реальні дії та стани, що відбуваються в різних часових площинах, то його виокремлення не вмотивоване в функційно-семантичному плані. Тому відповідно до теоретичних засад нової академічної граматики української мови, категорія способу є чотирикомпонентною, об’єднуючи в своєму складі грами умовного, наказового, спонукального та бажального способів [37, с. 256–262]. Проте й сьогодні деякі дослідники не бачать підстав для виділення грамом бажального й спонукального способів, оскільки “грамми бажальності та спонукальності як низка морфологічних форм не знаходять власного вираження в спеціальних словоформах, що могли б репрезентувати ці значення” [125, с. 439].

Підтримуючи думку про самотійність та автономність категорій часу й способу, відокремлюємо складносурядні конструкції, що містять у своїх предикативних частинах присудки, виражені дієсловами умовного, наказового, спонукального чи бажального способу, від власне-темпоральних. До того ж зауважимо, що категорія способу дієслова з позицій сучасного граматичного вчення є міжрівневою, оскільки, крім суто морфологічного аспекту, містить семантико-синтаксичний і комунікативний. Від способу дієслова, за допомогою якого виражений присудок у синтаксичній конструкції, залежить насамперед визначення комунікативного завдання мовця, а також семантико-синтаксична структура всього речення. Міжрівневість категорії способу дієслова засвідчували в своїх наукових працях такі українські та російські мовознавці, як І. Вихованець [34], О. Даскалюк [62], А. Загнітко [74], Н. Костусяк [97], Г. Сильницький [170], М. Скаб [173], О. Шахматов [216] та ін.

Відмежування перелічувальних складносурядних речень від власне-темпоральних не знайшло відображення в жодній зі слов’янських граматик. Спосіб дієслів-присудків у складносурядному реченні граматично оформлює

модальну орієнтацію всієї конструкції, виражає модальні відношення. На відміну від речень, семантико-синтаксична структура яких тісно пов'язана із ситуаціями реального світу та категорією часу (теперішнього, минулого чи майбутнього), для конструкцій із домінуванням категорії способу характерним є зв'язок семантики синтаксичної структури з ірреальністю як складником модальності, що “вказує на об'єктивно-модальне значення нереальності, тобто часової неозначеності, і стосується явищ, що не відбулися, але бажані, потрібні, необхідні тощо” [124, с. 311].

Семантико-синтаксичну природу поля умовності в сучасній українській літературній мові загалом та доцільність виділення складносурядних конструкцій з умовною модальністю зокрема розглядала в своїй дисертаційній праці Н. Руденко, виокремлюючи з-поміж останніх речення зі значенням нереальної зумовленості (гіпотетичні, ірреально-умовні речення) і речення зі значенням потенційної зумовленості (потенційно-умовні речення) [148]. Проте, якщо опис умовно-наслідкових складносурядних конструкцій фіксуємо в сучасних мовознавчих розвідках, хоч і побіжний, то ірреально-умовні складносурядні структури ніде не висвітлені, окрім згаданої вище дисертації.

Семантика гіпотетичності характерна для складносурядних конструкцій, предикативні частини яких поєднані єднальними сполучниками та мають присудки, виражені дієсловами умовного способу дії. К. Городенська, аналізуючи умовний спосіб та виокремлення типових для цих дієслів синтаксичних конструкцій, називає три типи останніх: складнопідрядні речення з підрядною умовною частиною, безсполучникові складні речення, предикативні частини яких поєднані умовно-наслідковим відношенням, та прості ускладнені речення, що є трансформами складнопідрядних із підрядною умовною частиною, що згорнулася в детермінантний другорядний член [37, с. 257–258]. Поза увагою залишаються досліджувані нами складносурядні сполучникові речення з присудками, вираженими дієсловами умовного способу, які, хоч і перебувають на

периферії складносурядних конструкцій з єднальними сполучниками, усе ж уживані майже в усіх стилях сучасної української мови.

Хоч складносурядне речення із семантикою гіпотетичності можна трансформувати у відповідне складнопідрядне речення з підрядною частиною умови, проте зміст та комунікативне навантаження цих конструкцій буде відрізнятися одне від одного, пор.: *Моє ім'я та прізвище мали б написати на шкільній дошці, і всі дякували б мені за цукерки, і вітали* (Наталка Шевченко) → **Якби** *моє ім'я та прізвище написали на шкільній дошці, то всі дякували б мені за цукерки і вітали*. З усього цього випливає також і вмотивований вибір мовцем саме сурядного сполучного засобу, який є хоч і асемантичним, але доцільним у плані виконання комунікативного завдання. Останнє зумовлює структуру синтаксичної конструкції.

У сполучникових складносурядних реченнях із семантикою ймовірності / гіпотетичності ірреальні ситуації можуть взаємопов'язуватися на основі таких факторів:

1) перелік вірогідних дій, процесів, явищ, станів без указівки на умову, за якої вони стали б реальними: *Їх і царі слухали б, і народ за ними йшов би* (З розмовного мовлення);

2) перелік імовірних дій, процесів, явищ, станів із спільною для всіх ситуацій умовою, за якої ця можливість стала б реальністю: *На рідній землі я б не знала туги й життя моє було б щасливим* (З розмовного мовлення). У таких реченнях детермінантний ускладнювальний компонент є трансформою підрядної умовної частини складнопідрядного речення, пор.: *Якби жила на рідній землі, я б не знала туги й життя моє було б щасливим*. Ірреальна умова в таких конструкціях зазвичай стоїть у препозиції до всіх предикативних частин, що містять такі ж ірреальні дії, процеси, стани. Набагато рідше умова-детермінант указана наприкінці складносурядного речення: *Ото був би суцільний біль, й ото було б жалюгідне існування без її кохання* (З розмовного мовлення);

3) припущення в одній предикативній частині дій, явищ, станів, які могли б бути за умови здійснення інших дій, процесів, акцентованих в іншій предикативній частині: *Знайшли б мені “гідну партію”, і я була б позбавлена справжнього кохання – такого, як відчувала тепер* (Ірен Роздобудько). Речення такого взірця дещо схожі, на перший погляд, на складносурядні каузальні з умовно-наслідковою семантикою, оскільки також мають умову та наслідок, пор.: *Знайдуть мені “гідну партію”, і я буду позбавлена справжнього кохання – такого, як відчувала тепер*. Проте за докладного аналізу цих синтаксичних конструкцій помітна суттєва різниця: наслідок у каузальному реченні може відбутися за виконання певної умови, а наслідок у реченні із семантикою гіпотетичності ірреальний, його можливість мовець лише припускає, але не розглядає цю ситуацію як реальну. Порівнювані складносурядні конструкції різні в семантико-синтаксичному та комунікативному аспектах;

4) припущення дій, процесів, явищ, станів, що є бажаними для мовця: *Яке те все було б гарне, й як весело було б мати молодших братчиків і сестричок!* (Ірина Вільде).

Іноді в єднальних складносурядних конструкціях із семантикою ймовірності, а саме в першій предикативній частині, мовець може використовувати лексеми, що мають значення часу на зразок *мить, хвилина, день* тощо. Недостатність цього часу, на переконання мовця, призвела до унеможливлення дій, процесів, про які йдеться в наступній предикативній частині: *Їй-Богу, ще хвилина, і він заспівав би “Oh, my love” а-капела* (Ірен Роздобудько); *Мені б ще один день, і я зміг би переконати його взяти цю нележку, але вигідну для компанії справу* (З розмовного мовлення). Наявність часових лексем ніяк не засвідчує наявності темпоральної семантики в синтаксичній конструкції: категорія часу в таких реченнях знівельована. Наведені вище приклади ілюструють необов'язковість уживання мовцем повної дієслівної форми вираження умовного способу. Автор повідомлення може опускати або весь присудок, виражений дієсловом у формі минулого

часу з морфемою *би* (*б*) (у першому прикладі замість *ще була б хвилина* вжито *ще хвилина*), або використовувати тільки морфему *би* (*б*) (у другому прикладі замість *мені дали б ще один день* вжито *мені б ще один день*).

Для складносурядних речень із семантикою ймовірності характерною є відкритість ряду. Автор повідомлення може перераховувати два і більше припущення з акцентуванням умови або без нього: *Даринка підготувалась би до заняття, і її обов'язково викликали б до дошки* (3 розмовного мовлення) → *Даринка підготувалась би до заняття, і її обов'язково викликали б до дошки, і вона отримала б гарну оцінку на радість батькам; У разі ретельної перевірки ніщо б не залишилось непоміченим і злодіїв було б покарано* (3 розмовного мовлення) → *У разі ретельної перевірки ніщо б не залишилось непоміченим і злодіїв було б покарано, і фірма не збанкрутіла б*.

Залежно від семантико-синтаксичної структури складносурядні конструкції зі значенням імовірності можуть мати як вільний, так і фіксований порядок розміщення предикативних частин. Складники досліджуваних синтаксичних конструкцій можна міняти місцями, якщо в реченні умова не наголошена, а йдеться про перелік імовірних дій, процесів, станів. Це конструкції, що відповідають пунктам 1), 4), наведеним вище: *Їх і царі слухали б, і народ за ними йшов би* (3 розмовного мовлення) → *Народ за ними йшов би, і царі їх слухали б; Яке те все було б гарне, й як весело було б мати молодших братчиків і сестричок!* (Ірина Вільде) → *Як весело було б мати молодших братчиків і сестричок, і яке те все було б гарне!* Не є фіксованим порядок предикативних частин в реченні з детермінантом умови, як у пункті 2). У цьому випадку спільна умова зберігає свою позицію: *На рідній землі я б не знала туги й життя моє було б щасливим* (3 розмовного мовлення) → *На рідній землі життя моє було б щасливим і я б не знала туги*. Складносурядні конструкції, що відповідають пункту 3), мають фіксований порядок розташування предикативних частин, оскільки ймовірна умова повинна передувати ймовірному наслідкові. Також переставленню предикативних частин складносурядного речення із семантикою ймовірності,

подібно до власне-темпоральних конструкцій, може перешкоджати порушення логічності мислення. Наприклад, у реченні *У разі ретельної перевірки ніщо б не залишилось непоміченим, і злочинців було б покарано, і фірма не збанкрутіла б* (З розмовного мовлення) для мовця найбільшою проблемою є банкрутство фірми, тому не можна переставити відповідний складник повідомлення в препозицію. Прослідковуємо градаційний відтінок ймовірних дій-наслідків.

Іноді в сучасній українській мові подибуємо складносурядні конструкції, у яких перша предикативна частина стосується категорії часу, а друга – категорії способу: *Втім, кран дійсно тече, і я давно мав би викликати сантехніка* (Ліна Костенко). Оскільки логічний наголос падає на другу предикативну частину, у якій ідеться про події, які повинні були б статися, проте вони так і не перейшли в зону реальності, то таку синтаксичну одиницю зараховуємо до складносурядних речень із семантикою гіпотетичності.

Складносурядних конструкцій, предикативні частини яких поєднані єднальними сполучниками та виражають наказову, спонукальну чи бажальну модальність, ще менше в сучасній українській мові порівняно з умовними складносурядними конструкціями. Останні дві підгрупи представлені взагалі поодинокими прикладами.

Наказові, спонукальні та бажальні складносурядні структури репрезентовані різними семантичними різновидами, так само, як і наказовий, спонукальний та бажальний способи дієслова, що граматично оформлюють модальну орієнтацію синтаксичних конструкцій (відповідно наказових, спонукальних та бажальних) є окремими грамемами. Проте досліджувані речення мають багато подібних ознак. По-перше, для всіх трьох різновидів характерною є ірреальність ситуацій як складник модальності. На відміну від ірреальності, переданої дієсловами умовного способу, ірреальність, виражена дієсловами наказового, спонукального та бажального способів і спроектована

в момент мовлення, спрямована в майбутнє та стосується ситуацій, які, на переконання автора повідомлення, повинні відбутися в позамовній дійсності.

По-друге, наказові, спонукальні та бажальні складносурядні структури оформлюють волевиявлення автора висловлення. Волевиявлення може бути репрезентоване як наказ, вимога, спонукання чи бажання мовця щодо виконання адресатом (спільно з мовцем або без нього) певних дій чи набуття певних станів.

По-третє, названі підгрупи синтаксичних одиниць не мають часу як комунікативно орієнтованої підкатегорії та не стосуються темпоральності як семантико-синтаксичної категорії речення. Взаємовиключення категорій часу та способу як бінарної опозиції “реальне / ірреальне” обґрунтоване вище.

У той самий час, не заперечуючи факту, що категорії часу та способу належать різним площинам, О. Даскалюк говорить про взаємозв'язок наказового способу (дослідниця не розглядає окремо спонукальний та бажальний способи від наказового) з категорією часу: “Імперативу властива презентно-футуральна спрямованість, оскільки дія, передана дієсловом у формі наказового способу, в момент волевиявлення має потенційну спрямованість на її реалізацію в майбутньому” [63, с. 8]. Схожу думку висловлює В. Горпинич: “Наказовий спосіб, як відомо, не має категорії часу. Але оскільки форми наказового способу виражають спонукання, то вони, хоч і не мають категорії часу, означають дію, яка може відбутися лише після відповідного висловлювання” [49, с. 195]. Отже, по-четверте, спільною ознакою всіх трьох семантичних рідновидів складносурядних конструкцій є презентно-футуральна спрямованість (термін О. Даскалюк).

По-п'яте, досліджувані складносурядні конструкції є “репрезентантами особливої мовної сфери – сфери апеляції” [97, с. 51] і забезпечують виконання апелятивної функції, адже звернення до слухача – обов'язковий елемент цих мовленнєвих актів. Звертаючись до адресата, мовець очікує на його реакцію-дію. Апелятивність у таких конструкціях має різний характер, про що зазначають у своїх наукових розвідках А. Бондарко [199], П. Дудик

[67], М. Івченко [81], М. Скаб [173] та ін. Сильний вияв апелятивності представляють наказові складносурядні структури. У спонукальних синтаксичних одиницях характер апелятивності послаблений, що зумовлено комунікативними намірами мовця. Адресант не вимагає від адресата виконання певних дій чи набуття певних станів, а спонукає його до цього. У спонукальних реченнях репрезентоване врахування позицій “волевиявлення мовця” та “волевиявлення адресата”. За характеристики бажального способу та бажальних синтаксичних одиниць загальноприйнятою є думка про їхню нейтральну апелятивність, тобто неадресованість волевиявлення.

Наказові складносурядні речення оформлюють наказ, вимогу, пропозицію мовця щодо виконання або навпаки невиконання якихось дій, набуття певних станів. Зауважимо, що за кількісного аналізу фактичного матеріалу, виписаного з різних стилів мовлення, ми виявили, що найбільше наказових складносурядних сполучникових речень містять тексти конфесійного характеру. У цих самих текстах знаходимо структури, що складаються більше ніж з двох предикативних частин, поєднаних повторювальним сполучником *і...і*: *Упровадь цих людей до дому, і нехай заріжуть худобину, і приготуй, [бо зо мною будуть їсти ці люди опівдні]* (Біблія в перекладі І. Огієнка) або дуже поширені складносурядні речення, ускладнені однорідними головними членами: *Пошли ж цього юнака зо мною, і встаньмо, та й ходім, і будемо жити, і не повмираємо і ми, і ти, і наші діти* (Біблія в перекладі І. Огієнка). Значно менше досліджуваних конструкцій у текстах інших стилів мовлення, оскільки автори надають перевагу або простим структурам на зразок *Ходімо, ходім, вип'ємо по чарчині* (Василь Шкляр), або складносурядним безсполучниковим, що виражають наказову модальність: *...повідчиняй мені вікна й ворота, нехай люде дивляться!* (Михайло Старицький).

Виконавцем дій, бажаних для автора висловлення, можуть бути як учасники мовленнєвого акту, так і ті, хто не беруть участі в спілкуванні. Мовець також може бути співучасником процесу реалізації своєї вимоги або

наказу. Специфічною ознакою наказових складносурядних конструкцій є те, що суб'єкти предикативних частин зазвичай не ідентичні: *Ви вберіть на ноги сандали, й ходім у село* (Ірина Вільде) – суб'єктом в першій предикативній частині є адресат, а в другій – він же спільно з мовцем; *Іди своєю стежиною, і нехай інші говорять що завгодно* (З розмовного мовлення) – учасник мовленнєвого акту, до якого безпосередньо звертається адресант, є суб'єктом у першому граматичному складнику конструкції, а суб'єкт другого складника – особи, що не беруть участі в спілкуванні; *Відсторонити від футболу, і хай іде в сільське господарство* (інтернет-сайт UA-футбол) – як у першій предикативній частині, що оформлює розпорядження мовця за допомогою інфінітива, так і в другій предикативній частині виконавці не беруть участі в мовленнєвому акті, до того ж це різні особи. Рідко вимога мовця щодо виконання дій або набуття певного стану, репрезентована за допомогою складносурядного речення, стосується одного суб'єкта: *А Бог Всемогутній нехай дасть вам милосердя перед лицем того мужа, і нехай він відпустить вам другого вашого брата й Веніяміна* (Біблія в перекладі І. Огієнка) – суб'єкт-виконавець у другій предикативній частині є тією самою особою, що й у першій, але виражений за допомогою анафоричного займенника; *Хай до їхньої змови не входить душа моя, і нехай не прилучиться слава моя до їх зборів* (Біблія в перекладі І. Огієнка) – підмети *душа* і *слава* виражені лексемами, що стосуються тієї самої особи. Частотнішим є поєднання синтетичних та аналітичних форм дієслова в одному наказовому складносурядному реченні: *Ступай – майбутньому назустріч, і хай хода твоя легка легкою буде* (Василь Стус); *Любіть, і нехай кожен прожитий день буде радісним!* (З розмовного мовлення).

Автор висловлення використовує різні форми дієслова, що складають парадигму наказового способу. Сурядні сполучники можуть поєднувати предикативні частини, у яких присудки виражені однаковими формами третьої особи: *О мій пане, нехай скаже раб твій слово до ушей пана свого, і*

нехай не палає гнів твій на раба твого (Біблія в перекладі І. Огієнка) – обидва присудки виражені аналітичними формами дієслів.

Відповідно до контексту, а також комунікативного наміру мовця повідомлення, оформлене за допомогою сполучникового складносурядного речення, може мати різні відтінки в значенні наказової модальності. Зважаючи на це, усі конструкції такого взірця поділяємо на структури з однаковою семантикою складників та різною.

Предикативні частини складносурядних речень першого різновиду можуть містити:

- 1) розпорядження або наказ: *Покличте його, і нехай він з'їсть хліба* (Біблія в перекладі І. Огієнка);
- 2) пропозицію: *Ну, сідай на мене, **та** їдьмо у третю державу за золотоволосою* (Українська народна казка “Залізний вовк”);
- 3) побажання: *Жий же щасливо, і хай прадавнє живе у тобі* (Василь Стус);
- 4) застереження: *Не їж ці ягоди, і твої діти нехай викинуть все з кошика* (З розмовного мовлення). Присудки в конструкціях, що містять застереження, часто виражені дієсловом із заперечною часткою *не*, як у наведеному прикладі;
- 5) погрози: *Хай забирається звідси в свою пітьму, і хай із ним забираються всі ці чужинці, всі, хто вірить йому, невідомо чому* (Сергій Жадан).

Предикативні частини складносурядних речень другого різновиду можуть виражати:

- 1) заклик у першому складнику та пропозицію в другому: *Дайте людям владу, і нехай вчать на помилках* (інтернет-сайт “Радіо Свобода”);
- 2) пораду в першій предикативній частині та побажання в другій: *Будьте у тісному контакті з матінкою-землею, і нехай її сила ввійде у ваше тіло* (газета “Україна молода”, 12 березня 2015 р.);

3) прохання в першому складнику та бажання в другому: *Відпусти Мого сина, і нехай Мені служить* (Біблія в перекладі І. Огієнка).

Для наказових складносурядних речень, як і для наказового способу, притаманною є наявність або відсутність категоричності в значенні. Категоричність зазвичай характерна для речень, що виражають наказ, розпорядження, заклик, погрозу: *Зведіть до мене його, і нехай я кину своїм оком на нього* (Біблія в перекладі І. Огієнка); *Зачинити двері, і хай спробують потрапити всередину!* (З розмовного мовлення). Речення, у яких наказова модальність виражена за допомогою інфінітива, завжди марковані категоричністю: *Звільнити, і нехай усім буде урок!* (З розмовного мовлення). Відсутність останньої або значне її послаблення спостерігаємо в конструкціях, що граматично оформлюють прохання, пораду, пропозицію: *А тепер не сумуйте, і нехай не буде жалю в ваших очах* (Біблія в перекладі І. Огієнка).

У сучасній українській мові є приклади складносурядних сполучникових речень, у яких тільки перша предикативна частина оформлена за допомогою наказової модальності і відповідно синтетичної чи аналітичної форми дієслова наказового способу. У другій предикативній частині за допомогою дієслова майбутнього часу сформовано можливий наслідок; до нього приведе виконання певних дій чи набуття певного стану, про які йдеться в складнику, що стоїть в препозиції, наприклад: *Чіпляйтеся за мої ланцюгові крила, і я надам вашому існуванню логічної довершеності!* (Тетяна Белімова). У таких реченнях наголошеним є саме перший складник, що містить наказ, вимогу чи пропозицію як репрезентацію волевиявлення мовця. Спроектований наслідок є лише тією інформацією, яка зможе переконати співрозмовника виконати бажані для мовця дії. Тому такі приклади теж належать до групи наказових складносурядних речень.

У обстеженому фактичному матеріалі ми не знайшли жодного прикладу спонукальних чи бажальних складносурядних речень. На нашу думку, це пов'язано з тим, що мовець за побудови синтаксичних одиниць, які

відповідають спонукальній та бажальній модальності, надає перевагу простим конструкціям, оскільки вони не такі нагромаджені в змістовому та формальному планах. Проте ми допускаємо існування таких складносурядних речень у художньому та розмовному стилях.

Для спонукальних складносурядних речень не характерна категоричність як ознака волевиявлення мовця. Це приводить до послаблення апелятивності. Окрім волевиявлення адресанта, важливим є також і волевиявлення адресата чи осіб, які не беруть участі в спілкуванні. За характеристики спонукального способу Л. Умрихіна, підтримуючи попередників, говорить про семантичну й граматичну контамінацію наказового й умовного способів, “оскільки він виражає бажану для мовця дію, яка може відбутися за відповідної умови (якщо є добра воля адресата), й використовує для побудови дієслівні форми умовного способу” [203, с. 53]. Саме таку контамінацію наказового та умовного способів можемо спостерігати в спонукальних складносурядних реченнях:

Спонукальні складносурядні конструкції можуть мати різні відтінки в значенні спонукування:

- 1) прокльон: *І хай би вам грець, і хай би вас грім побив!;*
- 2) застереження: *Зібрав би ти краще речі, і поїхали б ви звідси якнайшвидше;*
- 3) пораду: *Хай би подали повторно до суду, і хай би знову там підняли питання щодо їхньої непричетності;*
- 4) прохання: *Пустили б ви мене на заслужений відпочинок, і взяла б фірма молоду та перспективну особу.*

Складносурядне бажальне речення не стосується дійсності, воно лише “проектує” бажану для мовця реальність. На думку С. Скомаровської, “Бажальна модальність – самостійний тип ірреальної модальності, сутність якого становить суб’єктивне прагнення мовця до певного стану речей у світі, відмінного від реального. Бажане може бути представлене як потенційно здійснення чи нездійснення, власне ірреальне” [176, с. 5]. Бажання – це

психологічне поняття, що стосується живої істоти та її намірів, а бажальність – це мовознавча категорія, пов’язана з модальністю та семантикою.

За допомогою бажальних складносурядних конструкцій реалізують у мовленні дескриптивну функцію, адже досліджувані структури “описують певну ситуацію, що є предметом бажання” [204, с. 141]. Традиційно вважають, що бажальні конструкції мають нейтральний характер апелятивності, тобто адресат за формування таких речень не передбачений. Проте іноді бажальне складносурядне речення, виражаючи бажання мовця, може бути виголошене з метою спонукання до певних дій: *Хай би я отримала посаду в столичній фірмі, і ще отримати б квартиру та переїхати б туди назавжди* (З розмовного мовлення).

Складносурядні синтаксичні структури із семантикою питальності поєднують предикативні частини, побудовані за зразком простих питальних речень, наприклад: *Де палуба “Нерпи”, і де її славний капітан Крихітка із своїми матросами?* (Володимир Лис). Автор висловлення будує такі конструкції з метою отримання певної інформації, знань, ствердження або заперечення якихось фактів, дій тощо. Вибір мовцем саме складносурядної синтаксичної структури, а не окремих простих речень теж умотивований комунікативними намірами та продуманий у семантичному й формальному аспектах ще до моменту мовлення. За питальний зміст речення відповідають інтонаційне оформлення конструкції як найважливіший засіб вираження, спеціалізовані лексеми, а також порядок слів. Такі складносурядні синтаксичні одиниці служать для реалізації в мовленні підкатегорії питальності.

За М. Мірченком, підкатегорія питальності підпорядкована надкатегорії настанови та містить у своєму складі дві грами: грамему загальної питальності та грамему часткової питальності [124, с. 328]. Схожі твердження знаходимо в праці І. Вихованця, який розмежовує всі питальні речення залежно від типу питання й передбачуваної відповіді на загальнопитальні та частковопитальні [34, с. 146]. Аналогічні дві підгрупи

можна виділити й у складносурядних реченнях із загальним питальним змістом: *Тебе більше не відклинуть, і ти повернувся додому назавжди?* (З розмовного мовлення) – складносурядна конструкція є загальнопитальною, оскільки мовець очікує від адресата або ствердження, або заперечення того, про що йдеться в запитанні; *Що ж це за пісок, і на який біс він кому здався?* (Микола Трублаїні) – складносурядна структура є частковопитальною, такою, за допомогою якої мовець може з'ясувати окремі моменти зображуваних ситуацій.

Крім питальних конструкцій, подібно до простих речень, існують невластиві-питальні складні сурядні структури. У таких реченнях мовець створює риторичну питальність, послаблюючи цим самим суто питальну настанову: *Кого питати і як спокутувати той гріх?* (Василь Шкляр). У невластиві-питальних складносурядних конструкціях фактор адресата знівельований, а запитання служать для привернення уваги до якихось подій, явищ, процесів або чийогось стану тощо. У такій ситуації мовець зазвичай знає відповідь ще до моменту мовлення. Водночас Ю. Гуленко та А. Сітко слушно зауважують, що питальне значення повністю не зникає, оскільки воно закріплене в структурі самого речення [59, с. 89]. Складносурядні конструкції риторично-питального характеру завжди емоційно забарвлені: *І як тут не тужити за селом, і як тут має що другий день не снитись Веренчанка?* (Ірина Вільде).

Предикативні частини складносурядних питальних речень зазвичай поєднані єднальними сполучними засобами *і (й), та, і... і*. Набагато рідше в таких конструкціях трапляються сполучники інших семантичних груп (зіставні, розділові), що втратили свою семантичну функцію та перейшли у сферу єднальних сполучних засобів (приклади таких речень наведені нижче). Іноді єднальну функцію сполучників підсилюють питальні лексеми, що стоять на початку складносурядної конструкції та є спільними для всіх предикативних частин: *Чому так тремтять руки і шалено калатає серце?* (Тетяна Белімова).

Питальність як комунікативно орієнтована підкатегорія й водночас як семантико-синтаксична характеристика речення має досить широкий спектр додаткових відтінків. Зрозуміти повною мірою комунікативне завдання автора висловлення допомагає контекст, у якому ставлять запитання, оскільки останнє є нічим іншим, як реакцією на вже відому раніше інформацію чи певну ситуацію позамовної дійсності. Питальні речення мають значення оцінки попереднього контексту, коментаря до нього або ж уточнення окремих моментів, що стосуються попереднього контексту. Питальність може мати такі семантичні характеристики:

- 1) питальність із відтінком занепокоєння: *Як ви, і що з вами?* (Олесь Ільченко);
- 2) питальність із відтінком іронії: *Твоя старша донька наче ж довчилася в академії, і що з того вийшло?* (З розмовного мовлення);
- 3) питальність із відтінком поради: *Можливо, Корнелія має рацію, і варто звернутися до лікарів?* (Олесь Ільченко);
- 4) питальність із відтінком підозри: *Приїхав звідки, й нащо йому Оленка?* (Володимир Лис);
- 5) питальність із відтінком сподівання: *А може, робота Городецького для Нього вже скінчилася, й хтось інший продовжуватиме працювати на тих?* (Олесь Ільченко);
- 6) питальність із відтінком здивування: *Невже він міг так учинити, і невже він залишив сім'ю напризволяще?* (З розмовного мовлення);

Складносурядні питальні конструкції зазвичай побудовані з двох або більше питальних за комунікативною характеристикою предикативних частин. Іноді подибуємо такі синтаксичні структури, у яких тільки другий складник містить запитання, а перший – повідомлення про ту чи ту ситуацію позамовної дійсності (факт, подію, стан тощо), наприклад: *Скільки штормів “Сміливий звіробій” витримував, а тепер не витримає?* (Микола Трублаїні). У наведеному прикладі першій предикативній частині хоч і притаманна реченнева розповідність, проте їй не властива відносна закінченість думки.

До того ж змінюється специфічна для розповідних речень розповідна інтонація. Друга предикативна частина задає всій складносурядній структурі питального тону, і все речення підпорядковане одному комунікативному наміру. У таких конструкціях досить часто предикативні частини поєднані сполучником *а*: *Степан твій цяця, а що з того?* (Василь Шкляр). Проте цей сполучний засіб зі сфери зіставних відношень переходить у сферу єднальних, стаючи однофункційним. До того ж сполучник *а* можна легко замінити сполучником *і* (*й*) без порушення змісту: *Скільки штормів “Сміливий звіробій” витримував, і тепер не витримає?; Степан твій цяця, і що з того?* Такі складносурядні конструкції дещо схожі на приєднувальні структури, проте, на відміну від них, усе висловлення формується в думках мовця ще до початку мовлення.

3.3. Каузальні складносурядні конструкції

Причина, умова, наслідок насамперед є логіко-філософськими поняттями, оскільки всі події, процеси доквілля взаємопов'язані між собою: одна дія передуює іншій, приводить до певного стану, явища й становить причину або умову останнього. Спричинені факти доквілля є наслідком попередніх дій. Уся ця діалектична взаємопов'язаність предметів та явищ матеріального, соціального, психічного характеру знаходить своє відображення в мові. Лінгвістична каузальність постає відображенням об'єктивних відношень, які у свідомості людини трансформуються в суб'єктивні концепти взаємозалежності фактів, станів, подій [141, с. 94].

Каузальність як лінгвістичне явище охоплює причиново-наслідкові та умовно-наслідкові відношення. Вона виражена в мовленні за допомогою спеціалізованих засобів – лексичних, морфологічних та синтаксичних. Найкраще причиново-наслідкові чи умовно-наслідкові відношення репрезентують одиниці синтаксичного рівня. Традиційною є думка про центральну позицію складнопідрядних речень із підрядними частинами

причини або умови з-поміж інших виразників каузальності. Саме в цих конструкціях досліджуване явище виявлене найяскравіше та найпослідовніше. Проте в сучасних лінгвістичних працях, присвячених паратаксистові, учені звертають увагу на причиново-наслідкову та умовно-наслідкову семантику й у складносурядних реченнях, що перебувають у дериваційних відношеннях із відповідними складнопідрядними [34, с. 312; 208, с. 124]. Аналізуючи напрям синтаксичної залежності, мовознавці зазначають, що паратаксистичним структурам притаманний повний вияв причиново-наслідкових відношень, тобто двобічний, на відміну від складнопідрядних речень, у яких каузальні відношення є одnobічними (складнопідрядні синтаксичні одиниці з підрядною предикативною частиною причини або умови містять акцент на функції причини або умови, а складнопідрядні синтаксичні одиниці з наслідковою підрядною предикативною частиною – акцент на функції наслідку) [34, с. 312].

Сполучникові складносурядні та складнопідрядні, а також безсполучникові речення з умовно-наслідковим відношенням Т. Беляєва у своїй дисертаційній праці кваліфікує як синоніми [20, с. 15]. Суголосну думку з певними заувагами висловлює Н. Кри́нська: “...складнопідрядні, складносурядні і безсполучникові речення подібні на денотативному рівні (у них відбиті однакові ситуації, події дійсності) і на сигніфікативному рівні (адже в них виражаються ті ж самі логічні відношення), однак вони різняться на граматичному рівні, оскільки становлять собою різні граматичні структури” [102, с. 8], пор.: *Але йому вдалося цього замало, і він видав інше – того ж змісту, але брутальне і зле* (Галина Вдовиченко) ↔ *Оскільки йому вдалося цього замало, він видав інше – того ж змісту, але брутальне і зле* ↔ *Але йому вдалося цього замало, він видав інше – того ж змісту, але брутальне і зле; Просто на хвилинку припустити це – і вже судомить щось там усередині* (Тетяна Белімова) ↔ *Якщо на хвилинку припустити це, то вже судомить щось там усередині* ↔ *Просто на хвилинку припустити це – вже судомить щось там усередині*.

Каузальні відношення оформлюють за допомогою складносурядних речень, предикативні частини яких поєднані єднальними сполучними засобами, зокрема сполучниками *і* (*й*), *та* (рідко сполучником *а*, який перейшов у сферу єднальних). Ці структури як окремий семантичний тип згадують І. Вихованець та Р. Христіанінова [34, с. 312; 208, с. 124], проте в більшості слов'янських граматик цей різновид не виокремлюють, розглядають у системі єднальних складносурядних речень як вторинні структури. А. Приходько зауважує, що каузальність у складносурядному реченні вважають явищем периферійного порядку, бо виявляється вона лише на фоні єднальних відношень [141, с. 95]. На думку І. Кручиніної, значення причини й наслідку, умови й наслідку є допоміжними стосовно основної семантики сполучника *і* – єднальної [103, с. 194]. “Наявність темпоральної взаємозалежності характерна для складносурядних конструкцій, а вираження причиново-наслідкової та умовно-наслідкової взаємозалежностей – вторинне, оскільки вони репрезентують трансформаційні відношення між складносурядними і складнопідрядними реченнями” [119, с. 340]. По-іншому потрактовує умовно-наслідкові та причиново-наслідкові синтаксичні структури Н. Валгіна, говорячи про приєднувальний відтінок у значенні в другій частині [27, с. 279]. Уважаємо, що така думка мовознавиці не вмотивована.

У часовому плані ситуація-умова завжди передує ситуації-наслідку, оскільки остання ніколи не настане в реальності за невиконання цієї умови: *Я відкрию її, і ти побачиш діамантову обручку* (Ірен Роздобудько). За часової характеристики причиново-наслідкових складносурядних речень помітили, що ситуація-причина може як передувати ситуації-наслідку, так і співіснувати з нею одночасно: *Пообіцяв бути інакшим – і вибрали* (Ліна Костенко) – ситуація-наслідок відбувається після ситуації-причини; *Усі види страт були виразно покласифіковані, і злочинець, чекаючи вироку суду, уже й сам добре знав свій рішенець* (Юрій Винничук) – у реальному світі ситуації

існують одночасно, і в той самий час другий семантичний складник зумовлений першим.

Єднальні сполучники, що поєднують предикативні частини складносурядного причиново-наслідкового чи умовно-наслідкового речення, є однофункційними, тому семантико-синтаксичні відношення ґрунтуються на співвідношенні предикатів, лексичному оформленні конструкції, а також порядку розташування її складників. Структура обох семантичних різновидів стала: частина, що містить у собі причину або умову, перебуває в препозиції та проектує другу, наслідкову, частину: *Усе життя заборгувало їй, і цей шанс має бути його платою-нагородою за всі страждання й муки!* (Тетяна Белімова) – ситуація-причина передуює ситуації-наслідку; *Підеш – і більше тобі ніколи не бачити нашого сина* (З розмовного мовлення) – наслідку передуює умова.

Оскільки в каузальних складносурядних реченнях відображені відношення логічної відповідності *причина–наслідок* або *умова–наслідок*, то конструкції досліджуваного типу є закритими, тобто мають у своєму складі тільки дві предикативні частини. Наприклад: *У нас маленьке місто, і такої кількості в крамниці не знайшлося...* (Ірен Роздобудько); *А варто лише якому-небудь стихійному лиху зруйнувати тиху затоку – й усі як один, виляють уверх денцями* (Ірен Роздобудько). І. Вихованець називає речення такого взірця вторинними конструкціями, трансформами відповідних складнопідрядних [34, с. 309, с. 312]. З ознакою відкритості / закритості структури співвіднесені елементарність / неелементарність складносурядних речень. За закритої структури речення завжди є формально елементарним, оскільки асемантичний сполучник поєднує лише дві предикативні частини, наприклад: *Збирається вся рідня, і ти радієш...* (Тетяна Белімова). Іноді в українській мові подибуємо речення, у яких наслідок репрезентований декількома предикативними частинами, кожна із яких співвіднесена з першою частиною: *Вреши той плач переходить у вереск, і всі – мама, бабуня, Гафія – навіть забувають про Дарку, і всі “кудкудакають” коло*

Славочки (Ірина Вільде); Двері можуть несподівано відчинитися (адже хтось кудись їде в цьому ліфті!), і тоді протяг змете пригорищу планет, порушить кола цієї Сонячної системи, і вся наука зведеться нанівець (Ірен Роздобудько). Тому про відкритість структури таких речень не йдеться.

Інколи між предикативними частинами закритої каузальної складносурядної структури можливі так звані грамати́калізовані елементи (за визначенням І. Вихованця [34, с. 309]) на кшталт *тому, через це (через те), унаслідок (внаслідок), від (од) цього (того), завдяки, у зв'язку з, на підставі, на основі* тощо, які приєднані до сполучників *і (й), та (рідко а)* й уточнюють семантику причини-наслідку або умови-наслідку: *Дарка проспала виклад Анджилеску (“діалекти Північної Франції”), і тому кіт при сніданні замість кусника булки, намоченої в каві, дістав раз по хребті (Ірина Вільде); Вона сумує, і через це їй нікуди не хочеться йти (З розмовного мовлення); Потім заряджені частки поступають в прискорювач, з'єднаний з електростатичним генератором, і внаслідок цього речовина розганяється до великих швидкостей, утворюючи робочий струмінь ракети (Володимир Владко); Напишу свій висновок – а на його підставі вчена рада дасть вам офіційну відповідь (Віктор Савченко); Німці навчали жорстко, максимально по-бойовому, і саме завдяки цьому їхня армія мала найменші втрати у справжніх боях (Брати Капранови) У неї довга русява коса, волосся зачесане назад, і від того обличчя здається круглим та ніжним (Ірина Вільде).* Іноді варіантом грамати́калізованого елемента *від цього (того)* може бути лексичне поєднання з *цього (того)* приводу: *Її мала душечка-фантастика уважала це за “добрий знак” для всього свого майбутнього, і її радість не мала стриму з цього приводу (Ірина Вільде).* Найчастотнішими в сучасній українській мові є складносурядні конструкції, поєднані єднальним сполучником, друга частина яких містить грамати́калізований елемент *тому*: *Роль держбанків на даному етапі важлива, і тому її збільшувати треба (“Дзеркало тижня”, 21–27 червня 2008 р.); Але дитина – це вже не уява, і тому це не для них (Ірина Вільде); Тобто тут воно насичене киснем, і тому*

в мозку відбуваються різні сприятливі фантазуванню процеси (Ірен Роздобудько). На думку Н. Кринської, за допомогою лексичного значення повнозначних слів *тому, отже, звідси, значить, унаслідок, у результаті* досягають високого ступеня диференційованого вираження наслідку [102, с. 16].

Витлумачення таких поєднань, тобто сполучника *і (й)* та перерахованих вище слів, у сучасному українському мовознавстві є дискусійним. Одні науковці зараховують їх до сполучників або сполучникових поєднань. Наприклад, у праці “Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання” автори зазначають: “Чимало сполучникових поєднань передають різні відтінки причинно-наслідкових, умовно-наслідкових і висновкових відношень – *і тому, і від того, і через те, і таким чином, і значить, і отже, і ось, і вже* тощо” [177, с. 608], інші наголошують, що такі єдності ще не стали сполучниками [34, с. 310]. К. Городенська лексеми *у (в) результаті, унаслідок (внаслідок), від (од), завдяки, у зв’язку з, на підставі, на основі* називає логічними прийменниками, оскільки останні виражають логічний зв’язок між явищами та передають причинові й цільові відношення; до того ж вони, на думку вченої, формують ядро логічних прийменників [37, с. 340]. Погоджуємось з І. Вихованцем, який потрактовує слова *тому, таким чином, через це (через те), у (в) результаті, унаслідок (внаслідок), від (од) цього (того), завдяки, у зв’язку з, на підставі, на основі* та інші як граматикалізовані елементи.

Для причиново-наслідкових речень характерна семантична варіативність. Виокремлюємо в сполучникових складносурядних конструкціях декілька відтінків причини:

1) причина-підстава. У таких складносурядних реченнях у першій предикативній частині йдеться про ситуацію, яка стала підставою, передумовою виникнення ситуації в другій предикативній частині. Граматичні складники цих конструкцій поєднані лише за допомогою єднального сполучника, а також можуть мати в другій предикативній частині

граматикалізовані елементи на кшталт *на підставі, на основі, з огляду на*, які виразняють причину як підставу отриманого наслідку: *Принаймні я іспити склав, і мені дозволено було відчинити аптеку* (Юрій Винничук) – предикативні частини поєднані тільки єднальним сполучником *і*; *Умовивід за аналогією ґрунтується на подібності окремих істотних ознак об'єктів, і на цій підставі* роблять висновок про можливу схожість цих об'єктів за іншими ознаками (М. Варій, підручник “Психологія”); *Товариство народилося “в часі пробної консолідації партій народовецької та русофільської, і з огляду на це* члени об'єднаних партій взяли участь в заснуванні й веденні “Сокола” (Є. Папенко);

2) причина-обґрунтування. Причинова предикативна частина каузального складносурядного речення цього різновиду є аргументом ситуації в другій предикативній частині: *Діти не брешуть, і я мав надію саме зараз почути правду* (Ірен Роздобудько); *Часи змінюються, і він нарешті стає потрібним – причому всім і всюди* (Ірен Роздобудько). Такі складносурядні конструкції найдоречніше трансформувати в складнопідрядні причинові, головна та залежна частини яких поєднані між собою підрядними сполучниками *адже, оскільки*: ***Оскільки*** діти не брешуть, я мав надію саме зараз почути правду; *Він нарешті стає потрібним, адже* часи змінюються. Саме ці підрядні сполучники, за переконанням Р. Христіанінової, є спеціалізованими виразниками семантико-синтаксичних відношень обґрунтування [207, с. 194];

3) причина-припущення. У першій предикативній частині такої складносурядної закритої конструкції лише припускають можливу причину подальших подій, явищ чи реакцій: *А ще їй, мабуть, щось повідомили про мене, і її байдужий погляд набув зацікавленості* (Ірен Роздобудько). У таких синтаксичних структурах зазвичай використані вставні слова, виражені модальними прислівниками на зразок *мабуть, може, можливо, напевно, ймовірно, очевидно, певно, видно* та інші, що надають причиновому складнику значення можливості, невпевненості, припущення;

4) причина-порада. Перша предикативна частина в такій складносурядній структурі виражає пораду, що слугує надалі причиною ситуації-наслідку. У відповідному граматичному складнику структури зазвичай подибуємо дієслова на зразок *радити, говорити, підказувати* тощо, які є морфологічним засобом вираження семантики поради: *Лідка порадила Дарці мити їх у ромені, і вони тепер, мов сонце* (Ірина Вільде); *Мати підказала їй вихід із ситуації, і Марію вже не підозрюють у наклепі* (З розмовного мовлення);

5) причина-бажання. Друга предикативна частина таких причиново-наслідкових речень оформлює ситуацію-наслідок, зумовлену бажанням особи: *А часом, особливо взимку, їй кортіло вишивати килими, і тоді метелики-квіти заповнювали грубе полотно, що його потім батьки вішали на стіну або дарували комусь* (Наталка Сняданко); *Мені хотілося продовжити задоволення, і я із заплученими очима відновила в пам'яті лінії малюнка* (Ірен Роздобудько). Для таких причиново-наслідкових синтаксичних структур характерною ознакою є використання дієслів на зразок *бажати, воліти, зичити, жадати, кортіти, прагнути, хотіти* тощо у ролі присудка першої предикативної частини;

6) причина-мотивація. Складносурядні речення такого змісту містять у першій предикативній частині інформацію, що спонукає до виконання дій чи набуття певних станів, про які йдеться в іншій частині. Другий структурний складник має наслідковий характер: *Нас не так уже й багато, і ми повинні оберігати одне одного* (Ірен Роздобудько); *Нас не так уже й багато, і тому оберігаймо одне одного*;

7) причина-перешкода. Такий вид причиновості спостерігаємо в складних синтаксичних одиницях, коли ситуація навколишньої дійсності перешкоджає іншій ситуації або приводить до змін. Перешкоджання як семантичний різновид причини може мати різне оформлення. Іноді автор повідомлення використовує присудки, виражені дієсловом із заперечною часткою *не*, причому такий головний член речення може бути як

компонентом першої предикативної частини, так і другої: *Не захотів, і той залишився жити* (Олесь Ільченко) – присудок, виражений дієсловом із заперечною часткою *не*, перебуває в першій предикативній частині; *Дарці застрів віддих у грудях, і вона не може відповісти на таке звичайне запитання* (Ірина Вільде); *Натомість його ноги стають неприродно м'якими, неслухняними, й він не може зрушити з місця* (Олесь Ільченко) – в обох прикладах друга предикативна частина має присудок, виражений дієсловом із заперечною часткою *не*. Так само можливі конструкції з обома стверджувальними частинами: *До хати увійшла Лідка, і треба було говорити про щось інше* (Ірина Вільде); *Але Марія де Пінта постійно поглядала на мене якимось винуватим відданим поглядом, і я засоромився своїх думок* (Ірен Роздобудько);

8) причина-пояснення. Заявлена в першій предикативній частині причина, окрім того, що приводить до наслідку в другій предикативній частині, вона ще й пояснює, чому саме така ситуація стала наслідком, а не інша: *Тоді я вже впродовж року жив сам, і брати з собою Світлану мені зовсім не хотілося* (Ірен Роздобудько). Іноді таке пояснення набуває відтінку виправдання: *Але я був заражений бацилою бродяжництва, таким собі комплексом Агасфера, і мене вже понесло* (Ірен Роздобудько) – у наведеному прикладі мовець ніби виправдовується, що така ситуація трапилась не з його вини.

Наслідок у каузальних складносурядних конструкціях теж може бути різним:

1) несподіваний наслідок: *... людина гатить у стіну важкою довбнею, і стіна раптово обвалюється на неї* (Ірен Роздобудько); *Він не сподівався такого удару долі, і в результаті, ми обоє опинилися на підлозі* (Марина Соколян);

2) прогнозований наслідок: *До переповненої чарки власного нещастя доливається ще кілька крапель співчуття для приятеля, і воно мусить вилитись поза береги* (Ірина Вільде);

3) вимушений наслідок: *Він піде до Дмитра, вишукуватиме винних, з'ясуватиме, що сталося, і в результаті її примусять вийти заміж* (Наталія Гурницька);

4) наслідок-висновок: *Його вчорашній відвідувач обіймав серйозну посаду, був впливовою людиною, і спілкування з таким чоловіком уже само по собі можна було вважати успіхом* (Ірен Роздобудько);

5) наслідок-бажання: *З лахами на стінах вона виглядала трохи дивно, і мені захотілося швидше навести лад* (Ірен Роздобудько);

6) наслідок-асоціація: *Надворі почав від західно-полудневих вітрів танути сніг, і світ з вікна видавався великим, білим у чорні латки котом* (Ірина Вільде);

7) наслідок-реакція: *Вона робила неабиякі успіхи, і я був дуже задоволений* (Ірен Роздобудько); *Нарешті мені це набридло, і я плюнула на все!* (Люба Клименко).

Умовно-наслідкових складносурядних конструкцій, предикативні частини яких поєднані єднальними сполучниками, набагато менше порівняно з причинно-наслідковими реченнями. “У визначенні лінгвістичного статусу умовно-наслідкових відношень слід розрізняти, по-перше, умовнонаслідковість як зв’язок, що об’єктивно існує між предметами, явищами, а також думками про них, тобто як зв’язок предметно-логічний, по-друге, стаючи змістом висловлення, цей зв’язок виступає як відношення семантики, як мовне значення” [20, с. 3].

За аналізу та класифікації складносурядних речень з асемантичними єднальними сполучниками розмежовуємо структури, позначені ірреальною умовністю, від конструкцій потенційної умови (умовно-наслідкових): ситуація-наслідок у реченні з каузальною семантикою може відбутися в реальності за виконання певної умови, а ситуація-наслідок у реченні із семантикою ймовірності є ірреальною, тобто мовець лише припускає її можливість, але не розглядає її як реальну, пор.: *[Про Мариніну, Донцову, Устінову думала самовпевнено]: мені б вільний час – і я б так змогла, якби*

постаралась (Галина Вдовиченко) – предикативні частини містять ірреальну умовність; *Прийдеш на пари – і проблем не буде* (з розмовного мовлення) – умова в першій предикативній частині може бути реалізована, так само й наслідок у другій частині.

За характеристики семантико-синтаксичної структури складнопідрядних речень із підрядною частиною власне-умови Р. Христіанінова виокремлює кілька семантичних різновидів: 1) конструкції, у яких одинична неповторювана умова викликає одиничний неповторюваний наслідок; 2) структури, що виражають значення повторюваності умов і їхніх наслідків або значення постійності умов і наслідків; 3) конструкції з узагальнювальним значенням, формованим взаємодією обох предикативних частин [207, с. 201–202]. Таку класифікацію можна застосовувати й у межах умовно-наслідкових складносурядних конструкцій: *Виростеш – і віддадуть* (Володимир Лис) – конструкція містить неповторювану умову, що зумовлює неповторюваний наслідок; *Струснеш – і нова картинка* (Ліна Костенко) – повторюваність умови приведе до повторюваності наслідку, тобто скільки разів будуть струшувати, стільки ж разів буде змінюватись картинка; *Роби добро – і добро тобі повернеться* (Українська народна приказка) – каузальна структура має узагальнювальне значення.

Умовно-наслідкові складносурядні речення, як і причиново-наслідкові, можуть бути репрезентовані кількома семантичними різновидами:

1) умовно-наслідковими структурами з відтінком застереження: *Спіймають, і під трибунал підеш* (Володимир Лис);

2) умовно-наслідковими конструкціями із семантикою поради: *Лише не зраджуй себе, тримайся, тримайся висхідного потоку, і тобі вдасться неможливе* (Галина Вдовиченко).

3.4. Приєднувальні складносурядні конструкції

Поєднувати предикативні частини приєднувальних складносурядних речень, як було зазначено в попередньому розділі, можуть не лише спеціалізовані сполучні засоби, що, окрім формально-граматичної функції, є репрезентантами відповідних семантико-синтаксичних відношень, а й асемантичні сполучники. У таких конструкціях семантика закладена в лексичному складі граматичних складників, а також окреслена специфічною для такого різновиду структур приєднувальною інтонацією з логічним наголошенням приєднувального складника та паузою перед ним.

С. Ступкіна зазначає: “Що ж стосується засобів приєднувального зв'язку, то виявляється, що всі без винятку сурядні та підрядні сполучники здатні виступати в “приєднувальній функції” [187, с. 94]. Саме це, на думку багатьох дослідників, є причиною безуспішності виокремлення приєднування як окремого синтаксичного зв'язку.

Із-поміж асемантичних сполучних засобів, що поєднують предикативні частини приєднувальних складносурядних структур, називаємо єднальні сполучники *і (й), та*, які можуть повторюватись залежно від кількості приєднувальних компонентів, а також зіставний *а*, протиставні *але, проте, однак*, розділові *чи, або*, що втрачають свої первинні семантичні функції та переходять до сфери єднальних сполучних засобів. Ще Л. Щерба, поділяючи сурядні сполучники на дві групи – єднальні й протиставні – та аналізуючи їхню спроможність приєднувати додаткові складники, зазначав: “Можна запитувати себе, чи є підстави для встановлення двох категорій (перша категорія – це єднальні та протиставні сполучники, а друга – приєднувальні – Н. Р.), коли йдеться про ті самі слова. Але якщо згадати, що завданням дослідження є не класифікація слів, а наголошення на тих загальних категоріях, до яких мовці зараховують ті чи ті слова, то розподіл не здається занадто штучним. Проте беззаперечним є й те, що вказані категорії не такі очевидні, як, наприклад, категорії іменників, прикметників тощо. Сама межа

між ними розмита” [224, с. 80]. До речі, після робіт Л. Щерби приєднання набуло термінологічного характеру та стало предметом дослідження багатьох мовознавчих розвідок.

Приєднувальні складносурядні речення з асемантичними сполучниками, перерахованими вище, формують окремий семантичний різновид, навіть з огляду на розмитість межі між функціями цих сполучників у приєднувальних конструкціях та їхніми функціями в інших семантико-синтаксичних структурах. Вони мають низку специфічних ознак, які дуже схожі порівняно з приєднувальними структурами, предикативні частини яких поєднані семантичними сполучниками. Досліджувані синтаксичні одиниці аналогічно зараховуємо до специфічних складносурядних із погляду оформлення незалежної предикації.

У формально-граматичному плані для приєднувальних складносурядних конструкцій з асемантичними сполучниками характерний абсолютний фіксований порядок розташування предикативних частин, оскільки приєднувальний складник зумовлений першим (базовим). Такий семантичний різновид, як показує фактичний матеріал, зазвичай є біномом: *Момент було втрачено, і вони обоє це розуміли* (Макс Кідрук). Проте структура приєднувального речення може бути формально неелементарною. Усе залежить від мовця та мовленнєвої ситуації, адже автор висловлення вирішує в процесі спілкування, яку кількість додаткових семантичних складників потрібно додати, щоб виконати комунікативне завдання. За аналізу приєднувальних складносурядних конструкцій помітили, що більше двох предикативних частин частіше мають речення з асемантичними сполучниками, зокрема зі сполучником *і(й)* між приєднуваними складниками, ніж конструкції із семантичними сполучними засобами. На нашу думку, це пов'язано з граматичною функцією самого сполучника *і(й)*, що лише поєднує предикативні частини та має найбільш нейтральний характер. Наприклад: *Ти говориш, яка погана релігія і яка хороша наука, але*

це не священики придумали атомну бомбу, і не священики скинули її на людей (Макс Кідрук).

У семантичному та комунікативному планах приєднувальне складносурядне речення з асемантичними сполучниками теж майже нічим не відрізняється від такого самого різновиду із семантичними сполучними засобами. Приєднувальні конструкції є репрезентантами думок мовця, їхнього руху в процесі мовлення, тому ми знаходимо такі структури лише в художньому та розмовному стилях мовлення (дуже рідко приєднувальні речення можна спостерігати в публіцистичному стилі). Приєднуючи додаткове повідомлення до відносно самостійного змісту, сурядні сполучники, окрім своєї основної функції, тобто поєднання граматичних складників, виконують також і текстотвірну функцію; “вони різні за своєю функціональною спроможністю” [61, с. 104].

Приєднувана асемантичним сполучником предикативна частина може стосуватися як усього складника в препозиції, так і окремої лексеми: *Фраза прозвучала недоладно, майже безглуздо, й Арсен це усвідомлював* (Макс Кідрук); *От кого я пам'ятаю завжди, і цей спогад – наче ляпас* (Ірен Роздобудько); *Вона розумна, і це головне* (З розмовного мовлення) – приєднувана частина стосується усього семантичного складника в препозиції; *Кожен з них має лише одне серце, і воно у них болить* (газета “Високий замок”, 6–8 березня 2015 р.); *У ресторані Джо Сміт і Роджер Смерджак розповідали історію свого життя, а було воно у них одне на двох* (Люба Клименко) – додаткове повідомлення стосується тільки лексем *серце* і *життя*. Приклади засвідчують частотну заміну лексеми, про яку йдеться, відповідним анафоричним займенником. Приєднуваний компонент, який має стосунок до усієї базової предикативної частини, зазвичай містить доповнення до вже сказаного або висновок, що витікає з попереднього судження. Складник, який має стосунок до окремої лексеми в попередній предикативній частині, традиційно вносить у синтаксичну конструкцію уточнення, пояснення, деталізацію, акцентуалізацію.

Значна кількість складносурядних речень має приєднуваний компонент питального (питально-риторичного) або окличного змісту. “Такі речення сприяють ще більшій експресивізації висловлювання, відображають певну ділянку дійсності в реченні або з’ясовують якийсь істотний момент відповідної ділянки дійсності” [61, с. 105]. Приєднана до базової предикативна частина може мати як суто питальний характер, так і риторично-питальний. Якщо перші конструкції трапляються в мовленні досить рідко, то останні є частотними: *Колись, за словами моєї бабусі, жив на нашій вулиці дуже талановитий кобзар, а як же його звали?* (З розмовного мовлення) – власне-питальний компонент є приєднувальним відносно першої предикативної частини; *Макар відігнав авто до сусіднього двору, причаївся біля кіоску з собачим кормом, спостерігав: і чим усе закінчиться?* (Люко Дашвар) – власне-питальний характер приєднувального складника значно послаблюється за рахунок відсутності адресата; *Від жінки можна прийняти її честь, здоров’я, в деяких випадках – навіть життя, але сорок леїв?* (Ірина Вільде) – друга предикативна частина приєднувальної конструкції оформлена як риторичне запитання, оскільки мовець, додаючи цей складник, не очікує ні на яку відповідь, а просто привертає увагу на безглуздість ситуації з відтінком засудження. Найбільшою експресивністю позначені приєднувальні складносурядні речення, другий (приєднуваний) компонент яких має окличний характер: *Йому доведеться проглянути випуски за шістнадцять років (можливо, більше, можливо, менше), а це більше ніж три тисячі трьохста газет!* (Макс Кідрук); *За консультацію лікаря, за аналізи, за медикаменти – за все це заплатили величезні гроші, і оце тобі маєш безкоштовне лікування!* (З розмовного мовлення). Метою таких синтаксичних структур є привернення уваги до якогось факту, явища позамовної дійсності, висловлення мовцем оцінки, реакції на те, про що йдеться.

Цікавою є думка Г. Коцюбовської щодо асемантичних сполучників у приєднувальних складносурядних реченнях та функцій, які вони виконують:

“Цією групою засобів можуть приєднуватися досить різноманітні смислові побудови, які виражають або значення тільки додавання, або є нашаруванням різних відтінків, частина з них пов’язується з первинними функціями кожного конкретного сполучника” [99, с. 16]. Підтвердженням цього є виписані з художніх текстів та розмовного мовлення приклади приєднувальних конструкцій, предикативні частини яких поєднані зіставними, протиставними та розділовими сполучними засобами, що перейшли до сфери єднальних, проте приєднувальний складник зберігає їхнє первинне значення: *Кожен має свою мету в житті, а яку мету має кат?* (Юрій Винничук) – за контекстуального аналізу простежуємо зіставлення мети кожного та мети ката; *Дружина теж вийде, але вона вже дивиться повз мене* (Ліна Костенко) – приєднувальна висновкова частина має протиставний характер відносно першої; *Завтра мені потрібно відвідати багато місць, розв’язати чимало питань та проблем, або, може, плюнути на все, залишитися вдома та провести весь день під теплою ковдрою біля телевізора?* (З розмовного мовлення) – мовець констатує реальну ситуацію, а потім, подумавши, додає до неї ще один варіант, що засвідчує наявність вибору та необхідності взаємовиключення одного з варіантів.

У складносурядних приєднувальних конструкціях із асемантичними сполучними засобами приєднувана частина може містити таку додаткову інформацію:

1) приєднувана частина доповнює інформацію першого складника та має нейтральний характер: *Чиста тобі пастка, і в неї потрапив непроханий гість* (Володимир Лис);

2) приєднувана частина містить зауваги до вже сказаного: *Їй потрібен мужчина, а мужчину випробовує справа* (Люко Дашвар);

3) приєднуваний складник може виконувати функцію додаткового повідомлення, що формує послідовне розгортання подій: *Я не планував назавше оселитися тут, і зрештою нудотний запах із кондитерських і кав’ярень добряче мені набрид* (Ірен Роздобудько); *Але щоразу його розповіді*

про закордонне життя ставали яскравішими, **а** зрештою прозвучала рішуча пропозиція обміркувати шляхи відступу (Міла Іванцова);

4) другий складник приєднувального бінома може уточнювати інформацію першої частини або додавати подробиць: *Найближчий до запропонованого часу зустрічі фільм починався о 17.40, **і** то були «8 кращих побачень»* (Макс Кідрук); *Такий принц у їхньому містечку з'явився, **і** звали його Тадеушем* (Володимир Лис); *Я – “покоївка”, а точніше – ранковий прибиральник* (Ірен Роздобудько). У таких приєднувальних конструкціях друга предикативна частина зазвичай стосується окремої лексеми-компонента першої предикативної частини. Так у наведених прикладах приєднувальні складники мають стосунок до слів *фільм* (перше речення), *принц* (друге речення), *покоївка* (третє речення);

5) комунікативним завданням мовця, який вирішив додати приєднувану частину, може бути акцентуалізація деталей: *Після того як водень згорів, залишається гелій, **а** гелій уже горіти не може* (Макс Кідрук); *Кожна модель підкреслює переваги фігури та приховує недоліки, **а** фішка – вишивка у вигляді тату...* (Галина Вдовиченко);

6) друга предикативна частина може містити характеристику особи, предмета або явища, про які йдеться в першій частині: *Фактично цим заробляв собі на життя, **і** спосіб виявився несподівано простим* (Андрій Кокотюха). За характеристики особи, предмета або явища можуть бути названі переваги того, що зазначено в першій частині: *Матеріалу назбиралася сила-силенна, **і** теж на повноцінну книжку* (Галина Вдовиченко). Також друга предикативна частина може розкривати недоліки подій, явищ, станів, про які йдеться: *Увечері на Марка чекала розмова з батьками, **й** гірший час для неї годі було вибрати* (Макс Кідрук).

7) у другій предикативній частині мовець може виражати свою реакцію або емоції на події, явища, факти, відображені в першій предикативній частині: *Смисл мали тільки дії і вчинки, **і** усвідомлення цього лякало механіка понад усе* (Люко Дашвар); *Адже колись усе разом шили для*

ляльок: разом нараджувалися, добирали мережива, крої, *і* стільки було радості, скільки сонця при тім... (Ірина Вільде);

8) ситуації в предикативних частинах приєднувальної конструкції можуть не відповідати одна одній; речення в цьому випадку набуває відтінку невідповідності: *Душа моя чомусь тріумфувала, начебто я знайшов щось дуже важливе, щось, що шукав занадто довго, – а воно ж було зовсім поруч* (Ірен Роздобудько). Найчастіше у таких синтаксичних структурах предикативні частини поєднані сполучником *а*;

9) приєднувана предикативна частина є доповненням, що вступає в протиставні семантичні відношення з частиною в препозиції: *Ми їздимо на природу, в Гідропарк, за місто, але я нікуди не можу поїхати від себе* (Ліна Костенко); *Я не хотіла йти на вулицю (мені тупо не було чого там робити), але й удома з ним сидіти не хотіла* (Макс Кідрук). Відтінок протиставлення в приєднувальній семантиці виникає, коли частини складносурядної конструкції поєднані протиставними сполучниками *але, проте, однак*, які виконували семантичну функцію у відповідному семантичному різновиді, але у зв'язку з комунікативним завданням мовця, тобто приєднуванням додаткової інформації, утратили здатність виражати змістові відношення;

10) приєднуваний компонент містить доповнення, яке спільно з базовою предикативною частиною репрезентує відтінок взаємовиключення: *Ніколи не чув нічого подібного, чи я вже колись чув щось таке й забув?* (З розмовного мовлення). Предикативні частини таких складників поєднані сполучними засобами, що в своєму первинному значенні, яке вони втратили, були розділовими. До таких зараховуємо сполучники *або, чи*;

11) приєднуваний компонент може вносити в речення відтінок приналежності до цілого, коли в ньому йдеться про частину того, про що вже сказано в першому складнику; акцент зроблений саме на цій частині від цілого: *Цей величезний людський мурашник тісно пов'язаний між собою незримими, але міцними нитками, і я був його частиною* (Ірен Роздобудько); *Перемогли українці, і татко був на боці переможців* (Ірина Вільде);

12) приєднана предикативна частина може за допомогою свого лексичного змісту спростовувати інформацію, зазначену в першій предикативній частині. За семантико-синтаксичною характеристикою такі конструкції оформлюють приєднання з відтінком спростування: *І дома ніби якісь нижчі, а може, це тільки їх так сніг присипав?* (Ірина Вільде);

13) ситуація, про яку йдеться в приєднуваній частині, може мати відтінок бажаності: *Це гарний час, і відвідувачів у ресторані, сподіваюся, буде небагато...* (Олесь Ільченко);

14) заперечення інформації першої частини або підсилення заперечення, розташованого в препозиції: *Така машина та за такі гроші нікого на селі не зацікавила, і дорогою вона аж ніяк не здавалась* (З розмовного мовлення);

15) приєднана частина є висновком, який зроблений на підставі ситуації в першому складнику: *... говорити про “тривалість” інвестиції не доводиться, а отже, майно українських фізичних і юридичних осіб на території Криму не може вважатися «інвестицією», здійсненою на території Росії* (“Дзеркало тижня”, 6 червня 2014 р.) – висновок як значеннєвий відтінок увиразнений за допомогою лексеми *отже*.

3.5. Єднальні складносурядні конструкції із семантико-синтаксичними відношеннями обмеження, відповідності, невідповідності

Із-поміж усіх складносурядних конструкцій сучасної української мови, предикативні частини яких поєднані єднальними сполучними засобами, спостережено такі, другий складник яких обмежує перший у змістовому плані. Таку семантичну лімітативність забезпечує звуження сфери поширення першої ситуації через уточнення, заперечення її абсолютності або навіть певною мірою її спростування за допомогою ситуації в постпозиції, яка містить окремі деталі стосовно першої. Такі синтаксичні конструкції з асемантичними сполучниками формують групу складносурядних речень із

семантикою обмеження; остання репрезентована лексичним наповненням предикативних частин.

Виділення обмежувальних (єднально-обмежувальних складносурядних) речень як окремого семантичного різновиду сурядних структур засвідчене в наукових розвідках І. Вихованця [34, с. 312], Г. Кустової [109, с. 224], Т. Масицької [119, с. 338], Р. Христіанінової [208, с. 121] без докладного опису цих синтаксичних одиниць. Зокрема Г. Кустова лише перераховує структурні елементи таких речень: 1) обмежувальні частки *тільки, лише* в другій предикативній частині; 2) лексика з антонімічним значенням [109, с. 224].

Про обмежувальну семантико-синтаксичну взаємозалежність як одну із шести типів семантико-синтаксичних взаємозалежностей у складносурядних конструкціях пише Т. Масицька [119, с. 338]. Проте авторка розглядає такий семантичний різновид серед складносурядних синтаксичних одиниць із семантичними сполучними засобами, оскільки переконана, що “у цих реченнях формується новий семантичний сполучник (до сполучника *і* приєднуються елементи *тільки, лише*)” [119, с. 338]. Це саме припускає й І. Вихованець, називаючи *тільки, лише* сполучниковими елементами, приєднаними до сполучника *і* [34, с. 312]. Такий розподіл складносурядних структур засвідчує невідповідність між семантико-синтаксичним та формально-граматичним планами, оскільки Т. Масицька виокремлює шість різновидів складносурядних речень: 1) конструкції з єднальними сполучниками; 2) конструкції з протиставними сполучниками; 3) конструкції із зіставними сполучниками; 4) конструкції з розділовими сполучниками; 5) конструкції з приєднувальними сполучниками; 6) конструкції з градаційними сполучниками [119, с. 332]. За такої класифікації складносурядних синтаксичних структур незрозумілим є те, до якого з названих шести різновидів зарахувати речення з обмежувальною семантико-синтаксичною взаємозалежністю, адже єднальні сполучники традиційно визнані

асемантичними, а новостворені, на думку української дослідниці, сполучники *і тільки, і лише* є семантичними.

Про обмеження як про відтінок невластиве-єднального значення, а не окремий семантичний різновид побіжно згадують автори граматичної праці “Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання”: “Можуть виражатися ще деякі інші відтінки невластиве-єднального значення, наприклад обмежувальний, несподіваності – *і тільки, і лише, і раптом, і навіть* тощо” [177, с. 609]. Так само, тобто як семантичний відтінок невластиве-єднальних відношень, видільно-обмежувальне значення трактують автори “Російської граматики” (1980) [166, с. 621].

Проте більшість синтаксистів говорять про обмеження як додатковий семантичний відтінок за характеристики протиставних складносурядних речень. Про нього побіжно згадують О. Пономарів [195, с. 126], Н. Валгіна [27, с. 280], В. Бабайцева [181, с. 223], А. Загнітко [74, с. 348; 76, с. 84], К. Шульжук [222, с. 241]. Обмежувально-протиставні складносурядні конструкції виокремлював А. Грищенко [55, с. 23–26; 56, с. 103, 183, с. 404]. Докладний опис лімітативно-протиставних складносурядних конструкцій знаходимо в монографічній праці А. Приходька [141, с. 121–123]. Говорячи про граматикалізовані елементи *только, лишь*, О. Скоблікова також убачає в них протиставний відтінок: “*Только* та *лишь*, навпаки, указують на елементи, які якоюсь мірою суперечать загальній картині, протистоять їй” [174, с. 124].

Погоджуємось із Г. Кустовою щодо потреби виокремлення єднально-обмежувального змістового різновиду в складносурядних реченнях, оскільки у виписаному нами фактичному матеріалі натрапляємо на приклади, що засвідчують названу семантику. Єднально-обмежувальні складносурядні структури своїми змістовими характеристиками значно відрізняються від протиставно-обмежувальних (останні потрактовуємо як семантичну підгрупу протиставних складносурядних речень), хоч Г. Кустова називає ці два різновиди синонімами [109, с. 224]. Пор.: *Старий завжди знаходив вихід із будь-якої ситуації, але ця подія загнала його в глухий кут* (З розмовного

мовлення); *Через півгодини всі вони вже спали, міцно, без снів, як взагалі сплять молоді безтурботні люди, і лише тихі стогони хворого та виття шакалів збуджували нічну тишу над теплими ще пісками* (Павло Загребельний). У першому прикладі репрезентовано протиставно-обмежувальні семантико-синтаксичні відношення, а двофункційний протиставний сполучник *але* засвідчує домінування протиставлення порівняно з обмежувальним відтінком у значенні. Другий приклад фіксує обмежувальну семантико-синтаксичну взаємозалежність, за якої обидві ситуації, поєднані асемантичним сполучником *і*, що репрезентує сурядний зв'язок, не протиставлені одна одній, а другий складник, обмежуючи, уточнює перший. У такій синтаксичній структурі неможлива заміна єднального сполучного засобу протиставним.

Предикативні частини складносурядних обмежувальних речень поєднані асемантичним сполучником *і* та граматикалізованими елементами *тільки, лише (лиш)*. Потрактування останніх у сучасному українському мовознавстві є неоднозначним. Одні науковці зараховують їх до сполучників. Так, за Г. Весельською, лексеми *тільки, лиш* є сполучниками, транспонованими зі сфери підрядних як еквівалентів протиставного *але*, які виконують роль реалізатора неспеціалізованих семантико-синтаксичних функцій із протиставно-обмежувальним значенням [29, с. 76]. Автори граматичної праці “Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання” вважають *і тільки, і лише* сполучниковими поєднаннями [177, с. 609]. І. Вихованець зазначає, що лексеми *тільки, лише* є сполучниковими елементами, які приєднуються до сполучника *і* [34, с. 312]. Єдності такого сполучникового типу, на думку вченого, “можливо, формують потенційні складені сполучники” [34, с. 309–310].

У словнику сполучників К. Городенської [46] не знаходимо сполучників *і тільки, і лише (і лиш)*, хоч авторка й виділяє, наприклад, поєднання *і навіть, і до того ж* як сполучники [46, с. 325]. Теж вважаємо, що поєднання асемантичного сполучника *і* та лексем *тільки, лише (лиш)* не є

складеними сполучниками; названі граматикалізовані елементи виконують роль конкретизаторів. Зауважимо, що вони конкретизують не значення самого сполучника *і*, як пише М. Ляпон (“У реченнях з невластиве-єднальними значеннями сполучник *і* часто виступає у супроводі спеціального лексичного конкретизатора, залежно від якого значення сполучника по-різному уточнюється” [166, с. 620–621]), оскільки *і* є асемантичним сполучним засобом, а семантику синтаксичної структури. Як влучно зазначає І. Вихованець, у таких єдностях “відбувся функціональний розподіл складників: елементи ... (спільно з усім лексичним складом – Н. Р.) вказують на семантико-синтаксичні відношення між сурядними частинами, а сполучник *і* позначає сурядний зв'язок” [34, с. 310].

Підтримуючи некоректність потрактування таких поєднань як сполучників, Р. Христіанінова наводить докази: по-перше, наявність конструкцій без сполучника *і*, по-друге, можливість перенесення часток *тільки*, *лише* в інтерпозицію [206, с. 270]. Ілюстрацією цього слушного твердження слугують приклади речень у сучасній українській мові: *Той лежав горілиць ще живий, мабуть, поцілили в спину, бо не видно було ні рани, ні крові, тільки передсмертна блідість уже залила його обличчя* (Василь Шкляр); *На подвір'ї в нього завжди було порожньо, жодної ознаки чиеїсь присутності, лише дим іноді здіймався над димарем* (Микола Трублаїні) – предикативні частини поєднані безсполучниково, проте в другому складнику наявні контретизатори *тільки*, *лише*, що разом з усім лексичним складом виражають семантику обмеження того, про що йдеться в першій предикативній частині; *Довкола смоляна ніч, і тільки світиться її золотаво-жовте волосся, обличчя, воно в неї теж було якимось золотаво-блідим* (Василь Шкляр) → *Довкола смоляна ніч, і світиться тільки її золотаво-жовте волосся, обличчя, воно в неї теж було якимось золотаво-блідим*; *Усе в Москві залишалося радянським, і лиш Арбат був інший* (Юрій Андрухович) → *Усе в Москві залишалося радянським, і Арбат лише був інший* – така

граматична трансформація речення засвідчує можливість перенесення елементів *тільки, лише* в інтерпозицію.

За формально-граматичними ознаками складносурядне речення з єднально-обмежувальною семантико-синтаксичною взаємозалежністю має фіксований порядок розміщення предикативних частин, за якого другий складник містить ситуацію, що обмежує попередню: *Але він безжурно розповів, як мало не здобув величезного барса, і тільки прикра випадковість завадила йому це зробити* (Олесь Ільченко). Цей різновид конструкцій є біномом: *А коли перед самим Різдом Ходя вполював дикого цапа, то тут уже козаки готові були його на руках гойдати, і тільки Невіруючий Хома заходився з усіх боків оглядати рогатого, підозрюючи, що той сам упав од морозу* (Василь Шкляр).

Поєднання асемантичного сполучника *і* та граматикалізованих елементів *тільки, лише (лиш)* не завжди засвідчують єднально-обмежувальні семантико-синтаксичні відношення. У сучасній українській мові трапляються речення з названими формальними єдностями між предикативними частинами, але відсутністю змістового обмеження: *Весь корабель, напружений, як людина, готова до бойового стрибка, розрізав темряву та море, і лише зорі освітлювали йому шлях* (Микола Трублаїні) – друга предикативна частина складносурядної конструкції не обмежує ситуацію в препозиції (світло зірок не обмежує рух корабля, а навпаки сприяє йому), а представлені події відбуваються одночасно; *Він перевернувся, скочив – і лиш тоді всі побачили, як полетів через голову вбитого коня передній охоронець, і почули, як страшенно закричав пикатий у кареті* (Станіслав Тельнюк); *До Марти й Макара уже сунув Новаковський, і тільки тепер механік зміг роздивитися його уважніше: невисокий, літній, лисий...* (Люко Дашвар) – ситуації відбуваються послідовно та не виражають обмежувальної семантики; *Скільки вже ми були знайомі, і лише тепер з'ясовуються пікантні подробиці* (Марина Соколян) – синтаксична структура репрезентує приєднувальне семантико-синтаксичне відношення.

Обов'язковою передумовою виникнення єднально-обмежувальних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складносурядної конструкції є перебування ситуацій в одній часовій площині: *Воля летить геть, **і лише** віковичний голос крові заявляє про свої права* (Юрій Яновський) – площина теперішнього; *Небо тут завжди було сірим, як в останні дні лютого, **і тільки** далеко на горизонті рожевіло призахідне сонце* (Ірен Роздобудько) – площина минулого; *... я все заховав в собі, **і лише** нервовий стиль, може, передасть вам моє хвилювання* (Юрій Яновський) – площина майбутнього. Проте іноді в художніх текстах подибуємо так зване відхилення від норми, коли час ситуацій не збігається: *Вона була готова плигнути високо вгору, **і тільки** багато міцних мотузків утримують її над землею* (Микола Трублаїні).

У єднально-обмежувальних складносурядних конструкціях звуження сфери поширення першої ситуації може відбуватися за рахунок:

1) виділення якогось семантичного елемента (особи, явища, процесу) в другій предикативній частині: *Десять тисяч незаміжніх дівчат, **і лиш** одна з них з незабутньо сірими очима* (Павло Загребельний);

2) винятку в другій предикативній частині: *Листяний ліс поступився місцем сосновому, **і лиш** де-не-де траплялися дуб та береза* (Анна Хома);

3) ситуації в другій предикативній частині, що якоюсь мірою спростовує ситуацію в першій: *Він помітно підріс, **і лише** по дзьобу можна було вгадати, що він молодий* (Анатолій Костецький).

Обмежувальна семантика в складносурядних реченнях може бути виражена за допомогою різних семантичних характеристик:

1) обмеження дії, про яку йдеться в першій предикативній частині: *За хвилину вони вдесьтох уже поспішали в бік Москаленків, **і лише** густий ліс не давав розігнати коней у галоп* (Василь Шкляр); *Як виявилося, Лада трохи не розрахувала сили – скоро її ноги й легені готові були капітулювати,*

і лише та сама безтямна упертість, через яку вона щоразу поверталась на сцену, змусила її все ж таки видертись нагору (Марина Соколян);

2) обмеження стану або заперечення абсолютності прояву явищ довкілля: *У підземеллі стояла тиша, і лише* Матвій приглушено сопів, намагаючись ослабити мотузку на зв'язаних ззаду руках (Наталія Тисовська);

3) обмеження простору: *Кругом, де не кинь, синіми іскрами мерехтіло біле морозяне повивало, і лише* далеко-далеко низькою чорною биндою лежав за Збручем ліс (Микола Вінграновський); *Тепер* небо було зовсім рівне, як чистий аркуш паперу, *і тільки* зрідка на чималій відстані один від одного здіймалися невисокі пагорби (Ірен Роздобудько);

4) обмеження в часі: *Увесь рік у цьому магазині брендового одягу занадто високі ціни, і тільки* сьогодні тут можна натрапити на непогані знижки (З розмовного мовлення);

5) обмеження або заперечення абсолютності прояву явища в кількісному плані: *Всі* шаленіють у скажених ритмах, *і тільки* він тупцює на місці, мов петеушник (Тетяна Белімова); *Сніги, побоїще, ніде ні душі, і лише* троє жінок-рятівниць тягнуть кудись санчата з льотчиком ... (Олесь Гончар). Іноді за розгляду окремо взятого з контексту речення можна спостерігати порушення змісту, коли лексичний склад предикативних частин не відповідає семантиці синтаксичної структури. Наприклад, речення *Дружинін хазяйновито зміцняв схил, і тільки* Нестеренко, повітпродкомісар Дробот та заворгінстр стояли обік дороги і про щось сперечались (Борис Антоненко-Давидович) репрезентує обмежувальні семантико-синтаксичні відношення, проте за аналізу лексичних складників спостерігаємо невідповідність: кількісне обмеження може відбуватися лише за схемами на кшталт “усі / хтось”, “ціле / частина від цілого” тощо, а суб’єкт першої предикативної частини є одиницею загалу, як і суб’єкти в другому складнику. У такому випадку потрібно аналізувати ширший контекст: *Вони* (партійці – Н. Р.) старанно копали землю і підвозили її до мосту. Дружинін

хазяйновито зміцняв схил, **і тільки** Нестеренко, повітпродкомісар Дробот та заворгінстр стояли обік дороги і про щось сперечались (Борис Антоненко-Давидович);

б) обмеження, що має стосунок до якісних характеристик предметів, речей: *З того боку, від в'їзду, огорожа не дротяна – суцільний штахет заввишки у півтора людських зрости оточує цю територію з парадного боку, **і лише** ворота зварені з листового металу (Василь Шкляр); Густі, давно необрізувані дерева похмуро нависали над землею, тягнучи чорні костури гілля додолу; **і лиш** молоді вишні лопотіли округлою білою кроною в небо (Марія Матіос).*

Як засвідчують розглянуті вище приклади речень, обмеження однієї ситуації іншою традиційно відбувається в одній семантичній площині. Зрідка другий складник може обмежувати перший на основі інших значеннєвих ознак: *Довкіл була тиша, як після канонади, **і лиш** пахло якимись незбагненно терпкими ароматами (Марія Матіос)* – у цій складносурядній конструкції перша предикативна частина засвідчує ситуацію, яку мовець сприймає за допомогою слуху, а друга предикативна частина обмежує попередню не на цьому ж відчуттєвому рівні, а на рівні запаху.

Незначна група складносурядних речень, предикативні частини яких поєднані асемантичними сполучниками, має семантико-синтаксичні відношення відповідності або невідповідності дій, станів, явищ, процесів. Як перший, так і другий семантичні різновиди є малопродуктивними в сучасній українській мові.

Семантика відповідності або невідповідності як самостійний змістовий різновид не знайшла відображення в жодній синтаксичній праці за аналізу складносурядних речень. Лише подеколи згадують невідповідність як відтінок протиставних конструкцій Н. Валгіна [27, с. 280], Г. Кустова [109, с. 224], К. Шульжук [222, с. 237]. Г. Кустова зауважує з цього приводу: “Значення єднальної невідповідності іноді виокремлюється як особливе,

проте його можна вважати варіантом допустового значення, так як допуст теж передбачає невідповідність, протиріччя” [109, с. 224].

За аналізу сполучникових поєднань на основі асемантичного сполучника *і*, автори граматичної праці “Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання” зазначають: “Такі сполучникові поєднання, як *і разом з тим, і поряд з тим, і в той же час, і якраз, і саме* виражають відтінок відповідності чи невідповідності” [177, с. 609]. Проте ніякої характеристики цих синтаксичних структур учені не подають.

Із-поміж усіх синтаксичних категорій М. Мірченко подає характеристику категорії відповідності / невідповідності та зазначає, що вона “безпосередньо підпорядкована підкатегорії зумовленості, вказує на характер події або явища, що узгоджується з певним наслідком (значення відповідності) або не узгоджується з наслідком (значення невідповідності). Ця семантика пов’язана з попередністю стосовно часової перспективи і планом реальної модальності” [124, с. 145]. М. Мірченко звужує сферу застосування цієї категорії, називаючи тільки складнопідрядну конструкцію як базову та просте неелементарне речення як похідне від складнопідрядного [124, с. 145]. Проте фактичний матеріал засвідчує той факт, що грамеми відповідності та невідповідності можуть бути репрезентовані й складносурядними конструкціями.

У складносурядних реченнях із семантикою відповідності та невідповідності ситуації в обох предикативних частинах взаємодіють між собою і зіставляються в кількісному або якісному аспектах. За аналізу складнопідрядних речень у сучасній українській мові Р. Христіанінова зазначає: “... семантико-синтаксичні відношення відповідності у власне-семантичному ярусі складного речення не існують, вони формуються в семантико-синтаксичному ярусі як результат трансформації синтезу двох власне-семантичних відношень – причиново-наслідкових та зіставних” [207, с. 224]. Таке потрактування суті відповідності як семантико-синтаксичного

відношення можна перенести й на складносурядні речення відповідного семантичного різновиду.

Усі складносурядні синтаксичні конструкції із семантикою відповідності можна поділити на дві групи: 1) структури, які можна трансформувати в складнопідрядні відповідності без порушення змісту: *Грошей він заробляв усе більше, і мандрівки його ставали дуже віддаленими, тривалими...* (Олесь Ільченко) → ***Що** більше грошей він заробляв, **то** віддаленішими, тривалішими ставали його мандрівки*; 2) речення, які можна трансформувати в складнопідрядні тотожної семантики: *Так говорила бабуся, і так склалося* (Ірина Вільде).

У складносурядних реченнях із семантикою відповідності можуть траплятися спеціалізовані лексеми, однакові в кожній предикативній частині, які посилюють відповідний зміст: *Ці тунелі підсуваються під Дарчині очі **щораз** ближче, і **щораз** яскравіше видно цю різницю в заломаному світлі* (Ірина Вільде) – у першому та другому компонентах мовець використовує лексему щораз; ***Щодня** він проходив близько 10 кілометрів, і **щодня** його ціль ставала ближчою* (З розмовного мовлення).

У складносурядних реченнях із семантико-синтаксичним відношенням невідповідності ситуація в постпозиції порушує певну закономірність, засвідчує відхилення від сподіваного, бажаного та своєю появою заперечує очікуваний наслідок. Зазвичай предикативні частини таких конструкцій поєднані сполучником *і*: *Наша Дарка – і двійка* (Ірина Вільде); *Потім приходить умовлений четвер, і Дарку ніхто не запрошує на збірку* (Ірина Вільде). Наведені синтаксичні структури репрезентують грамему невідповідності без додаткових змістових відтінків. Трапляються поодинокі приклади речень, у яких компоненти поєднані сполучником *а*. Вони дещо схожі на протиставні складносурядні конструкції, складники яких поєднані тим самим сполучним засобом і засвідчують контраст між бажаним (очікуваним) і реальним. Проте між ними існує певна різниця, пор.: *Ключ має бути до шифру, а тут зашифрована записка веде до ключа!* (Олесь

Ільченко); *Мені влаштовували обструкції, мене позбавляли десерту, призначали “комендантську годину” й час ікс – а я приходив усе пізніше* (Ірен Роздобудько). У першому реченні сполучник *а* втратив своє семантичне значення зіставлення / протиставлення, він лише служить для приєднання другого складника. Останній репрезентує ситуацію, яка засвідчує відхилення від правила, про яке йдеться в першій предикативній частині. Результат у другому компоненті є неочікуваним для мовця, проте автор повідомлення має на меті не протиставити його попередній ситуації, а відобразити невідповідність. Натомість друга складносурядна конструкція засвідчує контрастне зіставлення двох ситуацій. Сполучник *а* семантичний, його легко можна замінити на інший протиставний без порушення змістових відтінків, пор.: *Мені влаштовували обструкції, мене позбавляли десерту, призначали “комендантську годину” й час ікс – а я приходив усе пізніше* (Ірен Роздобудько) → *Мені влаштовували обструкції, мене позбавляли десерту, призначали “комендантську годину” й час ікс – **проте** я приходив усе пізніше*. У складносурядних конструкціях із семантико-синтаксичними відношеннями невідповідності предикативні частини завжди поєднані асемантичними сполучниками або такими, що перейшли у сферу однофункційних.

3.6. Безсполучникові складносурядні конструкції

Предикативні частини в складносурядних реченнях можуть бути поєднані безсполучниково. Загалом місце безсполучникових складних конструкцій є одним з найпроблематичніших в українському мовознавстві. До середини XX сторіччя безсполучникові складні речення не виокремлювали з-поміж складносурядних та складнопідрядних і вважали варіантами сполучникових. Проте пізніше думки вчених стосовно конструкцій такого взірця розділилися.

Деякі мовознавці взагалі виділяють досліджувані конструкції з-поміж інших як текстові утворення, називаючи їх складними безсполучниковими комунікатами та зазначаючи, що “це особливі синтаксичні одиниці, що більшою чи меншою мірою співвідносні зі складними сполучниковими реченнями, але не мають граматичних моделей та парадигм, які б створювалися сполучниками чи відносними словами” [177, с. 632]. Ці конструкції виведені за межі речень і в праці “Російська грамати́ка” (1980) [166]. Уважаємо таке бачення досліджуваних речень не досить умотивованим, оскільки розглядані конструкції за структурними, семантичними та комунікативними ознаками все-таки є одиницями мовної системи.

Як самостійний тип складних речень безсполучникові структури почав розглядати ще М. Пospelов, а за ним багато інших дослідників. Саме такий підхід був традиційним і довго панував у шкільній та вишівській практиці. За М. Пospelовим, усі безсполучникові складні речення розпадаються на структури однорідного та неоднорідного складу. До першого різновиду мовознавець зарахував речення переліку та зіставлення, до другого – конструкції із семантикою зумовленості, причини-наслідку, з’ясувальні, пояснювальні та приєднувальні [140, с. 344–348]. В. Белошапкова загалом поділяє погляди М. Пospelова на безсполучникові речення та виокремлює відкриті й закриті структури, беручи до уваги не лише семантику, але й граматичні особливості досліджуваних конструкцій [19, с. 236–243]. Мовознавиця А. Бронська вважає вмотивованим поділ усіх безсполучникових речень на прогнозовані (з прогнозованим другим компонентом) і непрогнозовані (з непрогнозованим другим компонентом). Дослідниця пропонує використовувати для визначення синтаксичних відношень у прогнозованих конструкціях термін “синтаксична залежність” на відміну від терміна “синтаксичний зв’язок” у непрогнозованих реченнях [24, с. 553].

У самотійності безсполучникових речень як типу переконаний С. Дорошенко, що розвинув ідеї М. Поспелова: “На противагу сполучниковим утворенням, у яких сполучники і сполучні слова диференціюють тип граматичного зв'язку – сурядний і підрядний, – у безсполучникових складних структурах відсутність службових одиниць нейтралізує протиставлення сурядності і підрядності, тому безсполучникові конструкції не поділяються на складносурядні і складнопідрядні” [65, с. 543]. Водночас дослідник зазначає, що семантика безсполучникових складних речень теж є специфічною порівняно зі сполучниковими утвореннями.

Класифікація безсполучникових речень С. Дорошенка досить докладна та заслуговує на увагу. Дослідник виділяє конструкції з однофункційними та різнофункційними предикативними частинами. Перші виражають загальне значення переліку та охоплюють структури із значенням одночасності і послідовності дій, фактів, явищ. Компоненти безсполучникових складних речень другого різновиду виконують різну роль у вираженні думки. Сюди зараховано речення зіставно-протиставної семантики, речення з пояснювальною частиною та речення з детермінантними відношеннями компонентів. Речення з пояснювальними відношеннями охоплюють структури з розгортальною частиною, з уточнювальним компонентом, з коментувальною частиною, з доповнювальним компонентом. На думку дослідника, детермінація в безсполучникових складних реченнях буває шістьох різновидів: речення, одна з частин яких має часове значення, умовно-наслідкове речення, причиново-наслідкове речення, речення, постпозиційна частина яких виражає обґрунтування з відтінком причини, речення зі значенням мети та речення з допустовою семантикою [65, с. 544]. Хоч запропонована С. Дорошенком класифікація безсполучникових складних речень є розширеною, з огляду на семантичні та структурні ознаки досліджуваних конструкцій, проте відмежування їхніх окремих різновидів від відповідних складносурядних та складнопідрядних не видається

вмотивованим, оскільки не описана їхня оригінальність порівняно з подібними сполучниковими складними реченнями.

Підтримуємо думку тих дослідників, які вважають, що сполучники не є обов'язковим формальним елементом складносурядних речень, оскільки, крім граматичного зв'язку, наявний ще семантичний та комунікативний. Безсполучникові конструкції представляють усі чотири типи складних речень, виокремлених за принципами функційно-категорійної граматики І. Вихованцем: складносурядні, складнопідрядні, з недиференційованим синтаксичним зв'язком та зі взаємозалежними частинами. Дослідник за характеристики безсполучникових структур деякою мірою розвинув твердження О. Пешковського, який поділив безсполучникові конструкції за типом інтонації: єднальної, пояснювальної, причинової та такої, що не піддається диференціації [136, с. 470].

Схожі міркування щодо розподілу всіх безсполучникових речень на синтаксичні структури, у яких відношення між частинами не мають якогось одного певного значення, а характеризуються широтою та недостатнім розмежуванням цих змістових відношень, та структури, що мають окреслені змістові відношення, висловлює Є. Макаренко. Мовознавець засвідчує синонімію останніх із деякими типами сполучникових сурядних та підрядних. Водночас Є. Макаренко зауважує: “Щоправда, введення сполучників суттєво конкретизує змістові відношення, впливає на структуру синтаксичних конструкцій” [195, с. 169].

Л. Костич дотримується думки про те, що за особливостями будови, інтонаційним оформленням, засобами вираження зв'язку (вказівні слова в першій частині, анафоричні займенникові слова в другій, відмінності в співвідношенні видо-часових і модальних форм присудків тощо) складні безсполучникові конструкції все ж таки можна диференціювати на окремі семантико-синтаксичні різновиди. Мовознавиця виокремлює три групи: складносурядні речення з єднально-часовими семантико-синтаксичними відношеннями, що мають відкритий характер, складнопідрядні речення зі

з'ясувально-об'єктними і з'ясувально-суб'єктними семантико-синтаксичними відношеннями, що мають закритий характер, складні речення закритого типу з недиференційованим синтаксичним зв'язком між компонентами [194, с. 223–224].

За характеристики безсполучникових складносурядних речень І. Вихованець наголошує, що так само, як і сполучникові, вони є формально-синтаксичними варіантами складносурядних конструкцій із часовими відношеннями [34, с. 305]. Схожі міркування знаходимо ще в “Граматичі російської мови” М. Осадци (1862), у якій до способів сполучення складносурядних речень зарахований “зв'язок лише в думці”, тобто безсполучниковий [132]. Такі самі погляди на досліджувані структури сучасної української мови висловлюють Л. Кадомцева [191], К. Шульжук [222], Р. Христіанінова [205] та ін. Російська мовознавиця О. Скоблікова розглядає частину безсполучникових речень у розділі, присвяченому складносурядним структурам, оскільки вважає їх рівнозначними [174, с. 106]. Г. Кустова подає безсполучникові конструкції зі значенням перелічування, зіставлення, протиставлення як синоніми сполучникових складносурядних [109, с. 233–234]. У деяких польських граматиках допускають, що предикативні частини складносурядних речень можуть бути поєднані тільки інтонаційно [228].

Система семантико-синтаксичних відношень сполучникових складносурядних речень розгалуженіша порівняно із безсполучниковими складносурядними. Проте, на думку І. Вихованця, кожна окремо взята безсполучникова структура семантично багатша за співвідносну сполучникову, оскільки виражає комплекс смислових відношень [33, с. 194]. У останніх організація всієї конструкції спирається не на сполучники, а на інші чинники: порядок розташування предикативних частин, видо-часову, часово-способову й способово-модальну співвіднесеність дієслів-присудків, наявність лексем відповідної семантики, порядок слів у предикативних складниках, відповідне інтонаційне оформлення частин та всієї синтаксичної

конструкції. На думку Л. Кадомцевої, інтонація в безсполучникових реченнях так само конкретизує конструкцію, як сполучники в сполучникових формах [83, с. 27].

Зібраний і проаналізований фактичний матеріал свідчить про розширення змістового кола безсполучникових складносурядних речень та зарахування до них інших семантичних різновидів, окрім згадуваних у граматичних розвідках конструкцій із відношенням одночасності або послідовності дій, процесів, станів [34, с. 304–306; 194, с. 179, 224; 195, с. 170], зіставно-протиставних конструкцій [195, с. 171]. Погоджуємось із Р. Христіаніною, що до безсполучникових складносурядних речень можна зарахувати й такі, у яких чітко виражені сумісність дій, а також протиставні, обмежувальні, наслідкові та приєднувальні відношення. Слідом за Р. Христіаніною [206], з певним розширенням її класифікації, із-поміж таких складносурядних конструкцій виділяємо кілька різновидів.

1. Речення з власне-темпоральною семантикою. Цей різновид синтаксичних структур є найпоширенішим із-поміж інших складносурядних безсполучникових так само, як і тотожний семантичний різновид із-поміж сполучникових. У мовознавчих працях знаходимо згадки про безсполучникові сурядні конструкції такого взірця як про проміжні. Так А. Загнітко припускає, що “безсполучникові складні речення з часовими відношеннями між частинами можна віднести до таких, що прямують до складносурядних речень, але в силу формального неокреслення і невизначеності значення становлять площину потенційного вияву сурядності” [74, с. 339]. Уважаємо, що такі синтаксичні структури чітко репрезентують сурядний зв’язок між предикативними частинами. Власне-темпоральні безсполучникові конструкції виявляють найвищий ступінь семантичної однотипності [34, с. 305]. Ситуації, що відбуваються одночасно або послідовно, поєднані мовцем у цілісну картину, а предикативні частини формально взаємонезалежні: *Страх б’ється в її грудях, сльози заливають очі...* (Юрій Винничук); *Починалися дощі, вокзал стояв напівпорожній, на*

перонах за день не встигав прогрітись асфальт (Сергій Жадан) – предикативні частини безсполучникової складної конструкції репрезентують характеристики стану особи або довкілля, яким властива часова симетрія; *І справді – невдовзі помчала зграйка куланів, потім, трохи повільніше, пробігли джейрани* (Олесь Ільченко); *Михайлові допомогли підвестися з землі, хтось обтер кров з його скроні* (Олесь Бердник) – ситуації, про які йдеться в предикативних частинах синтаксичної структури, реалізовані послідовно.

Вектор темпоральності в складносурядних безсполучникових конструкціях, репрезентований насамперед дієсловами, зокрема їхніми часовими формами, може бути спрямований у поле теперішнього, минулого або майбутнього. Зазвичай мовець за формування висловлення, побудованого за моделлю безсполучникової конструкції, використовує присудки однакових часових форм: *Вищали свині, кричала на всі голоси пташва, гупали сокири, розрубуючи кості* (Юрій Винничук); *Обличчя було зжовклим, темні кров'яні плямки на шкірі набули фіолетового відтінку* (Макс Кідрук) – ситуації, про які йдеться в безсполучниковій синтаксичній конструкції, відбулися в минулому стосовно моменту мовлення; *Чужі люди з вінками прийдуть, домашні вінки куплять, внуки, правнуки...* (Василь Шкляр); *Можє, там знайдеться ласка, заспокоєння, можє, там вицухне буря і настане благословенна тиша* (Олесь Бердник) – у предикативних частинах безсполучникового складносурядного речення зображені події, які мають стосунок до майбутнього; *Темні розчухрані ялиці тягнуть до неї своє галуззя, дорогу перепинає каміння, заросле слизьким мохом, а то й цілі скелі, <...>, зловісний шепіт обволікає з усіх боків* (Юрій Винничук) – події, описані в синтаксичній структурі, відбуваються в момент мовлення. Іноді присудки в предикативних частинах складносурядної безсполучникової конструкції можуть бути репрезентовані дієсловами різних часових форм: *Ядерну зброю віддали, державу розікрали, чекаємо інвестицій у свою економіку* (Ліна Костенко).

Темпоральність у складносурядному безсполучниковому реченні може мати різні характеристики, зумовлені суб'єктивним сприйняттям ситуацій довкілля. Події, репрезентовані предикативними частинами безсполучникової конструкції, можуть бути протяжними в часовому плані: *Минав час, старіли провідники, мій старий добрий Суми – Луганськ тягався щовечора вздовж східних кордонів, час від часу я тягався разом з ним* (Сергій Жадан); *Вдень і вночі люди несуть харчі для тих, хто живе в наметовому містечку, кав'ярні в центрі працюють цілодобово, на вулицях безкоштовно розливають гарячу каву, десятки тисяч киян дають новоприбулим притулок у своїх домівках...* (Оксана Забужко) – зокрема, у наведеному останньому прикладі протяжність ситуацій посилюють лексеми з темпоральним значенням *вдень і вночі, цілодобово*. Ситуації, що мають стосунок до часового поля минулого, теперішнього чи майбутнього, можуть протікати в звичайному ритмі, але бути неодноразово повторюваними: *Світло в салоні раз у раз гасло, стюардес кидало з підлоги на стелю, маленьких дітей виривало з-під пасів безпеки, в ілюмінаторах чорніли хмари, поміж яких шугали блискавиці* (Андрій Любка). Предикативні частини можуть також містити інформацію про раптовий, неочікуваний перебіг ситуацій: *А минає кілька днів – уже все, сидить у хаті, на телефонні дзвінки не відповідає* (Юрій Винничук).

Власне-темпоральні безсполучникові конструкції набагато легше розділити на декілька простих речень порівняно зі сполучниковими, оскільки предикативні частини такої структури поєднані лише спільним часовим планом: *Замок був оповитий темрявою, сад дихав, мов великий кошлатий звір, трава була волога від роси* (Ірен Роздобудько) → *Замок був оповитий темрявою. Сад дихав, мов великий кошлатий звір. Трава була волога від роси*. Іноді складники досліджуваного різновиду можуть перебувати в тісному взаємозв'язку. “Злитість безсполучникової конструкції зростає, якщо предикативні частини, об'єднані відношеннями переліку, мають спільний компонент – найчастіше детермінант або навіть підрядну частину” [206,

с. 265]. Спільний для всіх предикативних частин детермінант завжди стоїть у препозиції: *У траві* тріщали коники, блимали барвисті метелики і дзижчали скрекотливі бабки (Юрій Винничук); *На численних автострадах світу щосекунди* розбиваються сотні машин, гинуть люди, лунають розпачливі передсмертні зойки (Олесь Бердник). Рідко детермінант може повторюватись у кожній предикативній частині безсполучникової структури: *Там* катастрофа, *там* теракт, *там* вибух метану (Ліна Костенко); *Всюди* – пожирання, *всюди* торжество сили над слабкістю, хитрощів над довірливістю, сваволі – над безправністю (Олесь Бердник).

За метою висловлювання складносурядні власне-темпоральні речення, компоненти яких поєднані безсполучниково, можуть бути нейтральними чи окличними: *Потяг рушав, хтось і далі банячив у буфеті, на перон осідали темні сутінки* (Сергій Жадан) – безсполучникова конструкція з погляду емоційного забарвлення є нейтральною; *Скільки тут побачень було призначено, скільки цвіту з каштанів осипалося на нас!* (Ліна Костенко) – синтаксична структура є окличною.

2. Речення із семантикою перелічування. Цей різновид охоплює структури, аналогічні до сполучникових із тотожною семантикою, що мають присудки, виражені дієсловами умовного або наказового способу. Зміст конструкцій такого взірця пов'язаний з ірреальністю як складником модальності, предикативні частини репрезентують явища, події, які не відбулися, проте могли б відбутися в майбутньому за інших обставин або є бажаними, необхідними. Складносурядні безсполучникові речення з семантикою перелічування трапляються досить рідко в сучасній українській мові. Із-поміж досліджуваних конструкцій можна виокремити дві групи – речення зі значенням імовірності (умовності, гіпотетичності) та речення зі значенням волевиявлення.

Семантику гіпотетичності передають безсполучникові синтаксичні структури з переліком імовірних явищ, процесів, станів. У реченнях такого взірця мовець може вказувати або не вказувати на умови, за яких події,

явища могли б відбутися: *Він хотів би оселитись у рибалок в Соколиному, він охоче поплавав би з ними на шхуні по морю* (Микола Трублаїні) – автор повідомлення не зазначає умову, яка б уможливила бажані для нього дії; *Без її любові – ото була б порожнеча, ото був би крах!* (Олесь Гончар) – мовець акцентує на умові, за якої відбулися б зазначені в висловлюванні події.

Предикативні частини складносурядних безсполучникових конструкцій із семантикою волевиявлення, так само, як і тотожні за змістом сполучникові, містять побажання, пропозицію, застереження, вимогу, наказ або погрозу мовця, пов'язані з виконанням / невиконанням певних дій чи набуття певних станів. Дії, що є бажаними для автора повідомлення, можуть виконувати як ті, хто безпосередньо бере участь у спілкуванні, так і ті, хто не є учасниками мовленнєвого акту: *Хай над нами в нестямі вітрила плвуть зволожнілі, Хай над нами в нестямі гойдається дзвін голубий* (Василь Стус); *Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі* (Біблія). Наведені приклади засвідчують різносуб'єктність компонентів складносурядної конструкції, поєднаних безсполучниково, як специфічну рису структур такого зразка. Іноді структури з семантикою волевиявлення можуть бути досить поширеними, що різнить їх із синонімічними сполучниковими: *Нехай увімкне відеомагнітофон, нехай підлога лоскоче ковилистим забуттям, нехай тінню птахів розкидає по кімнаті одержу, нехай тремтить на білогарячому камінні скель, нехай жагучими насінинами лободи плаче на бистроводдя, нехай черкає хвилі втомленим владним голосом* (Євген Пашковський).

До складносурядних перелічувальних речень зараховуємо також безсполучникові конструкції із семантикою питальності, які є варіантами сполучникових із відповідним змістовим наповненням. Компоненти таких синтаксичних структур мають будову, ідентичну до простих питальних речень: *Чи є в цьому тексті метафори і порівняння, чи правильно побудовані речення?* (Ірен Роздобудько); *Нащо мені галактики, нащо мені дивовижні*

форми інших світів, далекі химерні істоти, велетенські планети, страшні квазари, безодні молочних шляхів? (Олесь Бердник).

3. Речення зі значенням сумісності дій (термін С. Дорошенка), у яких предикативні частини поєднані одним предметом думки: *Посольською “Волгою” вони під’їхали до високої новітньої споруди, швидкісний ліфт вмить викинув їх на дванадцятий чи то на п’ятнадцятий поверх; вони пройшли довжезним коридором, наповненим сяйвом пластику, алюмінію й скла* (Павло Загребельний). Такі безсполучникові конструкції не завжди допускають уставлення сурядних сполучників, проте граматична рівноправність їхніх компонентів безперечна, що й умотивовує можливість потрактування їх як складносурядних речень [206, с. 269–270].

Перша предикативна частина складносурядних конструкцій такого взірця зазвичай містить узагальнену тему повідомлення, а вже наступні – конкретизацію цієї теми. *А на столі високого поліційного чина протяг ворухив купку газет, кожна з них нагадувала про сьогоднішню дату – 20 серпня 1904 року* (Олесь Ільченко). Рідше всі предикативні частини досліджуваних синтаксичних структур перебувають на одному рівні з погляду важливості поданої інформації: *Він увесь вік стояв на колінах, він спить, у нього препаскудний менталітет, у нього жахлива історія, яку не можна читати без брому, у нього продажна інтелігенція, у нього немає еліти, він роздав своїх геніїв у сусідні культури, а сам сидить яко наг, яко благ, неконкурентноспроможний* (Ліна Костенко).

У реченнях із семантикою сумісності дій здебільшого всі присудки мають стосунок до того самого часу: *А потім знову настане весна, вона підкаже, що робити далі* (Василь Шкляр) – присудки в обох компонентах, поєднаних сурядним зв’язком, репрезентують поле майбутнього; *Навіть молода із блідим, перекошеним від жаху обличчям стояла нерухомо поруч мертвого нареченого, у затерплій руці вона автоматично стискала келих від шампанського* (Леся Демська) – у предикативних частинах складносурядної безсполучникової конструкції йдеться про події, що відбулись у минулому;

Фах у мене сучасний, абстрагований від ідіотської дійсності, я можу говорити виключно мовою комп'ютерних програм (Ліна Костенко) – присудки в предикативних частинах синтаксичної структури стосуються теперішнього. Проте зрідка трапляються приклади речень, у яких присудки виражені дієсловами різних часових форм, найчастіше формами минулого та теперішнього часу: *Фото вийшло гарне, вона його виставила у вітрину, ми й досі там усміхаємося за склом, такі не схожі на нас теперішніх* (Ліна Костенко).

Предмет думки, що поєднує предикативні частини складносурядного безсполучникового речення, найчастіше виражений іменником у першому компоненті синтаксичної структури та анафоричними займенниками в наступних: *Ближче до вершини з тих пролисин остаточно сходила рослинність, вони ширшали й зливалися, оголюючи неприступну крайку гірського хребта* (Макс Кідрук); *Світ незаконний, він приречений, він є піна, хвороба на неосяжному тлі Небуття* (Олесь Бердник). Іноді в усіх предикативних частинах уживають лише займенники: *Життя гнуздає тебе, хтось дає тобі до рота вудила, ти вдячно затискаєш їх у щелепах і час від часу жуєш, мов гумку, на очах – чудові “сонцезахисні” шори, у вухах – навушники, в яких лунає “цоб-цабе”* (Ірен Роздобудько). Рідко мовець у наступних предикативних частинах використовує іменники, що поєднані асоціативно чи стосуються характеристик предмета з першого компонента: *З міста долинули дзвони, їхня музика горувала над будь-якою іншою, потоки звуків розливалися надовкруг, вриваючись у шелест буків і плюскіт річки, просвітлюючи простір і роблячи гострішими всі барви і запахи* (Юрій Винничук); *Ми твинтики й шурупи віджилої системи, вона скрипить і розвалюється, продукти розпаду інтоксикують суспільство...* (Ліна Костенко).

Іноді безсполучникові синтаксичні структури зі значенням сумісності дій можуть мати ідентичні підмети. Останні найчастіше виражені займенниками: *Ми одружилися, ми побралися, ми обрали одне одного* (Ліна

Костенко); **Він** бачить, **він** розуміє! (Ліна Костенко); **Я** не залишу ваші душі в спокої, **я** заллю їх формаліном і виставлю на загальний огляд і осуд (Сергій Жадан). Рідко підмети можуть бути виражені однаковими іменниками: **Алкоголь** робить тебе похмурим і непоступливим, **алкоголь** заряджає тебе на тривалу позиційну боротьбу (Сергій Жадан).

4. Речення із семантикою заперечення. Такі складносурядні безсполучникові конструкції передають прагнення мовця спростувати, заперечити певну інформацію чи існування якогось явища, дії. Категорія заперечення реалізована на декількох мовних рівнях: фонетичному, лексичному, словотвірному, синтаксичному [202, с. 193]. За характеристики складносурядних речень зауважимо, що передавати заперечну семантику можуть як синтаксичні структури, предикативні частини яких поєднані семантичними заперечними сполучниками, так і ті, що мають безсполучниковий зв'язок між компонентами, оскільки за їхній зміст відповідає, окрім сполучних засобів, лексичне наповнення складників. Більшість мовознавців основним засобом вираження заперечення вважають заперечну частку *не*, функціонування якої в препозиції до будь-якого члена речення автоматично робить синтаксичну структуру загальнозаперечною або частковозаперечною [202, с. 193]. Окрім цього, категорію заперечення можуть реалізувати заперечні слова, до яких зараховуємо: заперечно-узагальнювальні займенникові іменники: *ніхто, ніщо, нікого, нічого*; заперечно-узагальнювальні займенникові прикметники: *ніякий, нічий, нікотрий*; заперечний займенниковий числівник *ніскільки*; заперечно-узагальнювальні займенникові прислівники: *ніяк, ніде, нікуди, нізвідки, нізвідкіля, ніколи, нізачо, нінащо*; заперечний предикатив *немає*. Перераховані слова, на думку Н. Озерової, функціують у заперечних реченнях [202, с. 193].

Отже, заперечна частка *не*, а також заперечні слова реалізують заперечний зміст у складносурядному реченні, що дає всі підстави виокремити досліджувані конструкції як безсполучниковий семантичний

різновид розгляданих речень (за умови, якщо заперечні лексеми представлені в обох предикативних частинах): *Ніхто не прийде* їм на допомогу, про них навіть *нікого не повідомлять* (Микола Трублаїні); *Сюди, в лісові нетрі, ворог ніколи не показував* носа, більшовики навіть великими силами *не заходили* в незнайому їм глушину... (Василь Шкляр); *Ніколи не заплаче* рідна ненька, *не затужить* кохана дівчина (Василь Шкляр).

5. Речення зі значенням наслідку. У конструкціях такого зразка перша предикативна частина містить інформацію про подію, що спричинила іншу подію або набуття певного стану, про які йдеться в наступному компоненті, приєднаному за допомогою сполучної паузи: *Цитую по пам'яті, тому можлива неточність* (Павло Загребельний); *Така випадковість здалася їм підозрілою, тому командир вирішив лежати на дні й переждати деякий час, спостерігаючи шуми з допомогою гідрофонів* (Микола Трублаїні); *Відмова від виконання наказу карається за всіма законами воєнного часу, тому він, отаман Шуліка, постане перед польовим судом* (Василь Шкляр).

Дослідниця семантико-синтаксичної категорії наслідку в складних реченнях Н. Кринська поділяє всі безсполучникові складні конструкції з наслідковим компонентом на дві групи: 1) без експлікаторів наслідку в другій предикативній частині; 2) з такими експлікаторами в другому складнику синтаксичної структури [102, с. 13]. Виокремлюючи складносурядні речення з-поміж інших складних безсполучникових, зараховуємо до них тільки ті конструкції, що мають експлікатори наслідку (за визначенням І. Вихованця, граматикалізовані елементи [34, с. 309]). Останні ідентичні до тих, які може використовувати мовець, додаючи ці елементи до асемантичного сполучника, за побудови сполучникових складносурядних речень із каузальною семантикою: *тому, через це (те), унаслідок (внаслідок), від цього (того), завдяки, у зв'язку з, на підставі, на основі* тощо. Найчастотнішим граматикалізованим елементом наслідкової предикативної частини є лексема *тому*: *Юнга був на шхуні найграмотнішим, тому на нього поклали провадження різних записів* (Микола Трублаїні);

*Цукор був другою валютою після солі, **тому** ця ватага одразу видалася їм підозрілою (Василь Шкляр).*

Рідше в другій предикативній частині безсполучникової структури можуть бути й інші експлікатори наслідку: *Як хазяїнові і порядникові, йому часом приходилося схоплюватися, вибігати, **через це** він і зайняв те місце (Панас Мирний); Про цю недовіру вона не раз казала дітям, **через це** в них виникали запеклі суперечки й навіть сварки (Юрій Мушкетик); Хутір вони знайдуть швидко, тут він один стоїть між лугів на пригірку, **через те** навесні його не затоплює повінь (Василь Шкляр); Вода у ямі досягала деяких пучків ісландського моху і геть розмочила їх, **від цього** мох став бруднозелений і драглистий, окремі обриси аж розлазилися, від нього по воді вилися стяжки бурого настою, поступово осідаючи і розчиняючись у дальших пластах води (Тарас Прохасько).*

Категорія наслідку має стосунок до реальної модальності. За часовими характеристиками наслідок може або одночасно існувати з явищем, що його спричинило, або виникати услід за подією-причиною: *Рибалки майже не полювали, **тому** і звірі й птахи жили на острові привільно (Микола Трублаїні); Скло було досить товстим і тьмяним, **тому** голосів ми не чули (Ірен Роздобудько) – у реченнях предикативні частини репрезентують ситуацію-причину та ситуацію-наслідок, які співіснують у часі; Правда, приміщення тут надали більше, **тому** народу збіглося відповідно (Андрій Кокотюха); Серед полонених один галичанин був у кайданах, **тому** його довелося взяти з собою в кибитку (Василь Шкляр) – у наведених прикладах причина хронологічно передує наслідку.*

Іноді мовець не впевнений у тому, що саме подія в препозиції привела до отриманого наслідку. Така невпевненість, сумнів виражені в складній безсполучниковій конструкції за допомогою лексем *може, можливо, мабуть*: *Вмів усе дістати, скрізь залагодити, **може, через це** з маленької заздрості Ірина Михайлівна трошки його недолюблювала (Юрій Мушкетик);*

Він був досить поважною людиною, **мабуть, тому** Микола наважився йому все розповісти (З розмовного мовлення).

6. Речення з обмежувальним значенням. Ці складносурядні безсполучникові конструкції за семантикою тотожні відповідним сполучниковим. Ситуація, про яку йдеться в другій предикативній частині досліджуваної синтаксичної структури, обмежує, спростовує абсолютність ситуації в препозиції. Конкретизаторами обмеження є граматикалізовані елементи *тільки, лише (лиш)*. Обмеження може мати стосунок до стану чи зовнішнього вигляду: *Сон у мене нормальний, руки не сіпаються, **тільки** відчуваю якийсь неспокій, ніби якісь фантомні болі душі* (Ліна Костенко); *Зінко не відчув ніякого болю, **лиш** коліна йому підігнулися...* (Василь Шкляр); *Голови й постаті їхні щетиною вкрились, і рохкати всі по-свинячому стали, **лиш** розум, що й був, залишився* (Євген Пашковський); дії: *Деякий час на шляху куреня було вільно, **лише** вряди-годи назустріч вискакували невеличкі большевицькі роз'їзди...* (Василь Шкляр); кількісної характеристики: *Ніде не видно жодної людини, жодного прихожанина, **тільки** на амвоні перед царськими воротами стояв священник...* (Василь Шкляр); якісної характеристики: *Піски білі, ніким не ходжені, **тільки** слід пташиних лапок лежить уздовж берегів візерунками* (Олесь Гончар); часопросторової характеристики: *Дехто з них заснув у хліві на сіні, хтось захропів під припичком, **лише** командир кавполку Аралов, виставивши охорону, спав у теплій постелі* (Василь Шкляр); *На подвір'ї в нього завжди було порожньо, жодної ознаки чієїсь присутності, **лише** дим іноді здіймався над димарем* (Микола Трублаїні).

Обмежувальні безсполучникові конструкції, так само, як і сполучникові, зазвичай мають бінарну структуру: перша предикативна частина містить інформацію про певні події, явища, процеси, а друга предикативна частина обмежує цю інформацію: *Там не було жодної речі, **лише** підлога, стіни і стеля з лампочкою над дверима* (Микола Трублаїні). Проте іноді обмежувальний компонент може складатися з декількох

предикативних частин, які передають рівнозначні між собою ситуації в обмеженні іншої ситуації, що відображена в препозиції: *Біла якась вона зробилась, **тільки** трошки краски по щоках розливалось **та** губоньки аліли* (Пантелеймон Куліш).

Особливістю обмежувальних безсполучникових речень є одночасність ситуацій, які вони репрезентують: *Він уже мало що розуміє, **тільки** руки, наче заведені, все-таки вперто розгортають воду* (Микола Трублаїні) – обидві ситуації, про які йдеться в синтаксичній конструкції, відбуваються в теперішньому часі; *Так мені чогось зробилося, що я знов заспівав наш славень, **лиш** замість “Ще не вмерла ...” співав “Вже воскресла...”* (Василь Шкляр) – ситуації в обох предикативних частинах безсполучникової структури мають стосунок до площини минулого; *Вона обов'язково буде посмхатися, **тільки** сльози застигнуть в глибині її очей* (З розмовного мовлення) – обидві ситуації відбудуться в майбутньому відносно моменту мовлення.

Як і в сполучникових обмежувальних конструкціях, так і в безсполучникових наявність граматикалізованих елементів *тільки, лише* в другій предикативній частині не завжди передбачає обмежувальну семантику: *Обидва мінерали близькі між собою, **тільки** торіаніт складніший і має в собі, крім торію, ще уран* (Микола Трублаїні) – безсполучникова конструкція має протиставну семантику з відтінком допустовості, пор.: *Обидва мінерали близькі між собою, **проте** торіаніт складніший і має в собі, крім торію, ще уран; Дівчина просила Анча не робити нічого злого Маркові і обіцяла розповідати про все, що вона знає, **тільки** хай їх усіх залишать живими* (Микола Трублаїні) – безсполучникова синтаксична структура має значення умови: *Дівчина просила Анча не робити нічого злого Маркові і обіцяла розповідати про все, що вона знає, якщо їх усіх залишать живими; Попереду стояла сама смерть із косою, **тільки** закривавлене лезо було закріплене не впоперек кісся, а стриміло вгору, як спис* (Василь Шкляр); *Мирон обережно перебрав із її руки в свою пригорщу те*

малесеньке диво й побачив, що це невеличка пташка, не більша за ластівку, тільки була вона сіра та з білою шийкою (Василь Шкляр) – друга предикативна частина не обмежує чи спростовує першу, а уточнює її, містить додаткову інформацію щодо характеристики суб'єкта в попередньому компоненті.

7. Речення із семантикою зіставлення / протиставлення. Виокремлення зіставно-протиставних безсполучникових конструкцій знаходимо в Є. Макаренка, який не маркує їх як сурядні, проте зараховує до однотипних речень, близьких за семантикою до відповідних сполучникових. Для зіставно-протиставних безсполучникових речень характерні особливе розміщення логічно-наголошених слів, лексичний склад, структурний паралелізм [195, с. 171]. У таких сурядних безсполучникових конструкціях ідеться про дві ситуації, які різняться між собою. С. Дорошенко слушно зазначає, що динаміка зіставлення і протиставлення відчутніша в безсполучниковому вираженні, ніж у сполучниковому [65, с. 544].

У зіставних синтаксичних структурах безсполучниковим зв'язком поєднані неконтрастні події, явища, стани, які не протидіють одне одному: *Лідка вертиться по хаті, як бджола по леваді, Дарка приводить до порядку своє довге, бунтівниче волосся* (Ірина Вільде); *Дружина спить, я дивлюся у стелю* (Ліна Костенко); *Одному хату поремонтували, іншому – дах перекрили* (Леся Демська); *Вчителька захворіла, інша, що могла би вийти на заміну, сиділа вдома з хворою дитиною...* (Макс Кідрук); *На зовнішньому рівні членування сурядним зв'язком поєднуються два складнопідрядні речення, на внутрішньому в обох блоках виділяються головні й підрядні частини, що пов'язані підрядними сполучниками* (К. Шульжук).

Зіставна семантика в безсполучникових конструкціях, хоч і дуже рідко, може допускати поєднання більше ніж двох предикативних частин, причому остання зазвичай приєднана зіставним сполучником *а*: *Петро був геть задиханий, поліціант – знервований, а фельдшер – сонний* (Леся Демська).

У протиставних безсполучникових реченнях репрезентований взаємозв'язок контрастних подій, станів, фактів. Протиставна семантика в синтаксичних структурах такого взірця чітко виражена за поєднання двох предикативних частин, одна з яких містить заперечення, а інша – ствердження: *То не я провалився, хтось інший* (Василь Шкляр); *То не яблуня була, то було фігове дерево, смоківниця* (Василь Шкляр); *То не мої слова – то дух лукавий* (Леся Українка); *Я не була спокійною – я була заляканою* (Наталка Шевченко).

Ще одним варіантом вираження протиставної семантики постає наявність у предикативних частинах безсполучникової конструкції лексичних або контекстуальних антонімів: *Рух очищає, безрух убиває* (Юрій Винничук); *Улітку це зручніше, узимку це небезпечно* (Сергій Жадан).

8. Речення з семантикою приєднання. Такі синтаксичні структури, як і тотожні сполучникові (з асемантичними чи семантичними сполучниками), належать до групи специфічних складносурядних речень із погляду оформлення незалежної предикації. Другу предикативну частину безсполучникової конструкції, яка містить додаткову інформацію до вже сказаного, мовець формує безпосередньо в момент мовлення. Саме цей факт впливає на кількість компонентів синтаксичної структури, оскільки автор повідомлення в процесі визначає, скільки саме приєднаних складників необхідно для досягнення його комунікативної мети. Найчастіше приєднувальна безсполучникова конструкція є біномом: *Герої були молоді, красиві, особливо героїня – цвях усієї програми* (Василь Шкляр); *На концерті вона співала a capella, під музику її голос видається кращим* (З розмовного мовлення).

Оскільки в безсполучникових структурах за семантику приєднання повністю відповідає лексичне наповнення предикативних складників, то частотним явищем у сучасній українській мові є використання мовцем граматикалізованих елементів, що виконують роль конкретизаторів змісту та комунікативного наміру того, хто говорить. Такими приєднувальними

маркерами можуть бути лексеми: зокрема, навіть, особливо, принаймні, точніше, у такому разі та ін.: *А крайніми станемо ми, зокрема ти з своїм велосипедом, притуленим до стіни театру* (Євген Пашковський); *І ніхто їх не перевіряє, навіть механізмів таких нема* (Ліна Костенко); *Першою прибилась молодіж; особливо щось силувався проректи свинопасного вигляду молодик із вухами, як старі магнітофонні бобіни, і ротом, немов перископ, роззявленим на всеньку* (Євген Пашковський); *Мабуть, то найкраща Стахова робота, принаймні досить однієї такої картини, щоб вважатись художником* (Василь Шкляр); *Юстина була масажисткою, точніше, зараз вона вже була співвласницею одного з масажних салонів на центральній вулиці міста* (Наталка Сняданко); *У синтаксисі модель нерідко визначається одночасно як одиниця мови і мовлення, у такому разі за кожним реченням стоїть мовна, а не власне мовленнєва сутність* (К. Шульжук). Семантику приєднання може надавати всій безсполучниковій структурі й предикативна частина без згаданих вище лексичних конкретизаторів, коли вона містить доповнення, пояснення, уточнення, деталізацію стосовно інформації в препозиції: *Будівничого тішила сім'я, додавали наснаги й невеликі, проте постійні замовлення* (Олесь Ільченко).

Приєднувана предикативна частина містить додаткову інформацію, уточнення як щодо окремого слова в першій предикативній частині, так і всього компонента в препозиції: *Вино, винниці (тобто виноградники) й виноградна часто з'являються у повчаннях Христа, зокрема винниця часто символізує Царство Боже* (Марія Матіос) – друга предикативна частина містить додаткові зауваження щодо лексеми *винниця*; цей факт засвідчений також повтором цієї самої лексеми в другому складнику безсполучникової структури; *Наука може «до всього докопатися», навіть золото, мовляв, з морської води добувають* (Микола Трублаїні) – приєднувана предикативна частина загалом доповнює компонент в препозиції.

Висновки до розділу 3

Складносурядні речення, предикативні частини яких поєднані єднальними сполучниками, є найпоширенішими в сучасній українській мові. Групу єднальних становлять асемантичні сполучники *і* (*й*), *і... і*, *та* (у значенні *і*). Іноді до сфери асемантичних переходять деякі семантичні сполучники, що втратили своє змістове навантаження. Структури з асемантичними сполучниками репрезентують власне-темпоральні, перелічувальні, каузальні, приєднувальні, обмежувальні семантико-синтаксичні відношення, а також семантику відповідності або невідповідності. Схожими на них є безсполучникові структури, оскільки за передавання змісту і в тих і в тих повністю відповідає лексичне наповнення предикативних частин.

У власне-темпоральну складносурядну структуру поєднані дві або більше одночасних чи послідових у часі ситуацій. Такі речення можуть формувати всі сполучники з групи єднальних, а іноді – сполучник *а*, що став асемантичним. Різноманітні у формально-граматичному плані (з відкритими та закритими структурами, формально елементарні та неелементарні, з вільним та фіксованим порядком розміщення предикативних частин) власне-темпоральні конструкції поєднують ситуації, що є семантично взаємозалежними за багатьма факторами (спільні суб'єкт, об'єкт, ознака, простір тощо).

Перелічувальні складносурядні речення у формально-граматичному плані схожі на власне-темпоральні, проте мають стосунок не до реальності та часу, а до ірреальності (семантика ймовірності, волевиявлення) або побудовані за схемою простих питаних речень (семантика власне-питальності та невласне-питальності). Умовні, наказові, а особливо спонукальні та бажальні структури не частотні в сучасній українській мові.

Каузальні складносурядні конструкції, предикативні частини яких поєднані єднальними сполучниками, вважають вторинними, оскільки вони

являють собою трансформи відповідних складнопідрядних. Семантика цих речень зумовлює закритість структури та сталу послідовність складників: причина – наслідок, умова – наслідок. Іноді з метою увиразнення змісту мовець використовує граматикалізовані елементи, приєднані до сполучників *і (й), та* (рідко *а*): *тому, таким чином* (калька з російської мови), *через це* (*через те*), *у (в) результаті, унаслідок (внаслідок), від (од) цього (того), завдяки, у зв'язку з, на підставі, на основі* тощо.

Приєднувальні складносурядні речення з асемантичними сполучниками мають ті самі формально-граматичні, семантико-синтаксичні та комунікативні характеристики, що й тотожні структури із семантичними сполучниками, проте за реалізацію змістових відношень повністю відповідає лексичний склад предикативних частин. Поєднують компоненти таких конструкцій єднальні сполучники *і (й), та*, а також зіставний *а*, протиставні *але, проте, однак*, розділові *чи, або*, що втратили свої первинні семантичні функції.

Обмежувальних складносурядних речень, як і конструкцій із семантикою відповідності чи невідповідності порівняно небагато в сучасній українській мові. Перші оформлюють (за допомогою єднальних сполучників у поєднанні з граматикалізованими елементами *тільки, лише*) обмеження, спростування або заперечення абсолютності ситуації в препозиції, другі передають узгодження чи неузгодження певної події, явища з наслідком. Речення цих семантико-синтаксичних різновидів мають закриту та негнучку структуру.

Потрактування деяких безсполучникових конструкцій як складносурядних видається вмотивованим із позицій функційно-категорійної граматики, до того ж сурядний зв'язок не передбачає абсолютну сполучниковість. Частину речень такого взірця можна семантично диференціювати за лексичним складом компонентів без наявності лексичних конкретизаторів (власне-темпоральні, перелічувальні, зіставно-протиставні структури та такі, що мають значення сумісності дій), а деякі речення –

тільки на основі таких конкретизаторів (заперечні, наслідкові, обмежувальні, приєднувальні).

Основні положення розділу відбито в публікаціях автора [150; 157; 158; 160; 161; 163].

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз складносурядних речень, предикативні частини яких поєднані сполучниково та безсполучниково, на семантико-синтаксичному рівні з огляду на формально-граматичний та комунікативний аспекти уможливив такі висновки:

1. Сурядність є формально-синтаксичною категорією, яка функціонує між граматично рівноправними та взаємообумовленими предикативними частинами у складносурядних конструкціях, членами простого семантично неелементарного речення, компонентами словосполучення, а також корелює із семантико-синтаксичними відношеннями, формально їх виражаючи. Ознаками категорії сурядності є відносна граматична непідпорядкованість, взаємозумовленість та однофункційність компонентів сурядної конструкції, відкритість / закритість зв'язку, форма незалежної координації, можливість повторюваних сполучників у складниках конструкції, відсутність інтерпозиції. Сурядний зв'язок реченнєвотвірний, реченнєвомодифікаційний та словосполученнєвотвірний.

2. Кінець XIX – перша половина XX сторіччя в українському мовознавстві позначені неусталеністю терміносистеми складносурядного речення, проте в працях зазначеного періоду (граматики П. Коваліва, І. Нечуя-Левицького, О. Синявського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, Юрія Шереха) закладено теоретичні передумови, які дали змогу новітнього потрактування сурядності та складносурядного речення (І. Вихованець, Т. Мasiцька, Р. Христiанiнова), наявні перші спроби виокремлення синкретичних, специфічних, багатокомпонентних складних конструкцій, речень із недиференційованим типом синтаксичного зв'язку, щоправда автори ще не використовують сучасної термінології. З другої половини XX сторіччя мовознавці поділяють усі складні конструкції на три типи: складнопідрядні, складносурядні та безсполучникові. Хоч такий поділ вважають традиційним, проте він лише вніс різнобій у систему складних

синтаксичних структур. З появою функційно-категорійного підходу в граматичній науці традиційний поділ зазнав перегляду, унаслідок чого всі складні конструкції поділено на чотири групи: складнопідрядні, складносурядні, речення із взаємозалежними частинами та конструкції з недиференційованим типом зв'язку.

Тип семантико-синтаксичних відношень складносурядних конструкцій залежить не тільки від лексичного наповнення їхніх компонентів, але й конкретизований завдяки спеціалізованим сурядним сполучникам, зокрема семантичним. Відповідно до цього всі складносурядні речення розпадаються на три великі групи: структури, поєднані семантичними сполучниками, структури, поєднані асемантичними сполучниками, та структури, поєднані безсполучниково.

Семантичними сполучниками поєднані предикативні частини розділових, зіставних, протиставних, градаційних, заперечних та приєднувальних складносурядних речень. Перші п'ять семантико-синтаксичних різновидів формують ядерну зону досліджуваних структур, останні, специфічні, – напів'ядерну.

3. Розділові складносурядні речення тільки сполучникові. Їх структурують семантичні розділові сполучники. Конструкції такого взірця можуть мати як відкриту, так і закриту структуру, для них характерним є переважно вільний порядок розташування структурних складників. За семантико-синтаксичними відношеннями всі розділові конструкції розпадаються на три групи: структури власне-розділової, альтернативно-розділової та опозиційно-розділової семантики. Власне-розділові речення репрезентовані конструкціями, що виражають паралельне існування явищ, станів чи паралельне виконання дій, які не виключають одна одну, їх чергування, іноді з відтінком відновлення, невпевненості або сумніву щодо сказаного, спробою з'ясування реальності. Другу групу формують речення, у яких ідеться про взаємовиключення двох контрастних або неконтрастних подій, явищ, станів, що зазвичай приводять до різних результатів (рідко до

одного результату), взаємовиключення двох взаємно обернених подій, явищ, станів чи таких, які мають причиновий або результативний характер. Конструкції третьої групи охоплюють три підгрупи: речення ультиматуму, вимоги та застереження.

4. Зіставні складносурядні речення формує сполучник *а*, який є двофункційним. Сурядні конструкції, у яких сполучник *а* переходить у сферу асемантичних (єднальні, приєднувальні, речення невідповідності), перебувають за межами зони зіставних. У формально-граматичному плані зіставні складносурядні речення мають біномну структуру та є відповідно формально елементарними. Для них не властива абсолютна позиційна стійкість. Зазначений семантико-синтаксичний різновид наповнюють лише ті складносурядні речення, у яких семантика зіставлення представлена в чистому вигляді, без будь-яких додаткових змістових відтінків.

5. Характерними ознаками протиставних складносурядних речень, компоненти яких поєднані семантичними сполучниками, є кількісне обмеження до двох предикативних частин, позиційна пов'язаність та стійкість складників, логічність у виборі ситуацій для виявлення контрасту та суперечностей. Усі протиставні складносурядні конструкції репрезентовані двома групами – власне-протиставними та невласне-протиставними реченнями. Невласне-протиставні охоплюють протиставно-компенсувальні, протиставно-обмежувальні та протиставно-допустові складносурядні структури. Останні є детермінантними, бо основне значення ускладнене відтінком, притаманним складнопідрядному реченню. Друга предикативна частина таких конструкцій може мати значення інтенсифікатори на кшталт *таки, все-таки (все ж таки), все ж, все одно, в той же час, водночас* тощо, які іноді допускають поєднання структурних складників не протиставними, а єднальними сполучниками.

6. До градаційних складносурядних речень належать такі структури, предикативні частини яких обов'язково поєднані парними семантичними сполучниками – матеріальними виразниками градаційних

семантико-синтаксичних відношень. Характерними граматичними ознаками градаційних складносурядних речень є закритість і негнучкість структури, фіксований порядок предикативних частин з обов'язковим та передбачуваним взаємозв'язком. Важливу роль у формуванні реченнєвої структури відіграє лексичне наповнення предикативних частин, що конкретизує семантику конструкції. Градація як домінантне семантико-синтаксичне відношення може бути ускладнена іншими змістовими відтінками: зіставленням, протиставленням, компенсацією, допущом, уточненням тощо.

7. Приєднувальні складносурядні речення за способом оформлення незалежної предикації формують групу специфічних конструкцій. Приєднувана предикативна частина таких структур, що залежить від першої як на формально-граматичному, так і на семантико-синтаксичному рівнях, може бути приєднана як власне-приєднувальними сполучниками, так і сполучними засобами, що представляють інші групи (єднальні, зіставний, протиставні, розділові). Власне-приєднувальні сполучники є двофункційними, оскільки, окрім граматичної функції, оформлюють семантико-синтаксичні відношення між компонентами та засвідчують їхню внутрішню єдність. Формально-граматичними ознаками приєднувальних речень є переривчастість сурядного зв'язку, структурна обумовленість складника в постпозиції попереднім складником, абсолютний фіксований порядок розташування компонентів, бінарність структури. Приєднуваний структурний складник стосується або всього компонента в препозиції, або окремої лексеми та містить доповнення (подеколи з градаційним відтінком), пояснення, уточнення, спростування або заперечення інформації, зазначеної в першій частині, додаткове повідомлення, що формує послідовне розгортання подій, висновок, розкриття переваг або недоліків подій, явищ, станів, про які йдеться.

8. Попри потрактування сполучників *ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні* як єднальних однофункційних, ці сполучні засоби посилюють зміст

висловлення власною семантичною наповнюваністю, тобто є семантичними, а складносурядні речення, предикативні частини яких поєднані заперечними сполучниками, формують окремий семантико-синтаксичний різновид, хоч і малочисельний. Заперечні конструкції мають відкриту структуру та вільний або фіксований порядок розташування компонентів, що наближує їх за формально-граматичними ознаками до власне-темпоральних речень. Заперечувані ситуації можуть бути поєднані в одне ціле за спільним суб'єктом чи відкритою перспективою, схожістю дій різних суб'єктів, характеристикою однієї й тієї самої особи або предмета.

9. Асемантичні сполучники поєднують предикативні частини власне-темпоральних, перелічувальних, каузальних, приєднувальних, обмежувальних речень, а також конструкцій зі значенням відповідності / невідповідності. Ці складносурядні структури формують напівпериферійну зону досліджуваних синтаксичних одиниць.

Власне-темпоральні складносурядні речення є найпоширенішими в сучасній українській мові та репрезентують сприйняття мовцем двох та більше взаємопов'язаних темпоральних ситуацій. Між предикативними частинами таких конструкцій можуть бути вживані усі сполучники з групи єднальних, а також сполучник *а*, що став однофункційним. З погляду формально-граматичної організації власне-темпоральним реченням властиві відкритість структури, що зумовлює формальну елементарність або неелементарність, вільний (за одночасності ситуацій) чи фіксований (за послідовного розгортання ситуацій) порядок розташування складників. «Протікання» часу може набувати ознак уповільнення, прискорення або нескінченності.

10. Перелічувальні складносурядні речення пов'язані з ірреальністю як складником модальності. До таких належать конструкції, присудки яких виражені в одному з чотирьох способів дії (умовному, наказовому, спонукальному чи бажальному) або предикативні частини яких побудовані за зразком простих питальних речень. У конструкціях зі значенням імовірності

йдеться про вірогідні дії, процеси, явища, стани без вказівки або із вказівкою на умову, за якої вони стали б реальними, або таких, що є бажаними для автора висловлення. Наказові, спонукальні та бажальні оформлюють волевиявлення мовця (наказ, розпорядження, пропозицію, застереження, погрозу, заклик, спонукання чи бажання). Підкатегорія питальності реалізована в мовленні, окрім простих питальних речень, власне-питальними та невластивими складносурядними та має різні семантичні відтінки: іронії, поради, підозри, здивування, сподівання тощо.

11. Каузальні складносурядні речення охоплюють причиново-наслідкові та умовно-наслідкові семантико-синтаксичні відношення. З формально-граматичного боку всі каузальні конструкції мають сталу закриту структуру, за якої ситуація-причина або ситуація-умова перебуває в препозиції, а ситуація-наслідок займає постпозицію. Ситуації, що є причиною, умовою або наслідком, мають різні семантичні характеристики (причина: причина-підстава, причина-обґрунтування, причина-припущення, причина-порада, причина-бажання, причина-мотивація, причина-перешкода, причина-пояснення (виправдання); умова: умова-застереження, умова-порада; наслідок: несподіваний наслідок, прогнозований наслідок, вимушений наслідок, наслідок-висновок, наслідок-бажання, наслідок-асоціація, наслідок-реакція).

12. Семантика обмежувальних складносурядних речень, а також конструкцій зі значенням відповідності / невідповідності репрезентована виключно лексичним наповненням складників, предикативні частини поєднані асемантичними сполучниками. Разом із сполучним засобом у обмежувальних структурах вживані граматикалізовані елементи *тільки*, *лише*. Усі ці речення є закритими структурами з фіксованим порядком розташування компонентів. Семантична лімітативність пов'язана з обмеженням, спростуванням чи частковим запереченням дій, станів, про які йдеться в першій предикативній частині, обмеженням у часі або просторі, кількісним або якісним обмеженням тощо. У реченнях відповідності /

невідповідності ситуації взаємодіють між собою в кількісному чи якісному аспектах, вони узгоджуються або не узгоджуються одна з одною.

13. Безсполучникові складносурядні речення формують периферійну зону досліджуваних структур та розпадаються на декілька семантичних підгруп: власне-темпоральні, перелічувальні, зіставно-протиставні, заперечні, наслідкові, обмежувальні, приєднувальні та конструкції зі значенням сумісності дій. За формально-граматичними та семантико-синтаксичними характеристиками безсполучникові речення схожі зі своїми сполучниковими відповідниками. Змістові відношення передані виключно через лексичний склад предикативних частин. Деяка семантика диференційована завдяки використаним конкретизаторам: *тому, через це (те), унаслідок (внаслідок), від цього (того), завдяки, у зв'язку з, на підставі, на основі* (семантика наслідку); *тільки, лише* (семантика обмеження); *зокрема, навіть, особливо, принаймні, точніше, у такому разі* (семантика приєднування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адмони В. Г. О модальности предложения. *Ученые записки ЛГПИ им. А. И. Герцена*. Ленинград, 1956. Т. XXI. С. 47–70.
2. Акопян А. В. Функциональная специфика союзов *и* и *или*. *Альманах современной науки и образования*. Тамбов: Грамота, 2017. № 7 (120). С. 10–13.
3. Алексеенко И. В. Парцелляция как грамматическая структура речи (На материале произведений английского языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский государственный открытый педагогический университет им. М. А. Шолохова. Москва, 2006. 126 с.
4. Анікеєнко Ю. Розділові конструкції в системі сурядного зв'язку. *Філологічні науки*. 2012. Вип. 11. С. 94–98.
5. Анікеєнко Ю. Розділові семантико-синтаксичні відношення в сучасній українській мові. *Рідний край*. 2013. № 1. С. 65–67.
6. Анікеєнко Ю. Функціонально-семантичні параметри експлікаторів розділових відношень зі значенням черговості та сумніву, непевності. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. 2016. Т. 272. Вип. 260. С. 11–15.
7. Арделян М. В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2002. 211 с.
8. Ачилова В. П. Парцеляція як один із прийомів експресивного синтаксису. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2011. Т. 24 (63), №1, Ч.2. С. 25–31.
9. Бабайцева В. В. Русский язык: синтаксис и пунктуация. Москва: Просвещение, 1979. 269 с.

10. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви: монографія. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. 373 с.
11. Баган М. П. Категорія ствердження-заперечення: нові аспекти дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2005. Вип. 2. С. 171–174.
12. Баган М. П. Сполучникова експлікація заперечення в українській мові. *Мовознавчий вісник*. 2015. Вип. 20. С. 87–92.
13. Барабаш Ю. Г. Сильова диференціація складних речень із часовим відношенням: автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010. 19 с.
14. Барчук В. М. Граматична категорія темпоральності: семантико-структурний аспект. *Мовознавство*. 2011. № 6. С. 64–76.
15. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: монографія. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 416 с.
16. Барчук В. М. Проблема статусу безсполучникових складних речень. *Вісник Прикарпатського національного університету*. Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2009. Вип. XXI–XXII. С. 84–88.
17. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2005. 270 с.
18. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке. Москва, 1947. 160 с.
19. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис. Москва: Высшая школа, 1977. 248 с.
20. Беляєва Т. В. Варіантність і синонімія в умовно-наслідкових складних реченнях: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 20 с.

21. Богдан В. В. Синтактика, семантика, прагматика англомовних приєднувальних конструкцій і складних речень з підрядним зв'язком: монографія. Донецьк: "ЛАНДОН-ХХІ", 2011. 263 с.
22. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики. 5-е изд., перераб. Москва; Ленинград: Соцэкгиз, 1935. 356 с.
23. Борисюк О. Темпоральність як функціонально-семантична категорія в структурі українського художнього дискурсу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон: ХДУ, 2008. Вип. 7. С. 35–39.
24. Бронська А. А. Про синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях. *Український синтаксис: навч.-практ. комплекс* / А. П. Загнітко, М. О. Вівтонів, Л. В. Сегін. 2-ге вид., доповн. Донецьк–Слов'янськ: ДонНУ, 2011. С. 551–560.
25. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка 5-е изд. Москва: Типография Т. Рис, 1881. Ч. 2: Синтаксис. 394 с.
26. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. Москва: Высш. шк., 1973. 328 с.
27. Валгина Н. С. Современный русский язык: Синтаксис: учебник. 4-е изд., исправл. Москва: Высш. шк., 2003. 416 с.
28. Весельська Г. С. Нові тенденції у функціонально-стилістичному використанні розділових сполучників в українській літературній мові початку ХХІ століття. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. 2012. Вип. 16. С. 46–51.
29. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст.: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2014. 159 с.
30. Виноградов А. А. Структура и функции присоединительных конструкций в современном русском литературном языке: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ужгородский гос. ун-т. Ужгород, 1984. 193 с.

31. Виноградов В. В. Исследования по русской грамматике. Избранные труды. Москва: Наука, 1975. 562 с.
32. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наук. думка, 1983. 216 с.
33. Выхованец И. Р., Городенская Е. Г., Грищенко А. А. Грамматика украинского языка. Київ: Рад. шк. 1982. 208 с.
34. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
35. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наук. думка, 1992. 222 с.
36. Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови. III Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство (26–29 серпня 1996 р.). Харків, 1996. С. 177–181.
37. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Вихованця. Київ: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. 400 с.
38. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: монографія. Київ: Наук. думка, 1988. 256 с.
39. Волкова Л. М. Теоретична граматика англійської мови. Сучасний підхід: навчальний посібник = Theoretical grammar of English: Modern approach. Київ: Освіта України, 2009. 253 с.
40. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія, Синтаксис. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Вища шк., 1989. 334 с.
41. Всеволодова М. В. Категория именной темпоральности и закономерности ее речевой реализации: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Московский пед. гос. ун-т. Москва, 1982. 40 с.
42. Всеволодова М. В. Способи вираження временных отношений в современном русском языке. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1975. 283 с.

43. Гаврилюк О. Р. Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики: структура та функціонування: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 210 с.
44. Герман К. Ф. Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови. Чернівці, 1973. 54 с.
45. Глушкова Г. М. Структурно-семантичні типи сурядності: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 1998. 184 с.
46. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: сполучники. Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
47. Городенська К. Г. Семантико-синтаксична типологія сполучникових складносурядних речень. *Українська мова*. 2019. № 2. С. 21–29.
48. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови: монографія. Київ: Інститут української мови; Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
49. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ: ВЦ “Академія”, 2004. 336 с.
50. Грамматика русского языка. Синтаксис. / под ред. Виноградова В. В. Москва: Изд-во АН СССР, 1954. 720 с.
51. Греб М. М. Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення у складних конструкціях сучасної української мови: монографія. Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2007. 188 с.
52. Греб М. М. Функціонування зіставних конструкцій ускладненої семантики в сучасній українській мові. *Наукові записки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. С. 14–17.
53. Греч Н. И. Практическая русская грамматика. Санкт-Петербург: В тип. издателя, 1834. 406 с.

54. Грибонос Т. М. Функціонування темпоральності на синтаксичному рівні. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. 2012. Вип. 26. С. 70–72.
55. Грищенко А. Зіставно-протиставні складносурядні речення. *Синтаксична будова української мови* / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ: Наук. думка, 1968. С. 17–26.
56. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові: монографія. Київ: Наук. думка, 1969. 155 с.
57. Грищенко А. А. Структура сложносочиненного предложения в современном украинском литературном языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Київ, 1965. 15 с.
58. Гуйванюк Н. В. Кардашук О. В. Кульбабська О. В. Українська мова. Схеми, таблиці, тексти: навч. посібник. Львів: Світ, 2005. 304 с.
59. Гуленко Ю. С., Сітко А. В. Питальне речення як об'єкт реалізації комунікативного змісту в процесі спілкування. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: збірник наукових праць* / за заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка. Київ: Аграр Медіа Груп, 2015. С. 85–89.
60. Гурко О. Приєднувальні конструкції як засіб імплікування ствердження. *Рідний край*. 2014. № 2. С. 117–119.
61. Давнюк С. В., Козіцька О. А. Сурядні сполучники як виразники приєднувальних семантико-синтаксичних відношень. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]*. 2013. Кн. 3. С. 103–106.
62. Даскалюк О. Адресат волевиявлення: комунікативно-прагматичний аналіз. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*. 2012. Вип. 585–586. С. 301–306.
63. Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук:

10.02.01 / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2005. 20 с.

64. Діброва В. А. Когнітивна природа заперечення як здатність мислення людини виражати ставлення до дійсності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 17(2). С. 124–126.

65. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення. *Український синтаксис: навчально-практичний комплекс* / А. П. Загнітко, М. О. Вівтонів, Л. В. Сегін. 2-ге вид., доповн. Донецьк–Слов'янськ: ДонНУ, 2011. С. 543–550.

66. Дорошенко С. І. Наукові простори: вибр. праці / С. І. Дорошенко. Харків: “Новое слово”, 2009. 488 с.

67. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ “Академія”, 2010. 384 с.

68. Егорова З. А. Сложноподчиненные предложения с придаточными присоединительными и их текстовые связи. *Лингвистические проблемы текста: сб. науч. тр. Моск. ин-та иностр. яз. им. Мориса Тореза*. 1983. Вип. 217. С. 28–36.

69. Жайворонок В. В. Складноприєднувальні конструкції в усному мовленні. *Українська мова і література в школі*. 1969. № 2. С. 13–17.

70. Жайворонок В. В. Сложноподчинительные конструкции в украинской усной и письменной литературной речи: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.661 / Киевский гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. Киев, 1970. 25 с.

71. Завальнюк І. Структура та стилістичні параметри вживання складноприєднувальних конструкцій у сучасному українському газетному мовленні. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць Донецького держ. ун-ту. Донецьк.*, 2008. Вип. 17. С. 198–206.

72. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці. Київ: НМК ВО, 1990. 139 с.

73. Загнітко А., Павлович О. Сучасна синтаксична семантика: функційно-структурні вияви. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. 2013. vol. I. pp. 237–243.
74. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
75. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. вид. 2-ге, виправл. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2007. 294 с.
76. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
77. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Тернопільський держ. пед. ін-т. Тернопіль, 1997. 167 с.
78. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва: Наука, 1982. 368 с.
79. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва: Наука, 2005. 351 с.
80. Івкова Н. М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Горлівський держ. пед. ін-т іноземних мов. Горлівка, 2007. 218 с.
81. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1960. 583 с.
82. Кагало О. Проблема структурної та функціональної цілісності парних сполучників української мови. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. 2013. Вип. 17. С. 55–64.
83. Кадомцева Л. Інтонація як засіб граматичної оформленості безсполучникових речень. *Синтаксична будова української мови* / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ: Наук. думка, 1968. С. 26–35.

84. Кадочнікова О. П. Різномірні кореляції пояснювальних конструкцій: формально-граматичний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2016. Т. 189. С. 34–38.
85. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. посіб. Київ: Либідь, 1995. 312 с.
86. Кардаш Л. В. До проблеми зв'язку категорій заперечення та протиставлення з іншими мовними категоріями. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]*. 2013. Кн. 3. С. 111–116.
87. Кардаш Л. В. Мовні засоби вираження заперечення і протиставлення в українській літературній мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2008. 20 с.
88. Кислиця Д. Граматика української мови: Синтаксис. Торонто: Видавництво “Нові дні”, 1963. 86 с.
89. Кобченко Н. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі української мови: монографія. Київ: ВД “Освіта України”, 2018. 514 с.
90. Ковалів П. Граматика української мови. Мюнхен: Друкарня Дмитра Сажина, 1946. 148 с.
91. Ковтун О. В. Особливості експлікації приєднувального семантико-синтаксичного відношення аналітичними сполучними комплексами (на матеріалі української мови). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2016. Вип. 7. С. 152–156
92. Ковтун О. В. Функціонально-семантична кореляція сполучників і сполучних комплексів у сучасній українській літературній мові: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2014. 146 с.
93. Козачук Г. О. Українська мова для абітурієнтів: навч. посібн. 5-те вид, стер. Київ: Вища шк. 2004. 287 с.

94. Козіцька О. А. Сурядні сполучники як виразники приєднувальних семантико-синтаксичних відношень. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]*. Серія: Філологічні науки. 2013. Кн. 3. С. 103–106.
95. Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна): підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 536 с.
96. Конопленко Н. А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій: дис... канд. наук: 10.02.01 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2008. 184 с.
97. Костусяк Н. М. Категорія способу як міжрівнева комунікативна категорія. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. №10. С. 47–54.
98. Коцюбовська Г. А. Приєднувальні конструкції: функціонально-текстовий аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2002. 16 с.
99. Коцюбовська Г. А. Приєднувальні конструкції: функціонально-текстовий аспект: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2002. 188 с.
100. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів-філологів спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: ВЦ “Академія”, 1999. 288 с.
101. Кочерган М. П. Назви часових понять в українській мові: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1967. 350 с.
102. Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2001. 20 с.
103. Кручинина И. Н. Структура и функции сочинительной связи в русском языке. Москва: Наука, 1988. 210 с.

104. Крючков С. Е., Максимов Л. Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. Москва: Просвещение, 1977. 191 с.
105. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1965. Ч.2. 284 с.
106. Кульбабська О. В. Граматичний обсяг терміна «просте ускладнене речення». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Випуск IV. С. 156–165.
107. Кульбабська О. В. Семантичні та морфологічні варіанти темпоральних синтаксем у простому неелементарному реченні. *Наукові праці*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ, 2009. Вип. 92, Т. 105. С. 62–67.
108. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. школа, 1951. Т. 2: Синтаксис. 408 с.
109. Кустова Г. И., Мишина К. И., Федосеев В. А. Синтаксис современного русского языка: учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений. Москва: ИЦ “Академия”, 2005. 256 с.
110. Кухарук К. Вживання часових форм дієслова дійсного способу в драматичних творах. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*. 2011. Вип. 2. С. 53–61.
111. Кучеренко І. К. Речення з кількома присудками. *Український синтаксис: навчально-практичний комплекс* / А. П. Загнітко, М. О. Вівтонів, Л. В. Сегін. 2-ге вид., доповн. Донецьк–Слов'янськ: ДонНУ, 2011. С. 408–417.
112. Куш О. П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2002. 16 с.
113. Лихошерстова М. Ю. Темпоральні іменники і прислівники як основні лексичні засоби вираження часу (на матеріалі сучасних арабської й української мов). *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2015. Том 18. №2. С. 109–114.

114. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові: дис. ...док. філол. наук: 10.02.02 / Тернопільський держ. пед. ін-т. Тернопіль, 1993. 382 с.
115. Лядова Ю. В. Учение о сложном предложении в современном русском языке. *Филологические науки в МГИМО: сб. научных трудов* / отв. ред. Г. И. Гладков. Москва: МГИМО-Университет, 2006. С. 39–50.
116. Мараховська В. Г. Типи складнопідрядних речень з підрядними прикомпаративними: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Горлівський держ. пед. ін-т іноземних мов. Горлівка, 1998. 192 с.
117. Мasiцька Т. Є. Речення як багатоаспектна синтаксична одиниця. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 10. С. 169–174.
118. Мasiцька Т. Є. Семантико-синтаксична взаємозалежність і формально-синтаксична взаємозалежність у складносурядних реченнях / *Типологія та функції мовних одиниць*: наук. журнал на пошану член-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. №2 (4). С. 116–129.
119. Мasiцька Т. Є. Семантико-синтаксичні реченнєві залежності в сучасній українській літературній мові: дис. ... док. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2017. 444 с.
120. Матезиус В. О системном грамматическом анализе. *Пражский лингвистический кружок: сборник статей* / под ред. Н. А. Кондрашова. Москва: Прогресс, 1967. С. 226–238.
121. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения. *Пражский лингвистический кружок: сборник статей* / под ред. Н. А. Кондрашова. Москва: Прогресс, 1967. С. 239–245.
122. Мачак О. Ю. Синтаксична структура складнопідрядних речень з інтенсивно-допустовою семантикою: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2010. 209 с.
123. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення Київ: Наук. думка, 1966. 324 с.

124. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Вид. 2-ге, переробл. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
125. Нестеренко Т. Грамемна організація категорії способу українського дієслова. *Наукові записки. Філологічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип.127. С. 437–441.
126. Нечуй-Левицький І. С. Грамматика української мови : частка II (синтаксис). Київ: Друкарня І. І. Чоколова, 1914. 94 с.
127. Новохатська Н. В. Приєднання і парцеляція як засоби формального членування англійських та українських розмовних конструкцій. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2013. Вип. 23. С. 303–309.
128. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка. Санкт-Петербург, 1912. 357 с.
129. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. Київ: Наук. думка, 1978. 118 с.
130. Олійник Е. В. Семантика та прагматика з’ясувальних складнопідрядних речень: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2010. 136 с.
131. Онатій А. В. Синтаксична організація складнопідрядних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса. Вінниця, 2018. 20 с.
132. Осадца М. Грамматика русского языка. Львов: в печатни Института Ставропигийского, 1862. 288 с.
133. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 289 с.
134. Пашов Петър. Българска граматика. Пловдив: Издателска куща: “Хермес”. 2005. С. 406–410.
135. Пешковский А. М. Избранные труды. Москва: Учпедгиздат, 1959. 252 с.

136. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. Москва: Учпедгиз, 1956. 512 с.

137. Полупан Е. Б. Отчлененные фрагменты присоединительного характера и их роль в тексте. URL: <http://interlibrary.narod.ru/GenCat/GenCat.Scient.Dep/GenCatPhilology/170000004/1700000004.htm> (дата звернення: 20.05.2019).

138. Пономарьова Л. В. Семантико-граматичні типи власне прислівних складнопідрядних речень: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2002. 203 с.

139. Попова І. С. Зв'язки між синтаксично різноплановими компонентами мовленнєвого ланцюга та за межами одного речення. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 36. С. 110–116.

140. Поспелов Н. С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений. *Вопросы синтаксиса современного русского языка*. Москва, 1950. С. 344–348.

141. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові: монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 292 с.

142. Приходько А. М. Складносурядне речення німецької мови в формально-граматичному аспекті. *Вісник Запорізького державного університету*. 2002. № 1. С. 116–125.

143. Ричагівська Ю. Підходи до вивчення складного речення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. № 2. С. 149–152.

144. Романюк С. А. Грамемна структура категорії темпоральності в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2007. 18 с.

145. Ротару І. Ю. Типологія складних речень зі взаємозалежними частинами в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. ... канд.

філол. наук: 10.02.01 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2014. 20 с.

146. Рохлин А. С. Сложносочиненные предложения с союзом “же” (ж) в современном русском языке А. С. Рохлин. *Вопросы изучения русского языка: материалы IV научно-методической конференции Северо-Кавказского зонального объединения кафедр русского языка*. Ростов-на-Дону, 1961. С. 35–37.

147. Руденко Л. Семантико-синтаксична характеристика обставинно-детермінантних структур. *Збірник наукових праць викладачів педагогічного університету*. Кам'янець-Подільський, 1997. С. 24–30.

148. Руденко Н. П. Семантико-синтаксична природа поля умовності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2002. 24 с.

149. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка: учеб. пособие. Москва: Высш. шк., 1963. 363 с.

150. Рула Н. В. Безсполучникові складносурядні речення: семантико-синтаксичний аспект. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали III Міжнародн. наук.-практ. інтернет-конф. (25–26 квітня 2019 р.): зб. тез*. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 276–277.

151. Рула Н. В. Градаційні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій. *Південний архів*. Серія: Філологічні науки. Херсон, 2018. Вип. 72. Т. 1. С. 31–34.

152. Рула Н. В. До проблеми виокремлення складносурядних градаційно-приєднувальних речень у сучасній українській мові. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали II Міжнародн. наук.-практ. інтернет-конф. (25–26 квітня 2018 р.): зб. тез*. Бердянськ: БДПУ, 2018. Ч. 2. С. 162–164.

153. Рула Н. В. Зіставні речення як окремий семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій в сучасній українській мові. *Наукові*

записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки. Бердянськ: БДПУ, 2017. Вип. XIII. С. 27–34.

154. Рула Н. В. Категорія сурядності в сучасній українській мові. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Філологічні науки. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2017. С. 123–129.

155. Рула Н. В. Особливості історичного розвитку вчення про складносурядні конструкції в кінці XIX – першій половині XX сторіччя. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (20–21 квітня 2017 р.): зб. тез. Бердянськ, 2017. Ч. 2. С. 290–291.

156. Рула Н. В. Протиставні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій в сучасній українській мові. *Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. Lublin, 2017. Vol. XVI. P. 446–453.

157. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 13. С. 92–97.

158. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія сполучникових складносурядних речень у болгарській та українській мовах: порівняльний аспект. *Матеріали VIII Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії (23–24 травня 2019 р.)* / відп.ред. М. М. Греб. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 19–21.

159. Рула Н. В. Складносурядне речення в українських граматичних працях кінця XIX – першої половини XX сторіччя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: Філологія. Одеса: Видав. дім “Гельветика”, 2016. Вип. 23. С. 48–50.

160. Рула Н. В. Складносурядні речення ймовірності в сучасній українській мові: семантико-синтаксичний аспект. *Nowoczesna nauka: teoria i*

praktyka: Mater. III Międz. Konf. Nauk.-Prakt. / Pod red. S. Gorniaka. Katowice: Nowa nauka, 2019. S. 50–53.4.

161. Рула Н. В. Структурно-семантичні особливості приєднувальних складносурядних речень з асемантичними сполучниками в сучасній українській мові. *Мова і соціум: етнокультурний аспект*: матеріали VII Міжнародн. наук. інтернет-конф. молодих учених (м. Бердянськ, 18–19 жовтня 2018 р.): зб. тез / гол. ред. М. М. Греб. Бердянськ: БДПУ, 2018. С. 82–84.

162. Рула Н. В. Формально-граматична та семантико-синтаксична організація складносурядних речень зі сполучником *а*. *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. С. 211–221.

163. Рула Н. В. Формально-граматична та семантико-синтаксична організація складносурядних речень зі сполучником *і* (*й*). Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки. Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В., 2015. С. 21–29.

164. Русанівський В. М. Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI–XVII ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 100 с.

165. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ: Наук. думка, 1971. 316 с.

166. Русская грамматика / гл. ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Наука, 1980. Т. 2: Синтаксис. 709 с.

167. Севрюгина Е. В. Отличие семантики присоединения от семантики других типов синтаксической связи. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2015. №7 (49), Ч. 1. С. 158–160.

168. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.

169. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ: Вища шк., 1988. 328 с.
170. Сильницький Г. Г. Функционально-коммуникативные типы наклонений и их темпоральные характеристики. *Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность*: монографія / А. В. Бондарко, Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин и др.; отв. ред. А. В. Бондарко. Ленинград: Наука, 1990. С. 90–109.
171. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів: Українське видавництво, 1941. 363 с.
172. Сімович В. Граматика української мови. Київ – Лейпціг: Коломия; WINNIPEG MAN, 1919. 587 с.
173. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика): автореф. дис. ... док. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2002. 34 с.
174. Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения (теоретический курс): учеб. пособие Москва: Флинта: Наука, 2006. 264 с.
175. Сковородников А. П. О соотношении понятий «парцелляция» и «присоединение» (на материале русского литературного языка). *Вопросы языкознания*. 1978. № 1. С. 118–129.
176. Скомаровська С. В. Вербалізація бажальної модальності в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2010. 22 с.
177. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ: Вища шк., 1994. 670 с.
178. Слободинська Т. Складносурядні речення як синтаксичний засіб експлікації незалежного таксису в українській мові. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. Випуск XV–XVIII С. 107–110.

179. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
180. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. Вид. 3-є, переробл. Відень: Накладом власним, 1914. 202 с.
181. Современный русский язык: учеб. для студ. пед. ин-тов / В. В. Бабайцева, М. Ю. Максимов. Москва: Просвещение. Ч. 3: Синтаксис. Пунктуация, 1987. 256 с.
182. Спільник Т. М. Вираження градації в структурі складних ускладнених речень та в тексті. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15, Т. 7. С. 115–119.
183. Спільник Т. М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 19 с.
184. Спільник Т. М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 177 с.
185. Спільник Т. М. Особливості лексико-семантичного наповнення частин складного речення як чинник формування градаційного відношення. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16, Т. 4. С. 156–162.
186. Стародумова Е. А. Синтаксис современного русского языка. Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2005. 142 с.
187. Ступкина М. О. К вопросу о разграничении парцеляции и присоединения. *ACTA LINGUISTICA*. 2012. Vol. 6., №2. С. 93–104.
188. Сухомлин В. В. Речення і висловлення як вербальні одиниці передачі інформації та їхній смисл у письмовому комунікативному. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 186(1). С. 73–80.

189. Сучасна українська літературна мова: навч посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. С. О. Карамана. Київ: Літера ЛТД, 2011. 560 с.
190. Сучасна українська літературна мова підручник / За ред. М. Я. Плющ. 3-тє вид., стер. Київ: Вища шк., 2001. 430 с.
191. Сучасна українська літературна мова: синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 516 с.
192. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева. Київ: Знання, 2010. 374 с.
193. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.
194. Сучасна українська мова: Синтаксис: підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.; за ред. А. К. Мойсієнка. Київ: Знання, 2013. 238 с.
195. Сучасна українська мова. Синтаксис: підручник / За ред. О. Д. Пономаріва. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
196. Талаш І. О. Функціонально-семантичне поле темпоральності в публіцистичних та інформаційних текстах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2007. 20 с.
197. Тарасова Е. В. Время и темпоральность. Харків: Основа, 1992. 136 с.
198. Татьянченко Н. Зміст і форма інформаційно-реченнєвого висловлювання. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2015. № 32. С. 95–108.
199. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / Отв. ред. А. В. Бондарко. Ленинград: “Наука”, 1990. 263 с.
200. Ткач О. В. Складнопідрядні речення з корелятами якісно-кількісної семантики в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд.

філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2000. 18 с.

201. Ткачук Т. П. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2009. 240 с.

202. Українська мова: енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид, випр. і доп. Київ: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

203. Умрихіна Л. В. Наказовий спосіб дієслова як основний засіб вираження імперативних конструкцій у сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 28. С. 51–55.

204. Умрихіна Л. В. Проблема розмежування спонукальних і оптативних речень. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. 2016. Т. 19, № 1. С. 139–145.

205. Христіанінова Р. О. Лінгвістичний статус безсполучникових складних утворень. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2014. Т. 164. С. 33–38.

206. Христіанінова Р. О. Семантико-синтаксичні різновиди безсполучникових складносурядних речень у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць*: наук. журн. / редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2014. № 1. С. 263–274.

207. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: монографія Київ: Інститут української мови; Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

208. Христіанінова Р. О. Співвідношення змістів предикативних частин у складносурядних реченнях. *Мовознавчий вісник*: збірник наук. праць / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси: ФОП Чабаненко Ю. А., 2016. Вип. 21. С. 118–126.

209. Христіанінова Р. О. Способи оформлення незалежної предикації в сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: зб. наук. пр. Одеса, 2015. Вип. 15, Т. 1. С. 79–83.
210. Христіанінова Р. О. Формально-граматична організація складносурядних речень. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Вип. 4. С. 171–180.
211. Цегельська М. В. Структурна типологія одиниць семантичного поля часу в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2000. 176 с.
212. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.
213. Чернобров Ю. Формування поняття й номінації складного речення в українському мовознавстві в ХІХ – 50-х роках ХХ ст. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 67–75.
214. Шабат-Савка С. Т. Лінгвофілософська категорія ствердження / заперечення як передумова формування комунікативної інтенції. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2014. Вип. 35. С. 72–76.
215. Шаосюн Ч. Конструкції із сурядними сполучниками у творах К. Г. Паустовського: дис. канд. філол. н.: 10.02.02 / Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. Одеса, 2018. 204 с.
216. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. 2-е изд. Ленинград: Учпедгиз, 1941. 620 с.
217. Шевченко Т. В. Парцеляція в українському поетичному мовленні другої половини ХХ століття.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2007. 196 с.
218. Шевченко Т. В. Фонові детермінанти як компоненти семантико-синтаксичної структури речення. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2014. Вип. 15. С. 88–94.

219. Шерех Юрій. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Molode zytia, 1951. 402 с.
220. Шитик Л. В. Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02 / Український держ. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1995. 230 с.
221. Шугаєв А. В. Функціонування темпоральних дискурсивних маркерів у новинних статтях (на матеріалі англomовного медіа-дискурсу). *Текст і дискурс: когнітивно-комунікативні перспективи*: зб. матеріалів Міжвуз. наук. інтернет-конф. (28–29 березня 2017 р.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2017. С. 174–180.
222. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ “Академія”, 2004. 408 с.
223. Шульжук Н. В. Семантико-граматичні типи складноприєднувальних конструкцій в українському діалогічному мовленні. *Наукові записки. Серія “Філологічна”*. Острог: Вид-во Національного ун-ту “Острозька академія”, 2013. Вип. 40. С. 125–127.
224. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Москва, 1974. С. 77–100.
225. Щербаков А. В. Градация как стилистическое явление современного русского литературного языка: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кемеровский гос. ун-т. Кемерово, 2004. 20 с.
226. Daneš Fr. A tree-level approach to syntax. *Travaux de linguistiques de Prague*. 1964. Vol.1. P. 225–240.
227. Gramatyka na bardzo dobry. Warszawa, 1992. 256 s.
228. Jaworski R. Język polski. Gramatyka. Warszawa, 1996. 165 s.
229. Karcevskij S. Sur la parataxe et la syntaxe en russe. *Cahiers F. de Saussure*. 1948. № 7. P. 33–34.

230. Norén K., Linell P. Meaning Potentials and the Interaction between Lexis and Contexts: An Empirical Substantiation // *Pragmatics*. Quarterly Publication of the International Pragmatics Association (IPrA). 2007. Vol. 17. Issue 3. P. 387–416.

231. Strutyński J. Język polski. Gramatyka. Kraków –Warszawa: Spółka Wydawniczo-Księgarska, 1993. 191 s.

232. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1993. 1111 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів: роман. Київ: Критика, 2003. 317 с.
2. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 152 с.
1. Андрухович Ю. Рекреації: роман. Київ: Критика, 2004. 333 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Смерть. Сибірські новели. Харків: Фоліо, 2012. 384 с.
3. Багряний І. Людина біжить над прірвою: роман. Київ: Школа, 2009. 320 с.
4. Багряний І. Огненне коло. Харків: Фоліо, 2010. 452 с.
5. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: монографія. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 416 с.
6. Белімова Т. Вільний світ: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. 272 с.
7. Белімова Т. Київ. ua: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. 256 с.
8. Бердник О. Чаша Амріти: роман-феєрія. Київ: Дніпро, 1989. 270 с.
9. Біблія / пер. І. Огієнко. URL: <https://play.google.com/books/reader?id=ySqoCAAAQBAJ&hl=ru&printsec=frontcover>
10. Білий Д. Заложна душа. Донецьк: Альфа-прес, 2004. 496 с.
11. Білик І. День народження Золотої рибки. Київ: Рад. письменник, 1977. 342 с.
12. Білик І. Дикі білі коні: історичний роман. Київ: А.С.К., 2007. 320 с.
13. Білик І. Земля Королеви Мод: роман. Київ: Рад. письменник, 1982. 415 с.

14. Білик І. Золотий Ра: Геродотові історії у вільному переказі. Київ: Веселка, 1989. 470 с.
15. Білик І. Меч Арея: роман. Київ: А.С.К., 2005. 384 с.
16. Білик І. Не дратуйте грифонів: роман. Київ: Редакційно-видавничий відділ “Заповіт”, 1993. 304 с.
17. Білик І. Похорон богів: історичний роман. Київ: А.С.К., 2008. 480 с.
18. Білик І. Танго. Київ: Рад. письменник, 1968. 254 с.
19. Білик І. Цар і раб: історичний роман. Київ: А.С.К., 2007. 432 с.
20. Білик І. Яр: роман. Київ: Грамота. 2008. 784 с.
21. Близнець В. Хлопчик і тінь. Київ: Молодь, 1989. 301 с.
22. Брати Капранови Забудь-річка: роман. Київ: Нора-Друк, 2016. 542 с.
23. Варій М. Й. Психологія: підручник. Київ: Центр учбової літ., 2007. 376 с.
24. Вахній О. Від дзвоника до дзвоника (або поради “закононеслухняним”). Київ: Булава, 2014. 136 с.
25. Вдовиченко Г. Вікно. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 115–146.
26. Вдовиченко Г. Інші пів’яблука : роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. 251 с.
27. Вдовиченко Г. Пів’яблука: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. 208 с.
28. Винниченко В. Твори. Київ; Відень: З друк. Христофа Райсера Синів у Відні, 1919. 356 с. URL: <http://www.ukrcenter.com/Література/Володимир-Винниченко/68518/Божки-pdf>
29. Винничук Ю. Аптекарь: роман. Харків: Фоліо, 2015. 443 с.
30. Винничук Ю. Танго смерті. Харків: Фоліо, 2012. 379 с.

31. Високий замок: щоденна газета. Львів. 2015–2016.
32. Вільде І. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти. Дрогобич: Видавнича фірма “ВІДРОДЖЕННЯ”, 2009. 472 с.
33. Вінграновський М. Северин Наливайко: роман. Київ: Веселка, 1996. 366 с.
34. Владко В. Аргонавти Всесвіту. Київ: Веселка, 1974. 96 с.
35. Гілея: науковий вісник: збірник наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Вид-во “Гілея”, 2015. Вип. 96 (5). 512 с.
36. Гончар О. Берег любові: роман. Київ: Рад. письменник, 1976. 227 с.
37. Гончар О. Людина і зброя: роман. Київ: Молодь, 1978. 340 с.
38. Гончар О. Прапороносці: трилогія. Київ: Дніпро, 1977. 379 с.
39. Гончар О. Твори: в 7 т. Київ: Дніпро, 1988. Т.7: Собор. Твоя зоря. 656 с.
40. Грінченко Б. Сонячний промінь. Київ: Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2015. 175 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/sonjashnij-promin.html>
41. Гурницька Н. Мелодія кави у тональності кардамону: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. 256 с.
42. Дашвар Люко. Биті є. Макар. Книга 1. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2011. 288 с.
43. Дашвар Люко. На запах м'яса: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. 364 с.
44. Демська Л. Літо психіатра: роман. Київ: Легенда, 2018. 176 с.
45. Денисенко Л. Коли ангельські крила смердять перегаром. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 23–58.
46. Дереш Л. Голова Якова: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2012. 240 с.
47. Дереш Л. Культ: роман. Львів: Кальварія, 2004. 264 с.

48. Дзеркало тижня: інтернет-видання. 2008–2019. URL: <https://dt.ua/gazeta/archive/>
49. Довженко О. Зачарована Десна. Харків: Фоліо, 2013. 224 с.
50. Жадан С. Anarchy in the UKR. Харків: Фоліо, 2008. 223 с.
51. Жадан С. Бари мого дитинства. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 295–313.
52. Жадан С. Ворошиловград: роман. Харків: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2015. 320 с.
53. Жадан С. Депеш Мод. Харків: Фоліо, 2011. 229 с.
54. Жадан С. Книга Марії. Книга віршів і перекладів. Чернівці: Meridian Czernowitz: Книги – XXI, 2015. 184 с.
55. Жартівливі пісні. Родинно-побутові / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ: Наук. думка, 1967. 800 с.
56. Забужко О. Пам’яті “проклятих поетів”. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 7–22.
57. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу: роман. Київ: Факт, 2002. 116 с.
58. Забужко О. Сестро, сестро. Повісті та оповідання. Київ, 2004. 240 с.
59. Забужко О. Let my people go. Київ: Факт, 2006. 232 с.
60. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови. Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
61. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. вид. 2-ге, виправл. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2007. 294 с
62. Загребельний П. Диво: роман. Харків: Фоліо, 2002. 648 с.
63. Загребельний П. Роксолана: роман. К.иїв: Дніпро, 1988. 583 с.
64. Загребельний П. Твори: в 6 т. Київ: Дніпро, 1981. Т.6: Добрий диявол; З погляду вічності; Переходимо до любові. 560 с.

65. Іванцова М. Нічний потяг. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 189–214.
66. Ільченко О. Вибрані твори: в 2 т. Київ: Дніпро, 1989. Т. 1. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця. 671 с.
67. Ільченко О. Місто з химерами: роман. Київ: Грані-Т, 2010. 160 с.
68. Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ: Дніпро, 1987. 396 с.
69. Кідрук М. Де немає Бога: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2018. 480 с.
70. Кідрук М. Жорстоке небо: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2018. 608 с.
71. Кідрук М. Не озирайся і мовчи: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2017. 512 с.
72. Кідрук М. Твердиня: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2018. 560 с.
73. Клименко Л. У світі твар... пардон!... мужчин. Посібник для жінок з полювання на мужчин: роман. Київ: Дуліби, 2009. 168 с.
74. Кокотюха А. Біла ніч. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2017. 288 с.
75. Кокотюха А. Мій товариш Наливайко і п’яний Буратіно. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 147–188.
76. Кониський О. Я. Оповідання. Повість. Поетичні твори. Київ: Наук. думка, 1990. 640 с.
77. Кононенко Є. Зрада. Zrada made in Ukraine. Львів: Кальварія, 2002. 160 с.
78. Кононенко Є. Монологи однієї жінки, або “Треба менше пити”. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 275–294.

79. Кононенко Є. Російський сюжет. Львів: Кальварія, 2014. 124 с.
80. Копань Л. Пульсари: науково-фантастичний роман. Київ: Рад. письменник, 1983. 320 с.
81. Корній Д. Гонимарник. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2010. 336 с.
82. Косинка Г. Вибрані твори / упоряд. О. А. Хоменко. Київ: ЛДЛ, 2002. 191 с.
83. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. 416 с.
84. Костецький А. Постукай у моє вікно: повість. Київ: Веселка, 1978. 40 с.
85. Коцюбинський М. Fata Morgana. Харків: Фоліо, 2017. 504 с.
86. Куліш П. Чорна рада. Київ: Центр навчальної літератури. 2017. 230 с.
87. Лис В. Країна гіркої ніжності. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2015. 368 с.
88. Лис. В. Соло для Соломії: роман. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2018. 368 с.
89. Лис В. Століття Якова: роман. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2010. 240 с.
90. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Львів: ЛА "Піраміда", 2011. 176 с.
91. Матіос М. Солодка Даруся: драма на три життя. Львів: ЛА "Піраміда", 2009. 264 с.
92. Матіос М. Щоденник страченої. Львів: ЛА "Піраміда", 2005. 192 с.
93. Мирний П. Повія: роман. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2017. 416 с.
94. Мушкетик Ю. Біла тінь. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 248 с.

95. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб. Харків: Фоліо, 2006. 416 с.
96. Мушкетик Ю. На брата брат. Харків: Фоліо, 2007. 317 с.
97. Мушкетик Ю. Яса: в 2 т. Харків: Фоліо, 2016. Т.1. 416 с.
98. Мушкетик Ю. Яса: в 2 т. Харків: Фоліо, 2016. Т. 2. 432 с.
99. Наше. Тексти пісень: інтернет-видання. 2018–2019. URL: <https://nashe.com.ua/songs>.
100. Пашковський Є. Безодня: романи. Львів: ЛА “Піраміда”, 2005. 268 с.
101. Пашковський Є. Щоденний жезл. Львів: ЛА “Піраміда”, 2011. 424 с.
102. Південна зоря: суспільно-політична газета. Бердянськ. 2017–2019. URL: <http://pivdenka.berdyansk.net/>
103. Покальчук Ю. Заборонені ігри: повісті. Харків: Фоліо, 2005. 222 с.
104. Пологівські вісті: інтернет-видання. Пологи. 2014–2018. URL: <https://polvisti.com/>
105. Положій Є. Пан Зривко. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 215–248.
106. Прохасько Т. Інші дні Анни. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 96 с.
107. Прохасько Т. НепрОсті. Київ: Лілея-НВ, 2002. 160 с.
108. Радіо Свобода: інтернет-видання. 2018-2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/p/4388.html>
109. Роздобудько І. Амулет Паскаля: роман. Харків: Фоліо, 2007. 189 с.
110. Роздобудько І. В. Гра в пацьорки: оповідання. Київ: Нора-Друк, 2009. 240 с.
111. Роздобудько І. Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері: романи. Вид. 2-ге. Київ: Нора-Друк, 2011. 310 с.

112. Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя. Харків: Фоліо, 2008. 287 с.
113. Роздобудько І. ЛСД. Ліцей слухняних дружин: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. 320 с.
114. Роздобудько І. Синдром Жанни Ебютерн. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 59–84.
115. Російсько-український тлумачний словник паремій / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В., 2016. 454 с.
116. Савченко В. Пригода на п'ятому горизонті: оповідання, повісті. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 254 с.
117. Савченко В. Тільки мить. Київ: Веселка, 1988. 262 с.
118. Сняданко Н. Гербарій коханців. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2011. 272 с.
119. Сняданко Н. Комашина тарзанка: повість, оповідання. Харків: Фоліо, 2006. 288 с.
120. Сняданко Н. Недопите мартіні б'янка. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 249–274.
121. Соколян М. Балада для Кривої Варги. Київ: Нора-Друк, 2005. 160 с.
122. Соколян М. Зворотня сторона Демонології: роман, 1999. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Sokolian_Maryna/Zvorotnia_storona_Demonolohii/
123. Соколян М. Химерне місто Дрободан. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Sokolian_Maryna/Khymerne_misto_Drobodan/
124. Старицький М. Поетичні твори. Драматичні твори. Київ: Наук. думка, 1987. 576 с.
125. Стельмах М. Вибрані твори. Київ: Сакцент-плюс, 2005, 736 с.

126. Стус В. Зимові дерева: Перша збірка поезій. Брюссель: Література і мистецтво, 1980. 206 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Stus_Vasyl/Zymovi_dereva/
127. Стус В. Час творчості. Київ: Дніпро, 2005. 704 с.
128. Суслів В. Останній рейс. Київ: Веселка, 1964.
129. Сьогодні: інтернет-видання. 2018–2019. URL: <https://ukr.segodnya.ua>
130. Талан С. Замкнене коло. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2017. 320 с.
131. Талан С. Коли ти поруч. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2012. 320 с.
132. Тельнюк С. Грає синє море: роман-диалогія. Київ: Веселка, 1985. 431 с.
133. Тисовська Н. Соло для комп’ютера: роман. Київ: Рукомесло, 2010. 224 с.
134. Трублаїні М. Твори: у 3 т. Київ: Молодь, 1949. Т. 1: Лахтак. 327 с.
135. Трублаїні М. Твори: у 3 т. Київ: Молодь, 1950. Т. 2: Мандрівники. 279 с.
136. Трублаїні М. Твори: у 3 т. Київ: Молодь, 1949. Т. 1: Лахтак. 327 с.
137. Трублаїні М. Шхуна “Колумб”: вибрані твори. Київ: Рад. школа, 1983. 591 с.
138. ТСН: інтернет-сайт. 2016–2019. URL: <https://tsn.ua>
139. Україна молода: інтернет-видання. 2015–2018. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua>
140. Українська правда: інтернет-видання. 2015–2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/>
141. Українські народні казки / упоряд. Л. Ф. Дунаєвська. Київ: Веселка, 1990. 271 с.
142. Українські новини: інформаційне агентство. Київ. 2018–2019. URL: <https://ukranews.com/ua>

143. Уніан: інтернет-портал. 2018–2019. URL: <https://www.unian.ua>
144. Хома А. Лемберг. Під знаменами сонця: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. 304 с.
145. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: монографія Київ: Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
146. Шевченко Н. Найзаповітніша мрія. Жити – пити: зб. оповідань / уклад. Г. Вдовиченко, Л. Денисенко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. С. 85–114.
147. Шкляр В. М. Елементал: роман. Київ: Кальварія, 2001. 158 с.
148. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон: історичний роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. 432 с.
149. Шкляр В. Ключ. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2018. 256 с.
150. Шкляр В. Маруся: історичний роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. 320 с.
151. Шкляр В. Ностальгія: роман. Харків: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”. 2014. 256 с.
152. Шкляр В. Тінь сови: роман. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2019. 304 с.
153. Шульжук К. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ “Академія”, 2004. 408 с.
154. Яновський Ю. Чотири шаблі. Харків: Фоліо, 2012. 576 с.
155. Zbruc: інтернет-видання. 2017–2019. URL: <https://zbruc.eu>
156. UA-футбол: інтернет-сайт. 2018–2019. URL: <https://www.ua-football.com/ua>
157. 100 тисяч слів про любов. включаючи вигуки: антологія / уклад. С. Васільєв. Харків: Фоліо. 2013. 256 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Рула Н. В. Градаційні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій. *Південний архів*. Серія: Філологічні науки. Херсон, 2018. Вип. 72. Т. 1. С. 31–34.
2. Рула Н. В. Зіставні речення як окремий семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій в сучасній українській мові. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Філологічні науки. Бердянськ: БДПУ, 2017. Вип. XIII. С. 27–34.
3. Рула Н. В. Категорія сурядності в сучасній українській мові. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Філологічні науки. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2017. С. 123–129.
4. Рула Н. В. Протиставні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій в сучасній українській мові. *Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. Lublin, 2017. Vol. XVI. P. 446–453.
5. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 13. С. 92–97.
6. Рула Н. В. Складносурядне речення в українських граматичних працях кінця XIX – першої половини XX сторіччя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Філологія*. Одеса: Видав. дім “Гельветика”, 2016. Вип. 23. С. 48–50.
7. Рула Н. В. Формально-граматична та семантико-синтаксична організація складносурядних речень зі сполучником *а*. *Типологія та функції*

мовних одиниць. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. С. 211–221.

8. Рула Н. В. Формально-граматична та семантико-синтаксична організація складносурядних речень зі сполучником *і* (*й*). *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Філологічні науки. Бердянськ: ФОП Ткачук О. В., 2015. С. 21–29.

9. Рула Н. В. Безсполучникові складносурядні речення: семантико-синтаксичний аспект. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали III Міжнародн. наук.-практ. інтернет-конф. (25–26 квітня 2019 р.): зб. тез. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 276–277.

10. Рула Н. В. До проблеми виокремлення складносурядних градаційно-приєднувальних речень у сучасній українській мові. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародн. наук.-практ. інтернет-конф. (25–26 квітня 2018 р.): зб. тез. Бердянськ: БДПУ, 2018. Ч. 2. С. 162–164.

11. Рула Н. В. Особливості історичного розвитку вчення про складносурядні конструкції в кінці XIX – першій половині XX сторіччя. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (20–21 квітня 2017 р.): зб. тез. Бердянськ, 2017. Ч. 2. С. 290–291.

12. Рула Н. В. Структурно-семантичні особливості приєднувальних складносурядних речень з асемантичними сполучниками в сучасній українській мові. *Мова і соціум: етнокультурний аспект*: матеріали VII Міжнародн. наук. інтернет-конф. молодих учених (м. Бердянськ, 18–19 жовтня 2018 р.): зб. тез / гол. ред. М. М. Греб. Бердянськ: БДПУ, 2018. С. 82–84.

13. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія сполучникових складносурядних речень у болгарській та українській мовах: порівняльний аспект. *Матеріали VIII Міжнародного науково-методичного семінару з*

болгарської мови, літератури, культури та історії (23–24 травня 2019 р.) / відп.ред. М. М. Греб. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 19–21.

14. Рула Н. В. Складносурядні речення ймовірності в сучасній українській мові: семантико-синтаксичний аспект. *Nowoczesna nauka: teoria i praktyka*: Mater. III Międz. Konf. Nauk.-Prakt. / Pod red. S. Gorniaka. Katowice: Nowa nauka, 2019. S. 50–53.

ДОДАТОК Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Міжнародна наукова конференція молодих учених “Мова і соціум: етнокультурний аспект”, Бердянськ, 2015–2016, 2018 рр., участь із доповіддю.

2. Міжнародна наукова конференція “Художні модули хронотопу в культурно-мистецькому дискурсі”, Мелітополь, 26–27 травня 2016 р., участь із доповіддю.

3. IV Міжнародна науково-практична конференція «Перспективні наукові дослідження», м. Моррісвілл, США, 30 березня 2017 р., заочна участь.

4. Міжнародна наукова конференція «Від смішного до великого: феномен комічного в літературі та культурі, Бердянськ, 28–29 вересня 2017 р., участь із доповіддю.

5. Міжнародна наукова конференція “Українська мова в просторово-часовому вимірі”, Київ, 2017 р., заочна участь.

6. VIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція “Діалог мов – діалог культур. Україна і світ”, Мюнхен, Німеччина, 2017 р., участь із доповіддю.

7. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція “Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку”, Бердянськ, 2017–2019 рр., участь із доповіддю.

8. Регіональна науково-практична конференція “Філологічні обрії професора В. А. Чабаненка”, Запоріжжя, 2017, заочна участь.
9. IV Міжнародна науково-практична конференція “Теоретична і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку”, Переяслав-Хмельницький, 2018 р., заочна участь.
10. I Міжнародна науково-практична конференція “Філологія та лінгводидактика в умовах євроінтеграції: сьогодення і перспективи”, Херсон, 2018 р., заочна участь.
11. XVII Всеукраїнська науково-практична конференція імені Віктора Ужченка “Образне слово Луганщини”, Старобільськ, 2018, участь із доповіддю.
12. III Міжнародна науково-практична конференція “Сучасна наука: теорія та практика”, Катовіце, Польща, 2019 р., заочна участь.